

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2023

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2023

Tornyai János Múzeum

Korok, kultúrák, lelőhelyek

A Tornyai János Múzeum 2022/2023. évi régészeti előadásainak kiadványa

ISSN 2631-1747

Sorozatszerkesztő:
Csányi Viktor

Grafikai tervezés, képszerkesztés, tördelés, nyomdai előkészítés:
Göbölös Mihály

Felelős kiadó:
Domjáné Szénási Edit megbízott főigazgató

Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ
(6800 Hódmezővásárhely, Dr. Rapcsák András út 16-18.)

Nyomdai munkák: Innovariant Nyomdaipari Kft.

Az előadássorozatot és a kiadvány megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

TARTALOMJEGYZÉK

CSÁNYI VIKTOR	
<i>Előszó</i>	5
CSÁNYI VIKTOR	
<i>Hódmezővásárhely középkori emlékei</i>	7
MORDOVIN MAXIM	
<i>A középkori és kora újkori textilkereskedelem régészeti emlékei</i> <i>Hódmezővásárhely területéről</i>	53
BUZÁS GERGELY	
<i>Visegrád a római erődtől Mátyás király palotájáig</i>	65
PINTÉR-NAGY KATALIN	
<i>Az avar hadsereg harcmodora és fegyverzete az írott források alapján</i>	87
<i>A Korok, kultúrák, lelőhelyek régészeti sorozat előadásai</i>	103

ELŐSZÓ

„Mélységes mély a múltnak kútja.”

Thomas Mann szavai különösen illenek a *Korok, kultúrák, lelőhelyek* címet viselő régészeti előadássorozatra és annak immár ötödik kötetére, amelyet most kezében tarhat a kedves Olvasó! Mert ahogyan a régészet tudománya múltunk talán „feneketlennek” is mondható kútjának mélyére néz, úgy ad éltető, friss tudást és kifogyhatatlan ismeretet a Tornyai János Múzeum közel egy évtizedes múltra visszatekintő szériája.

Amikor 2014 februárjában, a nagysikerű *Kincsek a szántásból... A szikáncsi aranylelet*. című időszaki kiállítás kísérőrendezvényeként Tóth Katalin szervezésében útjára indult a *Korok, kultúrák, lelőhelyek* régészeti előadássorozat, talán senki nem gondolta, hogy ilyen hosszú életű és töretlen sikerű lesz a kezdeményezés, ami az évek alatt kiegészült és összekapcsolódott e kiadvánnyal.

A kilenc évad során 36 előadás hangzott el 31 előadótól. A rendezvények térben és időben is nagyon széles spektrumot öleltek fel a kőkortól a kora újkorig, és szűkebb pátriánktól egészen távoli vidékekig. Azáltal, hogy múltunk és különösen régészeti örökségünk iránt mindig is élénk érdeklődéssel fordultak Vendégeink, és többen rendszeresen látogatják régészeti előadásainkat, egy kis élő, „kimeríthetetlen tudásszomjjal rendelkező” közösség alakult ki.

2019 óta pedig immár összesen húsz, meghívott előadóink által írt tanulmány szolgál az ismeretterjesztés lenyomatául. E könyvsorozat hivatott továbbadni az utókornak a régészettudomány által megszerzett tudást, és felhívni a figyelmet nemzeti kincsünk egy pótolhatatlan örökségére.

A 2022. és 2023. évi előadásokhoz kapcsolódó kötetben az Olvasó megismerheti Hódmezővásárhely határának középkori régészeti lelőhelyeit, elmélyedhet a középkori textiltereskedelem izgalmas világában, részt vehet egy visegrádi időutazásban, mely a római kortól a kora újkorig kalauzolja, végül, de nem utolsósorban az avarok összetett harcmódoráról is olvashat.

A könyvsorozat szerkesztőjeként szerzőink és munkatársaim mellett elsősorban az estjeinket látogató Érdeklődő Közönségnek tartozom köszönettel, akik évről-évre inspirálják munkánkat. Hála illeti a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) Örökségvédelem Kollégiumát, hiszen töretlen támogatásával 2014-től folyamatosan biztosítja mind a régészeti estek megrendezésének, mind pedig a tanulmánykötetek megjelentetésének anyagi hátterét. Bízom benne, hogy mottónk választása a jövőre is irányt mutat, hiszen számos olyan szelete van múltunknak, amely felfedezésre vár — nemcsak a régészek munkájára gondolva, hanem örökségünk megismertetésére is a — 21. század rohanó mindennapjaiban.

CSÁNYI VIKTOR
RÉGÉSZ-MUZEOLÓGUS,
A KÖTET SZERKESZTŐJE

CSÁNYI VIKTOR HÓDMEZŐVÁSÁRHELY KÖZÉPKORI EMLÉKEI¹

Bevezetés

Régészként mintegy másfél évtizede követem nyomon a hódmezővásárhelyi építkezéseket, melyek során számos alkalommal került sor kisebb-nagyobb felületű régészeti feltárássra. Egy korábbi, 2017-ben megjelent rövid tanulmányomban Szeremlei Sámuel örökségének a Tornyai János Múzeum Régészeti Gyűjteményében fellelhető tárgyi hagyaték kapcsán a régészeti kollekció általános bemutatása mellett elsősorban a város mai határában megtalálható középkori emlékek kutatásáról írtam.² 2014-ben a Hódmezővásárhely belvárosában fellelt újabb régészeti emlékeket ismertettem, és igyekeztem azokat interpretálni, pontosítva a mai belváros területére vonatkozó korábbi ismereteinket.³ Az 1999 és 2008 közötti, jelentősebb régészeti kutatásokat Tóth Katalin egy 2008-ban megjelent tanulmányában foglalta össze.⁴ A 2014 és 2019 között megvalósult nagyberuházásokhoz kapcsolódó eredményeket pedig — különös tekintettel az előzetes régészeti dokumentációkra — Sósuti Kornél ismertette 2020-ban.⁵ Rendkívül fontos topográfiai kutatások zajlottak Hódmezővásárhely északi határrészében 2016 és 2020 között a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) Régészeti Intézetének (2019 előtt Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete) és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszékének tudományos együttműködésében, melyekről röviden Berta Adrián jelen kiadványsorozat 2022-ben megjelent kötetének hasábjain számolt be.⁶

Tanulmányomban Hódmezővásárhely középkori lelőhelyeinek rövid, összegző bemutatását és minél teljesebb adatbázisának közreadását tűztem ki célul, különös tekintettel azoknak a mai város középkori történetét érintő aspektusaira. Hódmezővásárhely múltjának kutatását rendkívüli módon megnehezíti az a körülmény, hogy az írott források csak nagyon szűkszavúan adnak tudósítást városunk múltjáról, emellett a kézzel fogható, régészeti források is kimondottan szűkösen állnak rendelkezésünkre. Ezért különösen fontos minden egyes tárgy, mely a középkorból maradt ránk. Jelen tanulmánynak azonban a terjedelmi korlátok miatt nem lehet célja, az írott források részletes ismertetése, továbbá valamennyi régészeti lelet bemutatása.

Városunk esetében az Árpád-korban elsősorban az utak településszervező hatásával számolhatunk: Hódmezővásárhelynél a középkorban fontos utak találkoztak, és ez megalapozta a város fejlődését. Az északról, Csongrád felől délre, Csanád felé tartó útba itt torkollott bele a Tisza nyugati, jobb partján futó főútból Szermonostora alatt leágazó, a Tiszán a körtvélyesi révnél átkelő út, amely jelentős átkelőhely volt. Emellett egészen az újkorig fontos volt a vízi közlekedés, mely távoli vidékekkel is összeköttetést biztosított.

Hódmezővásárhely a középkorban, kérdések a középkori Hód és Vásárhely körül.

Az eddig megjelent történeti munkák és a régészeti kutatások eredményei alapján városunk múltját kutatva az alábbi kérdések vetődnek fel.

- Az okleveles adatok alapján milyen kép rajzolódik ki a középkori Vásárhelyről és környékéről?

¹ Jelen tanulmány a *Korok kultúrák lelőhelyek* című régészeti előadássorozat keretében 2022. október 26-án elhangzott előadás átdolgozott, jegyzetekkel kiegészített, bővített változata.

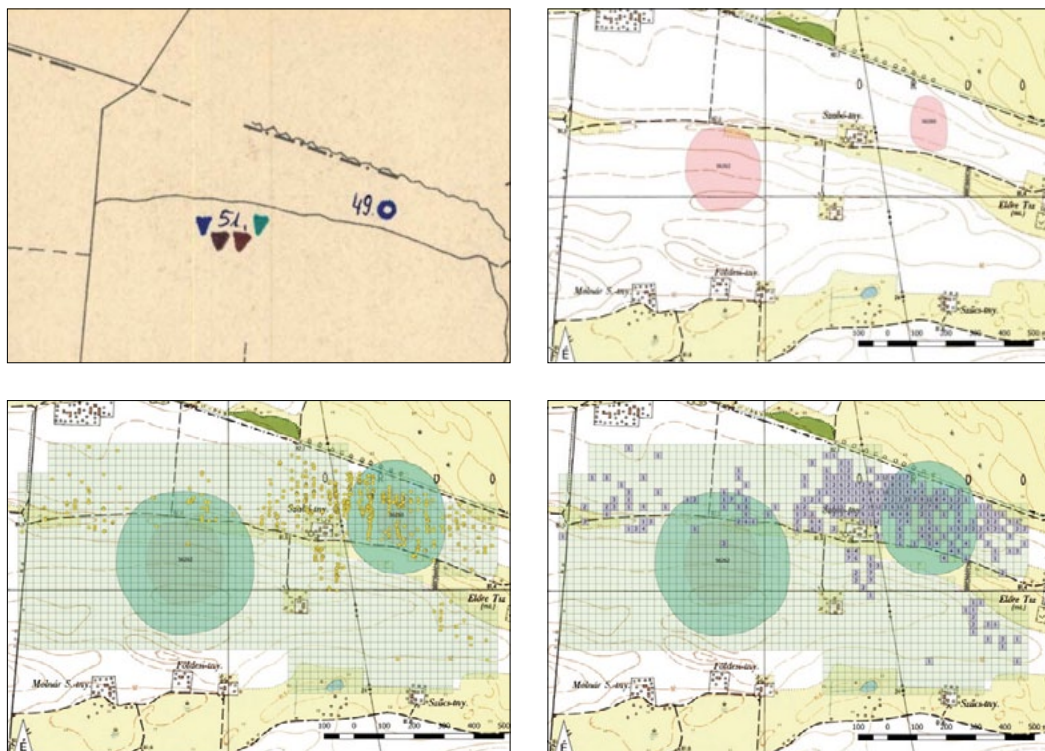
² CSÁNYI 2017

³ CSÁNYI 2014

⁴ TÓTH 2008

⁵ SÓSKUTI 2020

⁶ A területen korábban elvégzett terepbejárások, és a legújabb eredmények közötti eltérésekre (1. kép) jelen tanulmányban nem áll módomban kitérni. Az új eredmények átvezetése a közhiteles nyilvántartásba a kézirat lezárásáig nem történt meg. BERTA 2022

1. kép: Régészeti lelőhelyek revíziója során tapasztalt eltérések (BERTA 2022, 4. kép nyomán).

- A régészeti források ezzel összhangban vannak-e, mit árulnak el a mai határ középkori településszerkezetéről?
- Hol volt a mai város elődje, Vásárhely az Árpád-korban, az Anjou-korban és a török-korban?
- Milyen tényezők befolyásolták a település fejlődésének folyamatát a 11–15. században?
- Mi tárható fel Hód és Vásárhely viszonyából a birtoktörténeti és régészeti adatok alapján?

Jelen tanulmány keretei között nem lehetséges mindezen kérdésekre adható válaszok részletes kifejtése, mivel az jelen dolgozat kereteit messze meghaladná.

Hód és Vásárhely csak az Árpád-kor utolsó évszázadában tűnik fel írott forrásokban.⁷ Az oklevelek tanúsága alapján a 11–12. században a környékbeli egyházi és világi birtokok legfontosabb haszonvételét a halászat jelentette. Ebből az időből a későbbi Hódmezővásárhely területéről sajnos semmilyen írott forrás nem maradt fenn, de a Hód-tó, és a hozzá kapcsolódó erek partjain megtelepült népesség életében minden bizonnyal fontos szerep jutott a halászatnak, ahogy ez a későbbi évszázadokban, egészen az újkorig így volt. Míg az írott források a 13. századtól tárják elének Hód és Vásárhely életének egy-egy mozzanatát, a régészeti forrásanyag alapján egyértelmű, hogy nemcsak a város környéke, hanem annak területe is már 10–11. századtól lakott volt. Elég csak a Hódmezővásárhely-Nagysziget, Misán-tanya lelőhelyen végzett kutatásokat említenünk — ahol Gazdapusztai Gyula 1957–58-ban 10–11. századi temetkezéseket tárt fel,⁸ majd a temető feltárását Bokorné Nagy Katalin és Révész László folytatta 1982 és 1985 között⁹ — továbbá a Gazdapusztai

⁷ A területünkre vonatkozó középkori, okleveles adatokat legutóbb Benkő Elek foglalta össze részletesen: BENKŐ 2022.

⁸ TJM RégAd. 14–1990.

⁹ B. NAGY-RÉVÉSZ 1986; TJM RégAd. 150–2001. – 157–2001.

Gyula által kutatott kishomoki templomra és annak temetőjére,¹⁰ valamint a Régészeti Gyűjteményben őrzött, a mai belváros területéről származó Árpád-kori leletekre utalnunk. A város határában ismert honfoglalás kori temetők és a kora Árpád-kori településnyomok alapján intenzív megtelepedést feltételezhetünk. Emellett ki kell emelni, hogy a 11–13. századi lelőhelyek egy része igazolhatóan honfoglalás kori előzményekre nyúlik vissza (például Tarján és Kotacháza).¹¹

Fontos körülmény, ami a kutatások lehetséges irányát és lehetőségeit is meghatározza, hogy (Hód)Vásárhely topográfiai módszerekkel nem kutatható, nagyrészt oklevelekből, szórványosan felbukkanó leletekből, kisebb feltárásokból rekonstruálható a története. Nem véletlen tehát, hogy a várostörténeti monográfiákban¹² a különböző okleveles források vannak túlsúlyban, és csak rendkívül kevés régészeti adatról esik szó. Hód és Vásárhely, Hódvásárhely tekintetében pedig ezekkel nem is igazán számolhattunk korábban.

Emellett a mai város határából származó 10–16. századi leletek mennyisége elenyésző, az utóbbi évekig rendkívül szegényes volt. Ezt jól reprezentálja, hogy az 1984-ben megjelent várostörténeti monográfia vonatkozó fejezete is alapvetően a Szeremlei Sámuel által leírtakra támaszkodik. Ebben jelentős kiegészítést a régészeti topográfia terén láthatunk, mely azonban az egykori Hódvásárhely területét nem érinthette.¹³

A török kori mezőváros a Hód-tó északi részén egy keskeny háton terült el és elsősorban északkeleti irányban terjeszkedett. A mai város területén a Kossuth tér északi végétől északra és nyugatra nincs nyoma a korábbi megtelepedésnek. Már korábban is sikerült régészeti megfigyelések alapján a 17. század végén elpusztult település kiterjedését részben meghatározunk.¹⁴

Az utóbbi évek belvárosi, régészeti kutatásainak fókuszában a középkori temetők kérdése állt. Annak ellenére ugyanis, hogy a mai belváros területéről — ahol a kutatók korábban Hód és Vásárhely helyét feltételezték — a 11–17. század közötti időszakban több települést is ismerünk (2. kép), és a tram-train beruházásnak köszönhetően részben e lelőhelyeket érintően is egy teljes keresztmetszetet vizsgálhattunk,¹⁵ ezidáig egyetlen, erre a korra keltezhető temetkezést sem ismerünk. Hiteles, dokumentált régészeti feltárás során nem került elő eddig temető vagy templom. E tekintetben csak a 18–19. századi állapotokat leíró Szeremlei Sámuelre és Szőnyi Benjáminra hagyatkozhattunk és hagyatkozhatunk, azonban megállapításai ma már revízióra¹⁶ szorulnak.

Ha a fenti kérdéseknek az írott forrásokra vonatkozó aspektusaiból indulunk ki, röviden összefoglalva a következő kép bontakozik ki előttünk.¹⁷ Hód és Vásárhely, amikor először felbukkan a 13. század okleveleiben egy-egy előkelő nemzetség tulajdona volt.

Vásárhely:

- A Bor-Kalán nembéli Pósa fia Nána ispán 1266. évi végrendeletében (pápai megerősítése: 1276): amennyiben Nána ispán fiúörökös nélkül hunyna el — valamennyi, örökölt és vásárolt birtokát a margitszigeti domonkos apácákra hagyta („*partem in terra Wisarahel*”): 24 birtok, közöttük Vásárhely, mint birtok (*terra*) szerepelt.
- IV. (Kun) László 1282. húsvétján, Vásárhelyen kelt oklevele (egy Valkó megyei ügyben adja ki): „*in Wasarahel, in die Pasche*”. Ez alapján a település a király fogadására alkalmas volt — ez vélhetően egy udvarház meglétét igényelte — és miután az uralkodó kíséretével a húsvétot itt töltötte, templommal is kellett rendelkeznie.

¹⁰ TJM RégAd. 38–1999.; 77–1999.; 84–1999.

¹¹ GALÁNTA-VÁLYI 1984, 271.

¹² SZEREMLEI 1901; NAGY 1984

¹³ GALÁNTA-VÁLYI 1984

¹⁴ CSÁNYI 2014

¹⁵ Rövid összefoglaló: CSÁNYI-SZABÓ-HUBAY 2021.

¹⁶ BENKŐ 2022

¹⁷ SZEREMLEI 1901; NAGY 1984; BENKŐ 2022 alapján.

- Az 1333–1334. évi pápai tizedjegyzék: Mihály nevű pap 1333-ban egy alkalommal öt garast, az 1334. évi két részlet fejében pedig négy, illetve két denárt fizetett. Plébániáját az első két alkalommal Vásárhelynek nevezték (*Warashel*, *Wasrahel*), a harmadik, utolsó alkalommal azonban Hódnak (*Hold*).

Hód:

- A Csák nemzetségbeli Miklós ispán végrendeletei (1231, 1237, 1239): *terra Houd*, 12 libertinus.¹⁸ A végrendelet más birtokok kapcsán használja a *villa* kifejezést, Hód azonban „*Terra Houd*”, azaz osztatlan földbirtok.
- Dátum nélküli, 1239–1241 között keletkezett oklevél, amelyben rögzített megállapodás szerint Izsák, miután négy családi birtokból (köztük *Houd*-ból) megkapta a maga igényelt harmad részét (valójában, négy fiútestvér lévén, csak egy negyed járt volna neki), nem követel többet mostohaanyja szolgálai, ménesei és egyéb állatai közül.
- Hód-tavi csata (1282): a csatáról szóló források csak közelebből nem részletezett földterületről („*in Hod/Houd/Howd*”, „*in loco Hod vocato*”), illetve az itteni tóról, mint a kun csapatok gyülekezőhelyéről („*circa lacum Hood*”) emlékeznek meg.
- A Csanád-nemzetség makói osztálylevele (1337): „*versus campum Hod*”, a Makótól erre felé vezető útjával („*Hodwth*”) együtt.

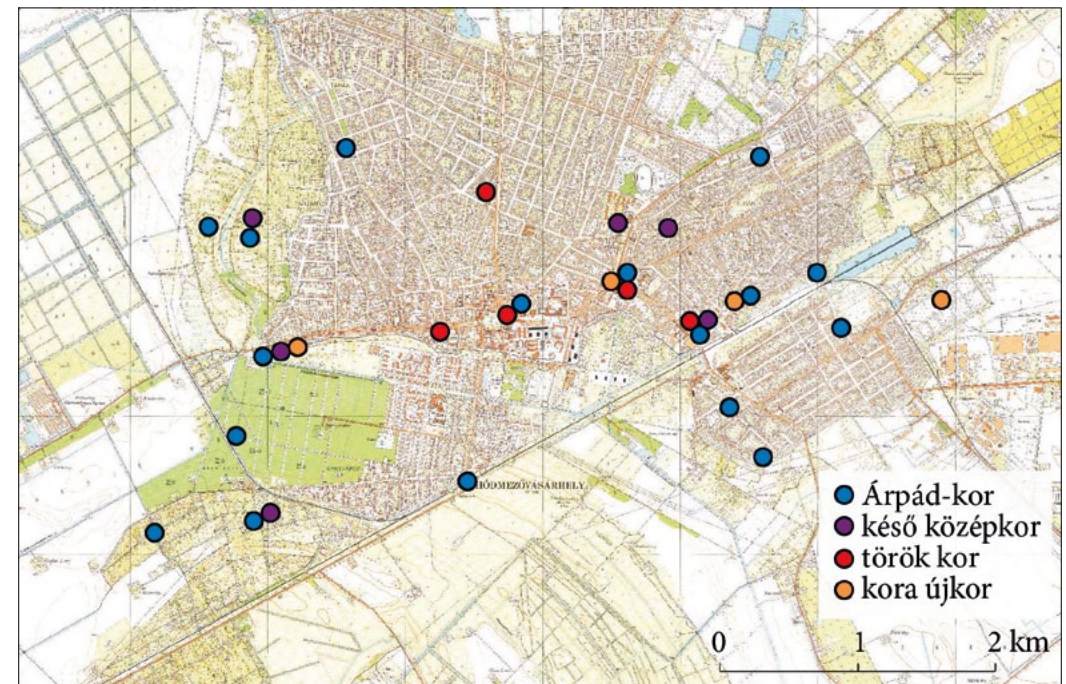
Hód és Vásárhely:

- 1385-ben a közeli Szentkirály falu birtokügyei kapcsán: a település szomszédságában „*possessio Hodwasarhel*” található.
- 1395–1396: a szentkirályi birtoktranzakciók során a Gyáli Kakas család több tagja itteni familiárisaikra hagyja nemesi telkét a hozzá tartozó földekkel együtt, amelynek szomszédja *Hodwasarhel/Hadwasarhel* birtok.
- Hunyadi János, erdélyi vajdaként 1445-ben Hódmezővásárhelyen keltezett oklevele („*Datum in Hodvasarhely*”).
- 1443–1456 között számos oklevélben szerepel Hódvásárhely (Szekcsői Hercegh család és Hunyadi János). Az iratok még ekkor is következetesen külön említik Hódot és Vásárhelyet, mint két külön birtokot (*possessio*).
- 1455. szeptember 8. Hunyadi arra utasítja Hódvásárhely lakóit, hogy hagyjanak fel a szomszédos Szentkirály falu földjeinek elfoglalásával. Vásárhely ekkor már egy mezőváros képét mutatja: élén bíró áll (Márton fia Ferenc), esküdtekkkel. (A vásárhelyiek szentkirályi hatalmaskodását leállítani hivatott fenti parancsot Szilágyi Mihály 1458-ban és Mátyás király 1460-ban megismételte.)

A 13. században fontos változások zajlanak: a prédiúm, a földesúr házi gazdasági telepe átalakul jobbágyfaluvá, elindul a differenciálódás, kialakul a telek, mint a jobbágyi gazdálkodás kerete és a nyomásos gazdálkodás.

Hód és Vásárhely, a két birtoktest „határán” a Hód-tó keleti partján, a mai újváros tóparti részén volt egy nagyon fontos gázló, amely része volt a Csongrádról Csanádra vezető útnak. 1241-ben Batu Kán Szegednél várta be a Kádán vezérése alatt Tiszántúlon pusztító balszárny csapatait. Minden bizonnyal Vásárhely és vidéke is elpusztult ekkor. A terület birtokosai is kicserélődtek. Vásárhely bár mint fentebb láttuk első forrásunkban *terraként* szerepel, de neve piachely kialakulására utal, amit

¹⁸ Libertinusok a 12–13. századi világi birtokok jellegzetes, terményhányadot adó szolgálonépe. Földre ültetett, uruk által a földdel együtt elajándékozható „szolgák”. A 13. század végére többségük — megváltás vagy felszabadítás révén — a személyileg szabad jobbágyparasztság soraiba emelkedett.

2. kép: Hódmezővásárhely belvárosának régészeti lelőhelyei.

a közeli rév, a Csongrád-Csanád út mellett a földrajzi helyzete is lehetővé tehetett, hiszen távolsága 25–30 km a többi jelentősebb településtől, ami 1 napi járóföldnek felelt meg.¹⁹

Hód legkésőbb a 14. század elején (1312 előtt) átkerült a Csák nemzetség Kisfaludi ágától ugyanazon nemzetség Darahi ágához, akik azonban az 1320-as évektől már Szatmár megye nemesi között tűnnek fel, hód birtokokról pedig már nem esik szó. A 14. századi Vásárhelyről alig maradt írott adat. A terület a század elején továbbra is két külön nemzetség, a Csongrád megyében nagy birtokok fölött rendelkező Bárkalan-nem (Vásárhely), valamint a Csanád megye több részén is jelen lévő Csák-nem (Hód) kezében volt. A területi összeolvadás szempontjából kulcskérdés, hogy a birtokviszonyok mikor változtak meg, mikor került egy kézbe a két birtokrész. A valós birtokviszonyok alakulásáról a 15. század közepéig nem tudósítanak a források.

A Hód előtag feltehetően megkülönböztető jelzőként jelenhet meg Hódvásárhely nevében — a Hód vidékén fekvő Vásárhelyt jelölve — azokban az időkben, amikor a terület birtokviszonyaiból még egyértelmű különállásra lehet következtetni. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a településkoncentráció már javában zajlott, és a vásártartási joggal rendelkező, mezővárossá fejlődő Vásárhely a saját határát folyamatosan terjesztette ki, így magába olvasztva olyan területeket, amelyen az Árpád-korban több kisebb település is létezett. Ahogy a fenti adatokból is kiolvasható, Hód és Vásárhely birtokai Hunyadi János kezében egyesültek, melynek csúcspontját a mezővárosi (*oppidum*) rang megszerzése jelentette 1456-ban.

Az eddigi régészeti feltárások a mai város déli részén (a Kis-tótól közvetlenül délre), és a határ azon részén, ahova a Hódmező is lokalizálható, Hóddal azonosítható Árpád-kori falu nyomait nem találták. Hozzá kell tennem azonban, hogy a fenti források alapján nem is teljesen egyértelmű, hogy pontosan mit, és hol kellene keresnünk.

¹⁹ Blazovich László által publikált térképen jól körvonalazhatóak a középkori piackörzetek: BLAZOVICH 1985, térképmeléklet.

Szeremlei Sámul leírását a későbbi történeti munkák is átvették, jellemzően a mai Újváros nyugati részére lokalizálva a Hód nevű, illetve Szent Mihály utcája településeket.²⁰ Szeremlei így ír erről:

„Hód helyét tehát Újvárosban, városunk mostani egyik külvárosában, a Bercsényi-utca (Kiserdő sor) mentén, a nazarénus gözmalomtól a Káposztás-temetőig elnyúló parton, kell keresnünk, hol t. i. a régi Vásárhely temploma is feküdt....Ezt a helyet, mely mellett, Makó irányában, Hód falu is feküdt, mivel azt északról és keletről nagy nyílt mezőség (a Hód-mezeje) határolta s mivel az e miatt az elleneséges megtámadásoknak igen ki volt téve, a lakosság az 1521-iki pusztulás alkalmával hagyhatta el, 1 2 3 a mikor egyszersmind másik, védettebb helyen, név. a Kis-tótól északnyugatra, az ottani, erek, tavak és mocsarak által képezett félszigeten települt le, szintén a Hód-tó partján, s első házait, a hagyomány szerint, az Oldal-kosár nevű városrészben rakta le,* melynek szélére templomát is építette. E második templom a hódoltsági építkezések gyarlóságának megfelelően, ugyan csak a hagyomány szerint, már csak fából készült, még pedig ugyan azon helyen, hová a múlt század elején a harmadik s ma is fenálló, ú. n. O-templomot építették.”²¹

Az eddigi régészeti adatokat tekintve azt látjuk, hogy az egykori gázlótól, és a Kis-tótól délre csak rendkívül szórványos adataink vannak az Árpád-korból (2. kép). Ezzel szemben a gázló északi oldalán a vasútállomás előterében, a Kis-tó északi partján Árpád-kori és Anjou-kori megtelepedés nyomait is ismerjük (2. kép).

Annyi azonban bizonyos, hogy az egykori Hód-tó, Kis-tó-hajlás (Kakasszéki-ér), és Katra-ér közötti mezőségi terület jóval kiterjedtebb, és védtelenebb is lehetett — ugyanakkor a Kis-tó torkolatánál fekvő gázlótól délre ágazott le a Csomorkány, valamint a Szentersébet felé vezető út —, mint az attól északra található, a Pap-ere, a Királyszek-tó, a Hattyas-tó és Csúcs-tó által közre zárt terület, ahova Szeremlei Sámuel leírása szerint 1521-et követően költöztek a vásárhelyiek. Ugyanakkor ezen a területen az utóbbi években a 16–17. századi megtelepedés emlékei mellett Árpád-kori és késő középkori leletek és objektumok is előkerültek, igaz nagyon csekély számban (2. kép).²² Érdekes azonban az is, hogy az Árpád-kori és Anjou-kori megtelepedési tömbre utaló régészeti bizonyítékok a Kis-tó északi partján, a Kistópart utca vonalában, valamint a feltehetően a régi fő közlekedési útvonal, a mai Bajcsy-Zsilinszky úton észak felé haladva, a Kálvin János tér környékére lokalizálhatóak (2. kép), vagyis a Hód-tó, a Kis-tó és a Kistó-ér közötti „szigeten”. A történeti kutatás is erre, a Kistó-ér északi partján, a mai Serház téren feltételezi a középkori udvarházat.²³

A város mai határának Árpád-kori, késő középkori és török kori emlékei (3., 6., 8–15., 19–20. kép)

Jelen tanulmány fontos célkitűzése egy egységes keretben bemutatni Hódmezővásárhely középkori lelőhelyeinek adatbázisát (1–9. táblázat).²⁴ A három elkülönített korszakon (Árpád-kor, a késő középkor és a török kor) belül a kisebb-nagyobb felületű régészet feltárásokkal is érintett települések, valamint templomok/temetők/sírok külön kezelt táblázata mellett a felszíni leletgyűjtések során ismertté vált, illetve szórvány adatokkal jellemezhető lelőhelyek is saját adathalmazt kaptak.

A város határában eddig előkerült Árpád-kori régészeti leletek egyaránt utalnak kisebb, szállasszerű lakóhelyekre és nagyobb kiterjedésű, falusias településekre, esetenként templom maradványaival (3. kép). Régészeti forrásaink sokrétűek és különböző információtartalommal bírnak. Nem nélkülözhetjük a különböző feltárások jelenségein és leletein kívül a terepbejárások eredményeit, valamint egyéb szórványként napvilágra kerül tárgyakat sem. Ez utóbbira jó például szolgál a 2020-ban az évszak műtárgyaként bemutatott, magántulajdonban lévő, Hódmezővásárhely határában,

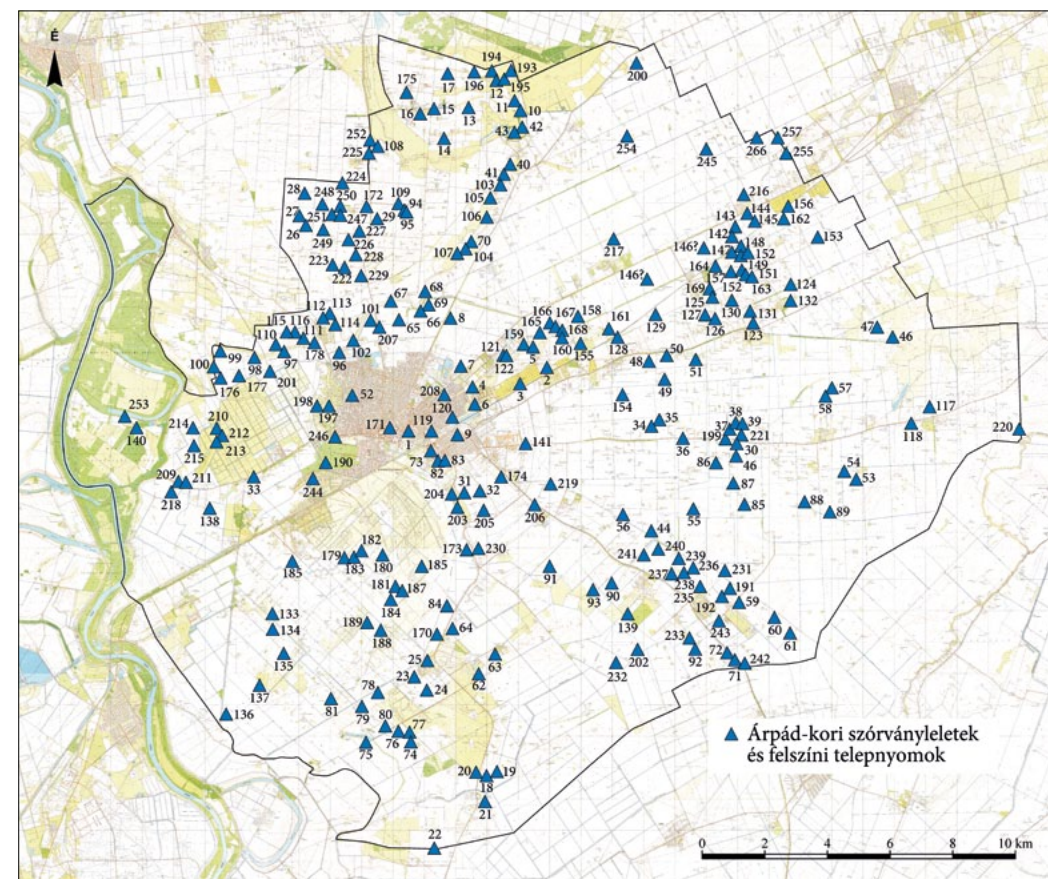
²⁰ GALÁNTA–VÁLYI 1984; BLAZOVICH 1985; BLAZOVICH 2002

²¹ SZEREMLEI 1901, 362., 473–474.

²² CSÁNYI–SZABÓ–HUBAY 2021, 73–75.

²³ BLAZOVICH 2002, 5. kép

²⁴ A tanulmányban közzétett adatbázis a Tornyai János Múzeum Régészeti Adattárában található dokumentumok, valamint a <https://ivo.lechnerkozpont.hu/> weboldalon elérhető közhiteles lelőhely-nyilvántartás adataira támaszkodik.

3. kép: Árpád-kori szórványleletek és felszíni településnyomok Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

eddig ismeretlen lelőhelyről előkerült, Árpád-kori vaskard töredéke (4. kép), valamint a Sándor Jenő ajándéka a múzeumba került Árpád-kori, szentföldi típusú, bronz ereklyetartó mellkereszt (5. kép) előlapja.²⁵ Ezekben az esetekben kétségtelenül jelentős tárgyakról van szó, azonban eredeti leletkontextusuk ismerete nélkül jóval kevesebb történelmi adat nyerhető ki belőlük. Ki kell azonban emelnem, hogy a város középkori településhálózatának körvonalazásában a legnagyobb részben a régészeti terepbejárások eredményeire hagyatkozhatunk.

Jelenlegi tudásunk szerint a Tornyai János Múzeum régészeti gyűjtőterületéről²⁶ összesen 1078 lelőhelyet ismerünk, melyek közül 675 esik Hódmezővásárhely közigazgatási területére. Ez a szám — ismereteink bővülésével párhuzamosan — folyamatosan nő, területünkön átlagosan évente 3–4 új régészeti lelőhelyet regisztrálnak, de jelentős mértékben bővülnek a meglévő régészeti lelőhelyekre vonatkozó információink is. Hódmezővásárhely határában, és általánosságban az Alföldön is az jellemző a régészeti lelőhelyekre, hogy azok a nagyobb erek, vízfolyások magaspartjain sorakoznak. Az Árpád-korban egy sűrű lelőhely-hálózatot láthatunk, melyben a kisebb, tanyaszerű lelőhelyek sokszor egymástól mindössze 500–1000 méterre helyezkednek el (3. kép). Ezek mellett már az Ár-

²⁵ CSÁNYI 2022

²⁶ Hódmezővásárhely, Mártély és Székkutas közigazgatási területe (648,42 km²).

²⁷ BÁLINT 1998; BÁLINT 2017

²⁸ BÁLINT 2017, 38.

pád-korban is kialakulnak a nagyobb területű sok leletanyaggal kezelt települések, melyek területe eléri vagy meg is haladja az 1 km²-t. E jelenség kapcsán kell megemlíteni Bálint Marianna vizsgálatait, aki a Duna-Tisza köze déli részének Árpád-kori településtörténetét vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a templom környezetében koncentráció falutelepülések körül mintegy 5 km sugarú körben szóródnak a kisméretű, szállásjellegű lelőhelyek.²⁷ Eszerint a legalsó települési szint 5 km sugarú egységekre tagolódik, amelyeket az egyes falutelepülésekhez tartozó gazdasági térként értelmezhetünk. A kisméretű, szállásjellegű települések így a falu gazdasági vonzáskörzetében helyezkednek el. Néprajzi adatok feldolgozása bizonyítja azt, hogy egy falutelepülés közössége egy 5 km vagy egyórányi járóföld sugarú kört használ. Ez az a terület, amely adott gazdálkodási szinten gazdaságosan átfogható. Feltételezhetjük, hogy egy gazdasági térben, egy időben csak egy falutelepülés létezett, ennek következtében nem tartjuk egyidősnek azokat a falvakat, amelyek egy 5 km-es egységen belül helyezkednek el. Továbbá valószínűsíthetjük azt is, hogy a táj természeti viszonyait, és a lehetséges gazdálkodási formákat figyelembe véve, ekkora nagyságú területre volt szükség egy-egy falu népességének fenntartásához.²⁸ Bálint Marianna megállapításai eddigi ismereteink szerint Hódmezővásárhely határában is megállják a helyüket, mivel a lelőhelyek térképére pillantva láthatjuk, hogy a néhány ismert templomos hely körül számos kisebb település sorakozik. Ebben a tekintetben némi bizonytalanságot jelent az, hogy a topográfiaailag azonosított régészeti lelőhelyek területének csak elenyésző részét tárták fel ezidáig.

Az Árpád-kor templomai kapcsán nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy jelenleg nem ismerjük minden 11–13. századi temető és templom helyét. Itt kell megemlítenem a fatemplomokat, melyekkel a régészeti kutatás az utóbbi évtizedekig kevésbé foglalkozott. Mivel kevés vagy éppenséggel semmilyen nyomuk nem maradt fenn, nagyon nehezen azonosíthatóak. A fából épült középkori egyházi épületeinkre vonatkozóan Tari Edit²⁹ és M. Aradi Csilla munkájában találhatunk támpontokat. Gyarapodó forrásaink azonban a templomépítkezésekben betöltött egyre nagyobb arányukat mutatják. Fakápolnák az egész középkoron keresztül, még a 14. század folyamán is épültek. Általában cölöépítmények voltak sövényel körülfonva, tapasztva, vagy gerendatalpra állított boronaépületek. Már az 1092-es szabolcsi zsinat határozataiban szó van az elpusztult, feltehetően fából készült templomok újjáépítéséről.³⁰ M. Aradi Csilla doktori disszertációjában arra a következtetésre jutott, hogy több esetben a későbbi kőtemplomokat a korai időszakban fatemplomok előzték meg, még akkor is, ha ezeket régészeti módszerrel nem minden esetben lehetett igazolni. Feltételezi, hogy

4. kép: Árpád-kori vaskard töredéke Hódmezővásárhely határából (magántulajdon, ismeretlen lelőhely).

²⁹ TARI 1995; M. Aradi Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszervezetének létrejötte és megszilárdulása*. Doktori (PhD) disszertáció. (kézirat) Budapest, 2007.

³⁰ Szent László I. törvénykönyve 7–8.: SZILÁGYI 1961, 30.

5. kép: Erekyetartó mellkereszt előlapja. Hódmezővásárhely-Kingéc (TJM ltsz.: 2020.12.1.).

a 11–12. században, nagy számban lehettek fatemplomok és a 14–15. századi fakápolnák alapján felhívja a figyelmet arra is, hogy a hazai viszonyok mellett sokáig épültek ilyenek.³¹ Ezek alapján a korai Árpád-korban Hódmezővásárhely határában is feltételezhetünk olyan településeket, ahol hasonló, ma már régészeti nehezen azonosítható egyházi épület lehetett, sőt a török korban, a mai Ótemplom helyén is fából készült épület állhatott, melyet az eddigi régészeti feltárások során nem azonosítottak.³²

Másrészről az utóbbi évtizedek kutatásai a kora Árpád-kori temetők és templomok kapcsán a regionális és lokális különbségekre hívják fel a figyelmet. A templom körüli és templom nélküli temetők térbeli és kronológiai viszonyaira nincsenek országosan érvényes sémák. Sok településen már a 11. század elején templomot építettek, míg más régiókban, vagy településeken továbbra is a templom nélküli temetők használata folytatódott. Emellett templom körüli, és vele egykorú, templom nélküli temető együttes jelenlétére is van példa.³³

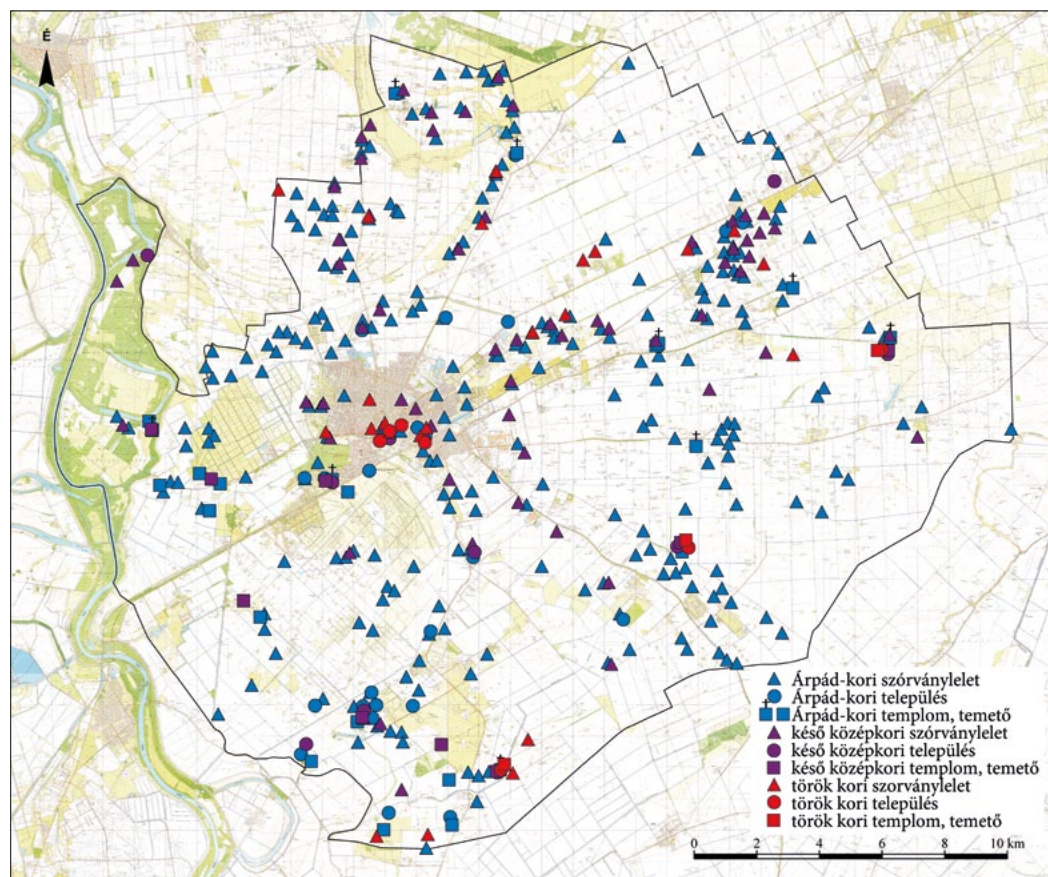
Hódmezővásárhely határából az 1984-ben megjelent monográfia 84 Árpád-kori lelőhelyet ismertet, melyek között 14 temető található. Emellett 16 középkori, késő középkori lelőhely szerepel, melyek közül 7 temető.³⁴ Az azóta eltelt közel 4 évtizedben az azonosított Árpád-kori és késő kö-

³¹ M. Aradi Csilla: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyházszervezetének létrejötte és megszilárdulása*. Doktori (PhD) disszertáció. (kézirat) Budapest, 2007. 98.

³² „E második templom a hódoltsági építkezések gyarlóságának megfelelően, ugyan csak a hagyomány szerint, már csak fából készült, még pedig ugyan azon helyen, hová a múlt század elején a harmadik s ma is fenálló, ú. n. Ó-templomot építették.” SZEREMLEI 1901, 473–474.

³³ LANGÓ 2010, 452.

³⁴ GALÁNTA–VÁLYI 1984

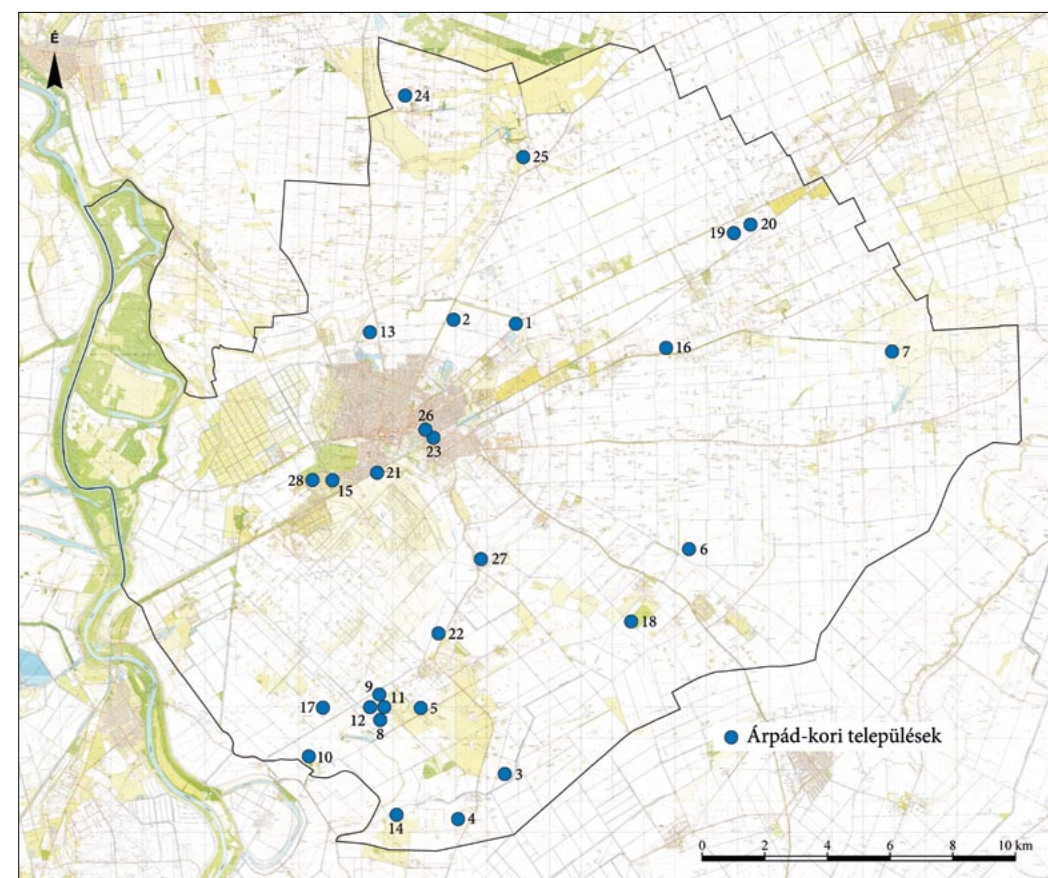

6. kép: Középkori lelőhelyek Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

7. kép: 13. századi ékszerek. 1972. október 7-én, Szappanos Lajos ajándékaént került a múzeum Régészeti Gyűjteményébe. Lelőhelye pontosan nem ismert (TJM ltsz.: 2002.28.1–7.).

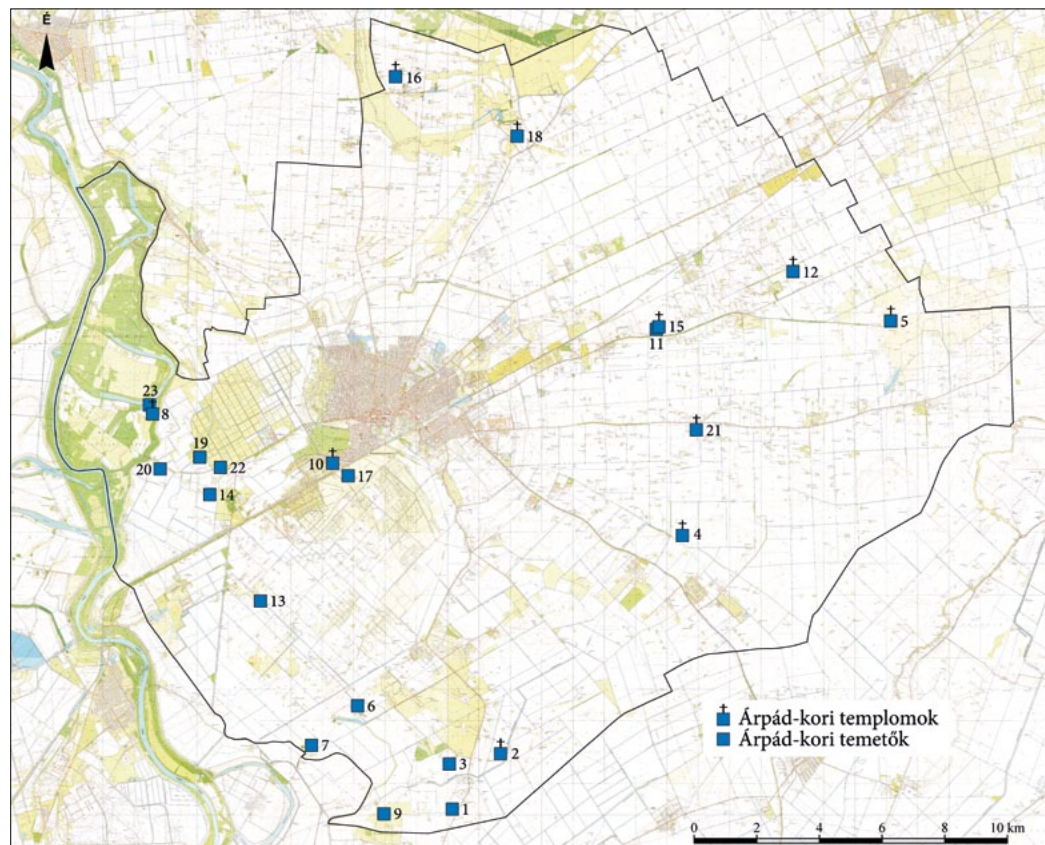
zékori lelőhelyek száma jelentősen emelkedett, a temetők száma és a késő középkori lelőhelyek száma azonban érdemben nem változott. Jelenleg összesen 325 régészeti lelőhelyen találhatóak meg középkori emlékek, a vizsgált 675 lelőhelyből (6. kép), ez az összes régészeti lelőhely 48,15%-a. Az Árpád-korba 280 a késő középkorba 78, a török korba 30 régészeti lelőhely sorolható. A középkori lelőhelyek 86,15%-a esetében kerültek elő Árpád-kori, 24%-nál késő középkori, 9,23% esetében pedig török kori emlékek, természetesen vannak olyan régészeti lelőhelyek, melyek huzamosabb ideig lakottak voltak, továbbá több, részben feltárt lelőhelyről ismerünk korábbi vagy későbbi korszakba sorolható szórvány, vagy felszíni leletanyagot. A 325 középkori lelőhely közül mindössze 46 részben feltárt/kutatott van (az összes középkori lelőhelyek 14,15%-a). Ide számítva a feltárt éremleleteket,³⁵ valamint a kétkői (Barattyos Állami Gazdaság) kincsleletet³⁶ (7. kép), melyeket a szórvány leletek között tüntettünk fel (3. táblázat 2, 97; 9. táblázat 7, 9, 24) ez a szám 51-re módosul (az összes középkori lelőhelyek 15,69%-a). Teljesen feltárt lelőhely ezek között mindössze egy van, ellenben számos teljesen, vagy részben elpusztított települést és temetőt ismerünk. A 46 régészeti lelőhelyből a 19. században 17 helyszínt, a 20. század első felében 16, 1950 után pedig 40 lelőhelyt kutattak (több

8. kép: Régészeti feltárással érintett Árpád-kori települések Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

³⁵ Aranyág, katolikus plébánia földje, 1933 (BÁLINT 1934; KOVÁCS 2019); Téglás, Sóshalom dülő eleje II., 1969 (GERGELYFI 1970); Gyulai utca 27., 1994 (NAGY 2002); Kingéc VI., 2009 (BERNÁTSKY–CSÁNYI 2016).

³⁶ A leletgyűjtést Szappanos Lajos ajándékozta a Tornyai János Múzeumnak 1972. október 7-én. Pontos lelőhelye nem ismert. A 12–13. századi ékszerek (ezüstgyűrű, ezüst karperecek, ezüst és vörösréz karikák, lemezes karperec) egy tatárjárás kori kincslelet részei lehettek. TJM ltsz.: 2002.28.1–7.

9. kép: Régészeti feltárással érintett Árpád-kori temetők, templomok, sírok Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

olyan régészeti lelőhely is van, ahol különböző korokban, több alkalommal is végeztek kisebb-nagyobb feltárást).

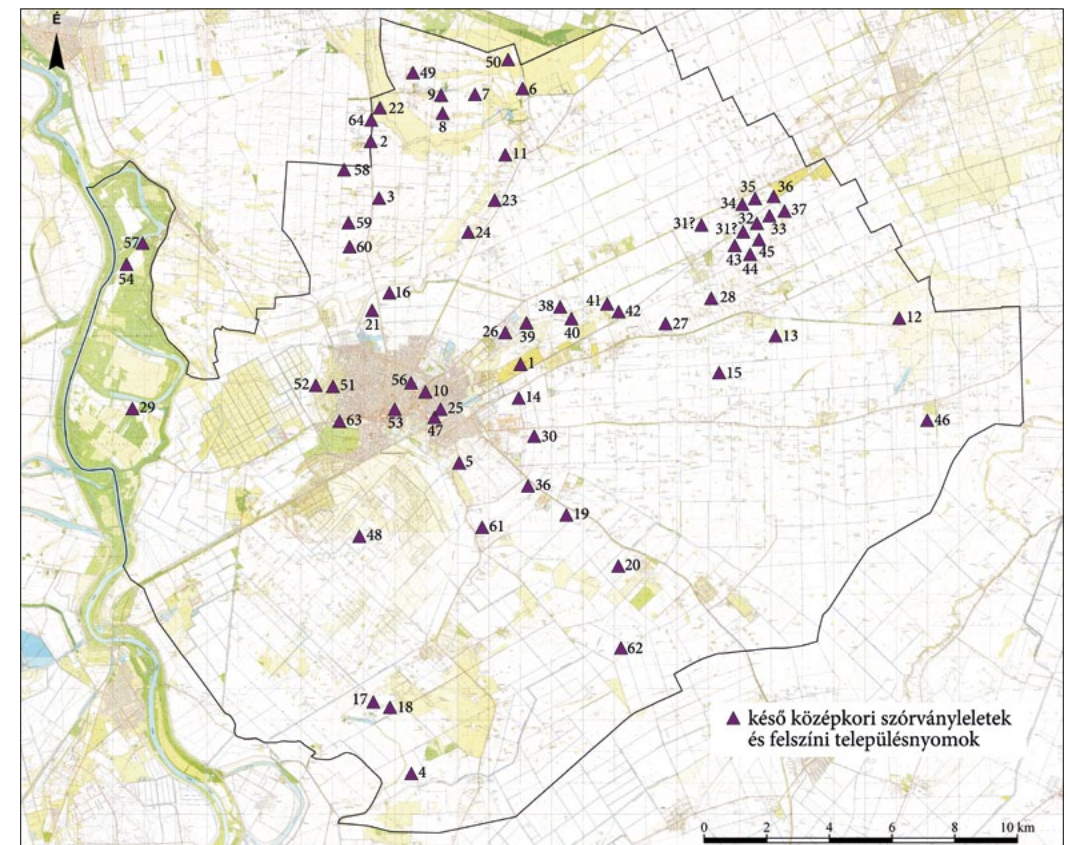
Az Árpád-korból feltárások nyomán 28 települést (1. táblázat; 8. kép) és 23 templomot/temetőt/temetkezést (2. táblázat; 9. kép) ismerünk. A késő középkor időszakából 9 települést (4. táblázat; 11. kép), 9 templomot és temetőjét (5. táblázat; 12. kép) faggatták ezidáig régészek ásoi. A török korból 7 településen zajlottak ásatások, melyek közül háromnak templomát is érintették kutatások (7–8. táblázat; 13–15. kép).

A középkori települések közül egyetlen egyet tekinthetünk teljesen feltártnak, a többit csak kisebb-nagyobb részleteiből ismerhetjük meg. A Hódmezővásárhely-batidai homokbányában, a Hódmezővásárhely 197. számú lelőhelyen (Batida III. lelőhely) Varga Sándor által 2013-ban vezetett kutatás során egy 10–12. századi, falusias jellegű települést tártak fel, épületekkel, karamokkal, gödrökkel, füstölőkkel, kemencékkel, melyek közül kiemelkedő volt egy edényégető kemence.³⁷

Ahogy a fenti példa is mutatja az Árpád-kori települések közül sok már a 13. századra elnéptelenedett (például a forrásokból is ismert Tarján, Szenterszébet, Úrnépe).³⁸ Ennek oka a településkonzentráció következtében lezajlott pusztasodás, és minden bizonnyal a tatárjárás is rányomta a bélyegét határunk településtörténetére.

³⁷ TJM RégAd. 786–2017.; 807–2018; HARASZTI-PÓPITY-VARGA 2019

³⁸ GALÁNTA-VÁLYI 1984, 271.

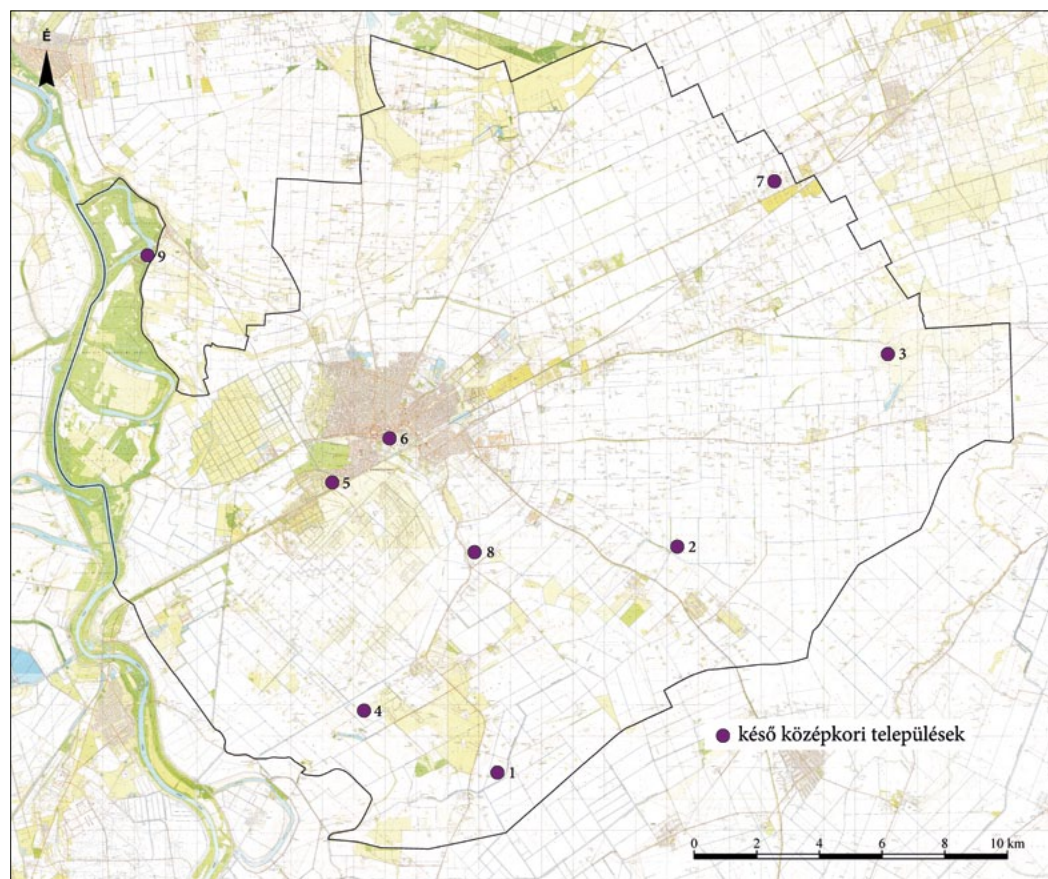

10. kép: Késő középkori szórványleletek és felszíni településnyomok Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

Hódmezővásárhely története szempontjából kiemelten fontos a mai belváros területe, ahol jelenleg 22 régészeti lelőhelyet ismerünk. Ezek közül 17 az Árpád-korra (is) keltezhető, 6 lelőhelyen Anjou-kori, késő középkori leleteket is találtak, míg 5 lelőhelyen fordulnak elő török kori emlékek, és 3 lelőhelyen kora újkori jelenségek (2. kép). Mindezt tanulságos egybevetni a belvárosi régészeti lelőhelyek elhelyezkedését rögzítő térképek változásaival, melyeken jól követhetőek az elmúlt évek régészeti kutatásainak eredményei (16. kép).

A 19. század végén és a 20. század első felében elsősorban a különböző építkezésekről, de gyakran magánszemélyektől ajándékozás vagy vétel révén számos alkalommal kerültek középkori szórvány emlékek a Bethlen Gábor Református Gimnázium régiségtárába (17. kép), majd az önálló régészeti osztály (1930) létrejöttét követően a városi múzeumba.³⁹ 1963-ban Szegeden, a Móra Ferenc Múzeumban alakították ki a megyei múzeumi szervezet központját, amelyhez a Tornyai János Múzeum is tartozott 2006-ig. Képzett szakember hiányában 1979-ben a szegedi múzeumba szállították a mú-

³⁹ A Bethlen Gábor Református Főgimnázium Régiségtárát 1949-ben államosították, a régészeti- és éremgyűjtemény az 1950-es évek elején a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának utasítására a múzeumba szállították. A gimnáziumi régészeti tárgyak 1958 és 1973 között újra nyilvántartásba kerültek, és az eredeti régiségtári lajstromot és leltárkönyvet is a Tornyai János Múzeum őrzi. A leletek egy részét 58.15.1–58.30.1. leltári számokon nyilvántartásba vették, majd 1973-ban 73.1.1–73.38.19. leltári számokon a teljes gyűjtemény leltározására oly módon került sor, hogy az 1958-ban beletárolt tárgyakat újra nyilvántartásba vették.

11. kép: Régészeti feltárással kutatott késő középkori települések Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

zeum numizmatikai gyűjteményét.⁴⁰ Ezzel a gimnáziumi régiségtárból átkerült numizmatikai anyag legnagyobb része is Szegedre került. Az ásatásokból származó, korábban a régészeti gyűjteménybe beletárolt numizmatikai anyagok maradtak a Tornyai János Múzeumban. Ilyen volt például a katolikus plébánia tulajdonában álló aranyági területen 1933-ban előkerült 11. századi, 1542 darab ezüst dénárból álló éremlelet (3. táblázat 2),⁴¹ melyet még 1933-ban beletároltak⁴² a régészeti gyűjteménybe. Ugyanakkor a fentiek miatt nem kerülhetett Hódmezővásárhelyre az 1994-ben a Gyulai utcában megmentett 17. század eleji, 1045 érméből álló lelet (9. táblázat 7),⁴³ jelenleg mindössze a vereteket rejtő, 16. századi, korongolt, sárga, füles korsót őrzi közgyűjteményünk (18. kép).

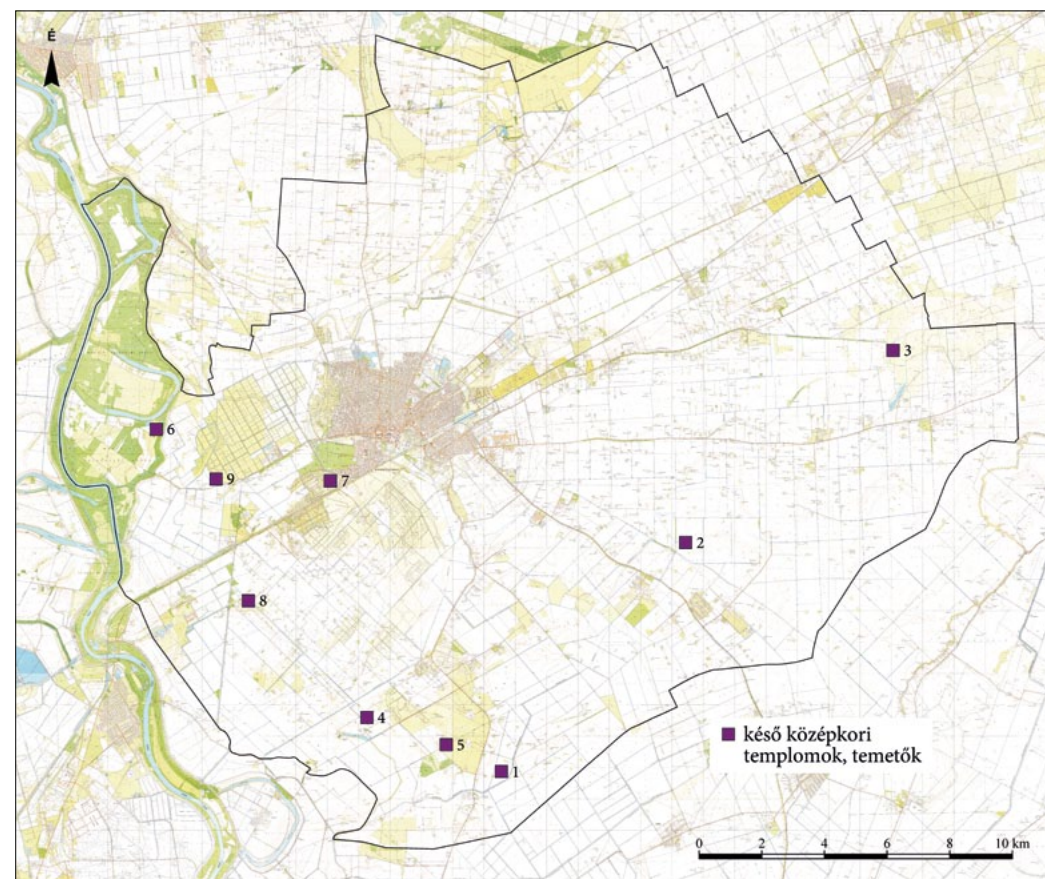
A „modern” régészeti feltárások a város határában 1929-ben vették kezdetüket. 1928-ban a Kolozsvárról Szegedre áttelepült egyetem Régészeti Intézete és a város megállapodást kötött, mely alapján Hódmezővásárhely 1929 és 1944 között évi rendszerességgel anyagi támogatást biztosított az egyetemnek a Hódmezővásárhely határában végzett feltárásokra. A kor színvonalát jelentősen felülmúlta az a dokumentációs rendszer, mellyel Banner János és munkatársai az ásatásaikat végezték. Az előkerült leleteket restaurálták, és beletárolták, ásatásaikról rendszeresen, magyar és

⁴⁰ TJM Irattár 1979/90. iktatószámú jegyzőkönyv.

⁴¹ BÁLINT 1934; KOVÁCS 2019

⁴² Az éremlelet a Tornyai János Múzeum Gyűjteményében 2481–2684/1933. leltári számokon található.

⁴³ NAGY 2002

12. kép: Késő középkori templomok, temetők Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

idegen nyelven egyaránt publikáltak. A megállapodás értelmében az előkerült leletek a Szegeden történt restaurálást, leltározást és feldolgozást követően a hódmezővásárhelyi múzeumba kerültek.⁴⁴ A Régészeti Gyűjtemény mintegy 40.000 darabból álló törzsanyaga az 1929 és 1944 között eltelt másfél évtizedben az alakult ki. Ebben az őskor, azon belül is a neolitikum emlékei dominálnak, ugyanakkor a feltárások során több esetben kerültek elő középkori emlékek is. A már fent említett Aranyági éremlelet mellett a temetőfeltárásokat kell kiemelni, mivel a későbbi évtizedekben csak kevés alkalommal került sor ilyenekre. A kopáncsi Szent-tanyánál 1931-ben és 1943-ban egy kora Árpád-kori temetőrészlet 55 sírja⁴⁵ került elő (2. táblázat 12). A Hunyadi-halomnál 11. századi temetkezéseket (45 sír) tártak fel 1935-ben (2. táblázat 8).⁴⁶ Banner János 1932-ben a Gorzsa Héthalom-dűlő elején, a Kis Pál tanyájánál lévő halom területén (2. táblázat 3) egy 11. századi temető 65 sírját tárt fel.⁴⁷ 1935-ben Szakálháton 48 temetkezést tártak fel, melyek a 10–11. századra keltezhetőek (2. táblázat 19).⁴⁸ A négy lelőhelyen összesen 213, zömében 11. századi sírt tártak fel.

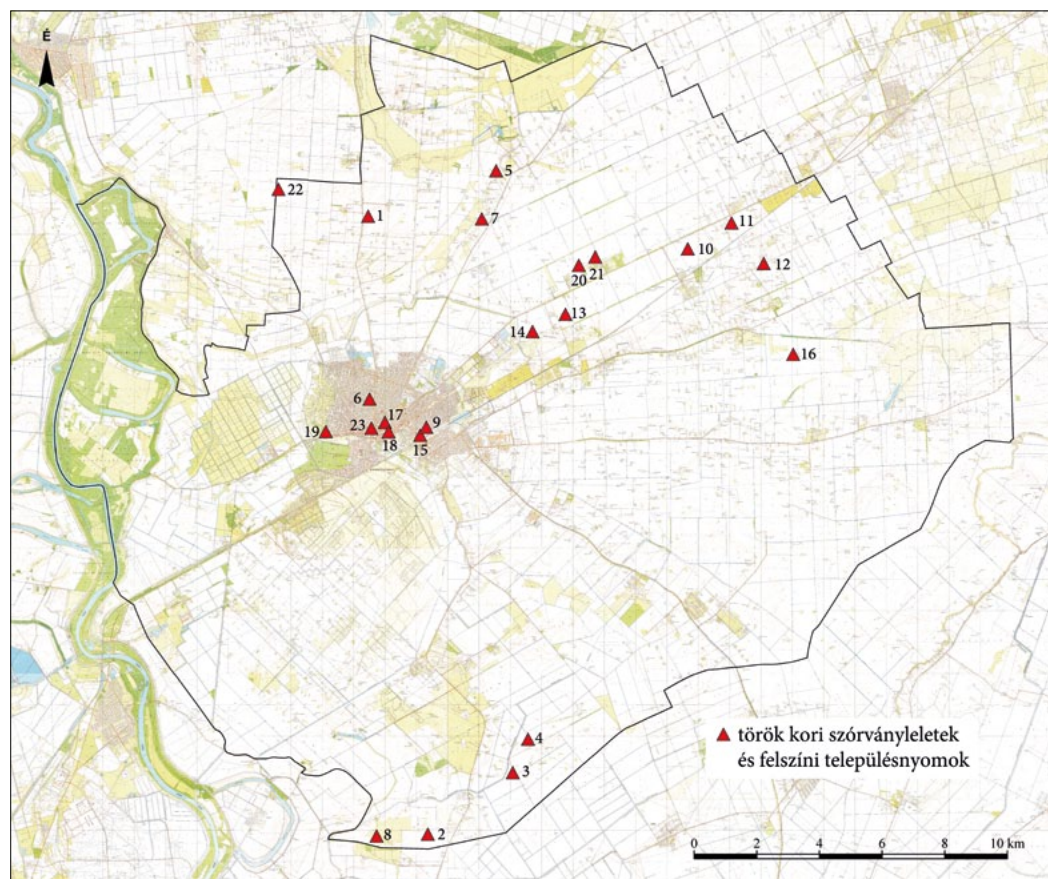
⁴⁴ TÓTH 2016, 14.

⁴⁵ PÁRDUCZ 1943

⁴⁶ BANNER 1937, 66–69.

⁴⁷ BANNER 1934b

⁴⁸ BÁLINT 1936

13. kép: Török kori szórványleletek és felszíni településnyomok Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

A későbbi évtizedek leletmentései közül ki kell emelni az 1977-ben Bokorné Nagy Katalin által a Bocskai utcában, a buszpályaudvar építéskor végzett leletmentést, mely során egy 17. századi, legalább kéthelyiséges épület részletét tárta fel, egy-egy szemeskályha maradványával.⁴⁹ Az innen származó leletek az első hitelesen feltárt török kori emlékek Vásárhely belterületéről. Bokorné Nagy Katalin és Pávai Éva 1989 és 1991 között a hódmezővásárhelyi Ótemplom felújításához kapcsolódóan végeztek ásásokat.⁵⁰ A leletanyagok komplex — történeti, régészeti és néprajzi — szemléletű feldolgozását Lajkó Orsolya végezte el.⁵¹ Az utóbbi két évtizedben pedig a különböző beruházásokhoz kapcsolódóan ellátott régészeti szakfeladatok szolgáltattak újabb adatokkal a mai belváros korábbi történetére vonatkozóan, melyek közül ki kell emelni a Szegfű utcában megépült sportszernak és mélygarázs építését megelőzően 2007-ben Tóth Katalin által irányított régészeti kutatást, mely során 2 576 m²-t tártak fel a 17–18. századi település területéből.⁵² Ezen kívül a tram-train építéshez kapcsolódó régészeti szakfeladatok gazdag tárgyi anyaga is kiemelkedő forrása a török kori, kora újkori település anyagi kultúrájának.⁵³

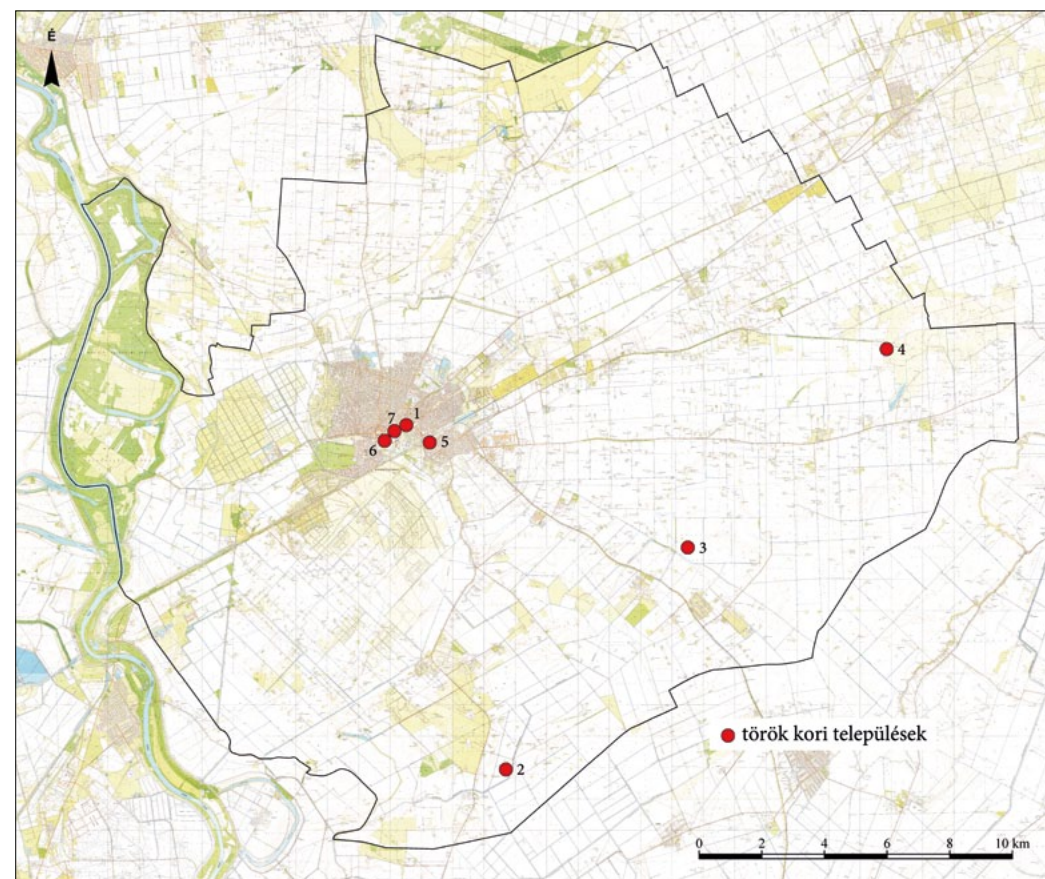
⁴⁹ GÁL 1985; LAJKÓ 2007; F. LAJKÓ 2009

⁵⁰ LAJKÓ 2003; LAJKÓ 2015

⁵¹ LAJKÓ 2015

⁵² TJM RégAd. 283–2008.

⁵³ CSÁNYI-SZABÓ-HUBAY 2021

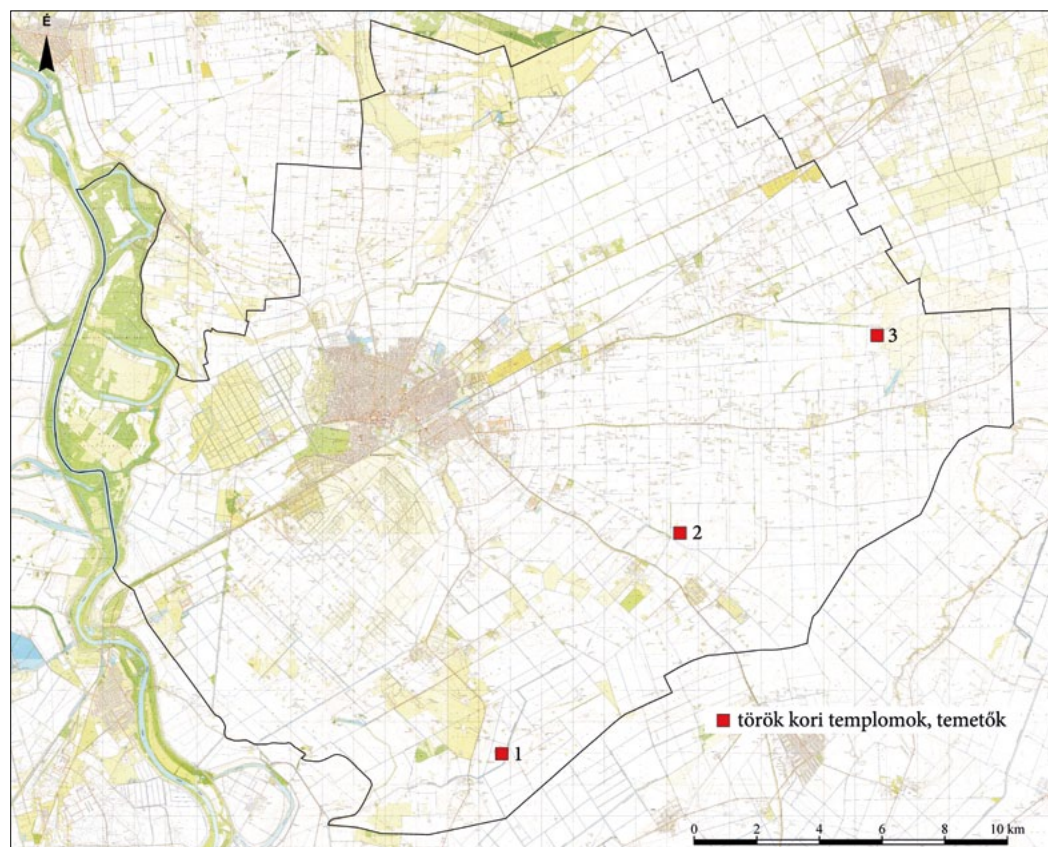

14. kép: Török kori, régészeti feltárással kutatott települések Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

A középkori települések rendszerét vizsgálva mindenképpen meghatározó tényezőként szem előtt kell tartani az éghajlattörténet adatait. „Az emberi életkörülményeket a természeti tényezők közül az éghajlat mellett leginkább a vízrajz, pontosabban annak változása határozza meg. A Kárpát-medence története e tekintetben pedig akár iskolapélda is lehetne.”⁵⁴ Különösen igaz ez térségünkben, a Kárpát-medence legalacsonyabb tengerszint feletti magasságú síkságán. Az általunk vizsgált korszak — az Árpád-kor és a 18. század eleje között — két éghajlati periódusra bontható. A középkori meleg időszak a 9. századtól a 13/14. század fordulójáig tartott. Ekkor az enyhe telek mellett relatíve száraz időjárás volt a jellemző, legalábbis a 12. századig. Ezidőtájt súlyos szárazságok voltak, a talajvízszint 2 m-rel volt alacsonyabb a 20. századinál. Ezt követően a 19. századig tartó kis jégkorszak a hőmérséklet csökkenésével járt, amivel a csapadékmennyiség arányosan nőtt, ami a jelenkorinál nagyobb csapadékmérleget eredményezett. A Kárpát-medencében a tartós lehülés az 1550-es években kezdődött, mélypontja az 1595–1602 közötti esztendőkből volt.⁵⁵ Mindezek a változások Hódmezővásárhely térségében azt eredményezték, hogy nőtt a tartósan vízzel borított területek mérete — ami természetesen kihatott a megművelhető, illetve az állattartásba bevonható területek volumenére is —, és az év nagy részében járhatatlan szárazföldi utakkal kellett szembesülnie az itt lakóknak. Az éghajlat változásaival is összefügghet a göbolyhajtó út nyomvonalának megváltozása

⁵⁴ RABB 2003, 17.

⁵⁵ RABB 2003

15. kép: Török kori, régészeti feltárással kutatott templomok, temetők Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

a 16. század második harmadában. A vásárhelyi náhije területén az egyetlen hivatalos vámszedő révhely 1560-ban Tömörkény, 1570-ben pedig már Bekény volt. Erről Vass Előd is azt írja, hogy „ez talán a nyugati irányba folyó szarvas- marha kihajtás útirányának megváltozásával függhet össze”.⁵⁶

Hódmezővásárhelyen és környékén a 16. századtól a gazdasági élet alapja a szarvasmarhatenyésztés volt. A Szeged környéki hász birtokok mezőgazdasági termelésére vonatkozó adatokból is egyértelműen kiderül a szarvasmarhatartás dominanciája.⁵⁷ A török kor alatt állandósuló, generációk életében folyamatosan jelen lévő front, ütközőzóna és háttérország lét az egész királyi Magyarországot, Erdélyt és a hódoltságba betagozódó területeket egyaránt érintette. Részben emiatt állt be változás a termelés profiljában, ugyanis elfordultak a gabonatermeléstől, elhanyagolták a fokokat, csatornákat és szőlőművelésre, valamint állattenyésztésre tértek át, mely adott keretek között kiszámíthatóbb és jövedelmezőbb tevékenység volt, köszönhetően a 16. századi árforradalomnak. Minden bizonnyal a 16–17. század folyamatos háborús eseményei mellett az éghajlat alakulásának is jelentős szerepe volt abban, hogy a vásárhelyi pusztában uralkodóvá vált a nagyállattartó gazdálkodás,⁵⁸ és a tizenöt éves háború pusztításai után a települések jelentős része nem települt újra.

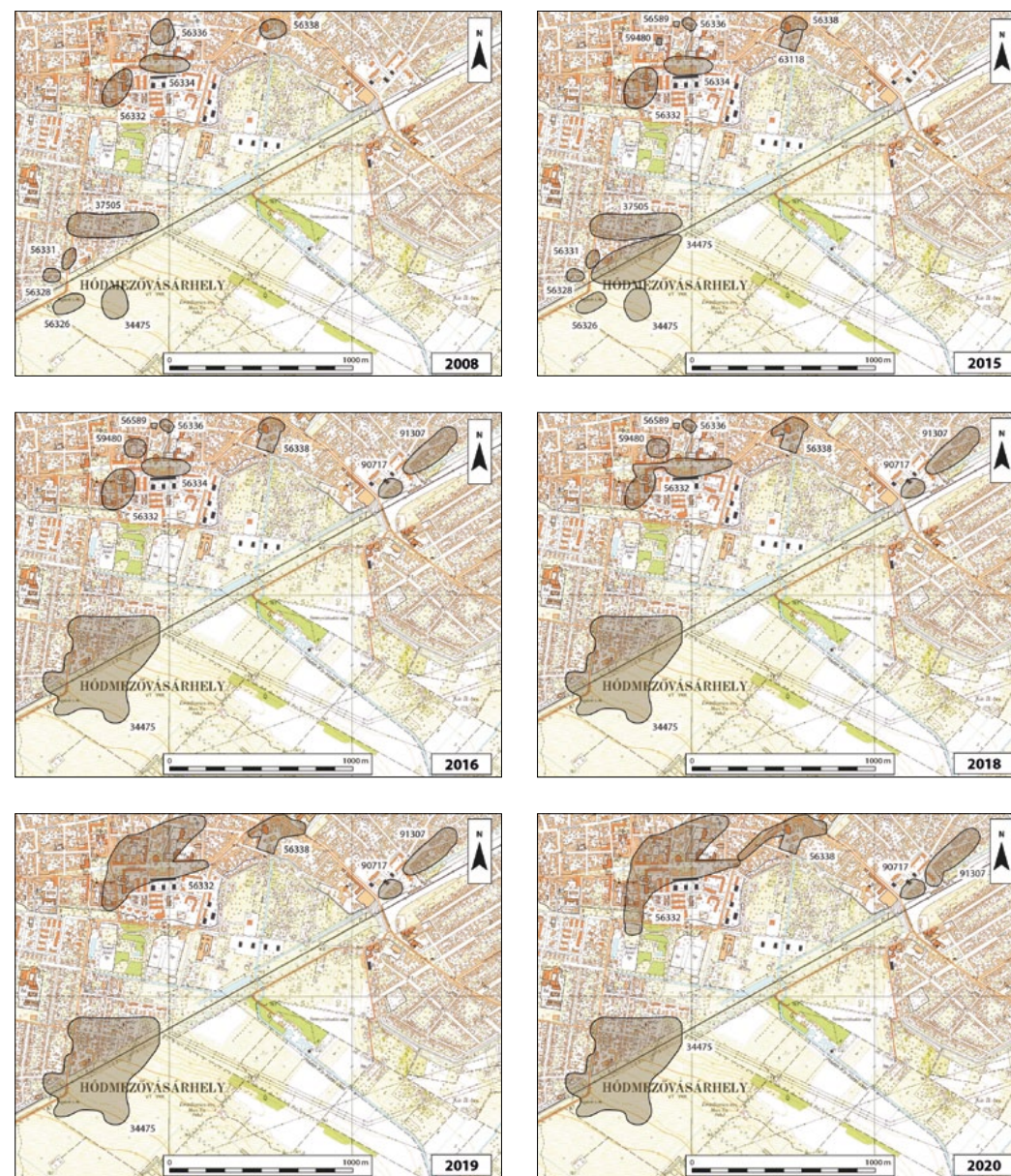
⁵⁶ VASS 1980, 12.

⁵⁷ KOVÁCS 1984, 339.

⁵⁸ A váci török vámnaplók 1560–1564 közötti feljegyzései szerint az ott vámolatott szarvasmarha legtöbbje Csanád, Csongrád, Pest és Heves megyéből származott. Ez az egyetlen vámfeljegyzés, ahol a helységek neve is rögzítésre került, ezért je-

Összegzés

Ahogy az összeállított adattárból (1–9. táblázat) jól látszik Hódmezővásárhely mai határának településrendszere a korai Árpád-kortól, a gombamód szaporodó falvaktól lineárisan, a történeti események stációihoz igazodva változott és haladt mai formája, a mindent magába olvasztó mező-

16. kép: A Hódmezővásárhely belvárosában nyilvántartott régészeti lelőhelyek ismert kiterjedéseinek változásai (2008–2020).

lentos tájékoztatást nyújthat a vámon áthaladó áruk/kereskedők származási helyére vonatkozóan. A kizárólag állatot hajtó vámolatok nevei mellett olvashatók a helymegjelölések. KÁLDY-NAGY 1968, 32–34.

város, az ország legnagyobb határú településének kialakulása felé, melynek magja egy vásártartási joggal rendelkező település volt. A birtokviszonyok és a gazdálkodási módok változásai alapvetően befolyásolták a kezdeti faluhálózat egyes elemeinek további fejlődését. A 11. században létrejött kis falusias települések, prédiúmok közül sok nem alakult faluvá, fokozatosan elnéptelenedtek. Erre utalnak a határunkban megtalálható kisebb méretű, rövidebb életű települések nyomai.

Hódvászárhely igazi felemelkedése a 16. században, a Hunyadiak alatt egyesült birtokok megnövekvő gazdasági potenciálja nyomán kezdődhetett meg, miközben a vidék társadalmi-gazdasági feltételei a 15. században átalakultak. Alapvetően az alföldi kun népesség feudalizációja teremtette meg Vászárhely környékén is azokat a társadalmi-gazdasági alapokat, amelyek azután a külső hatásokra reagálva tovább fejlődtek.⁵⁹

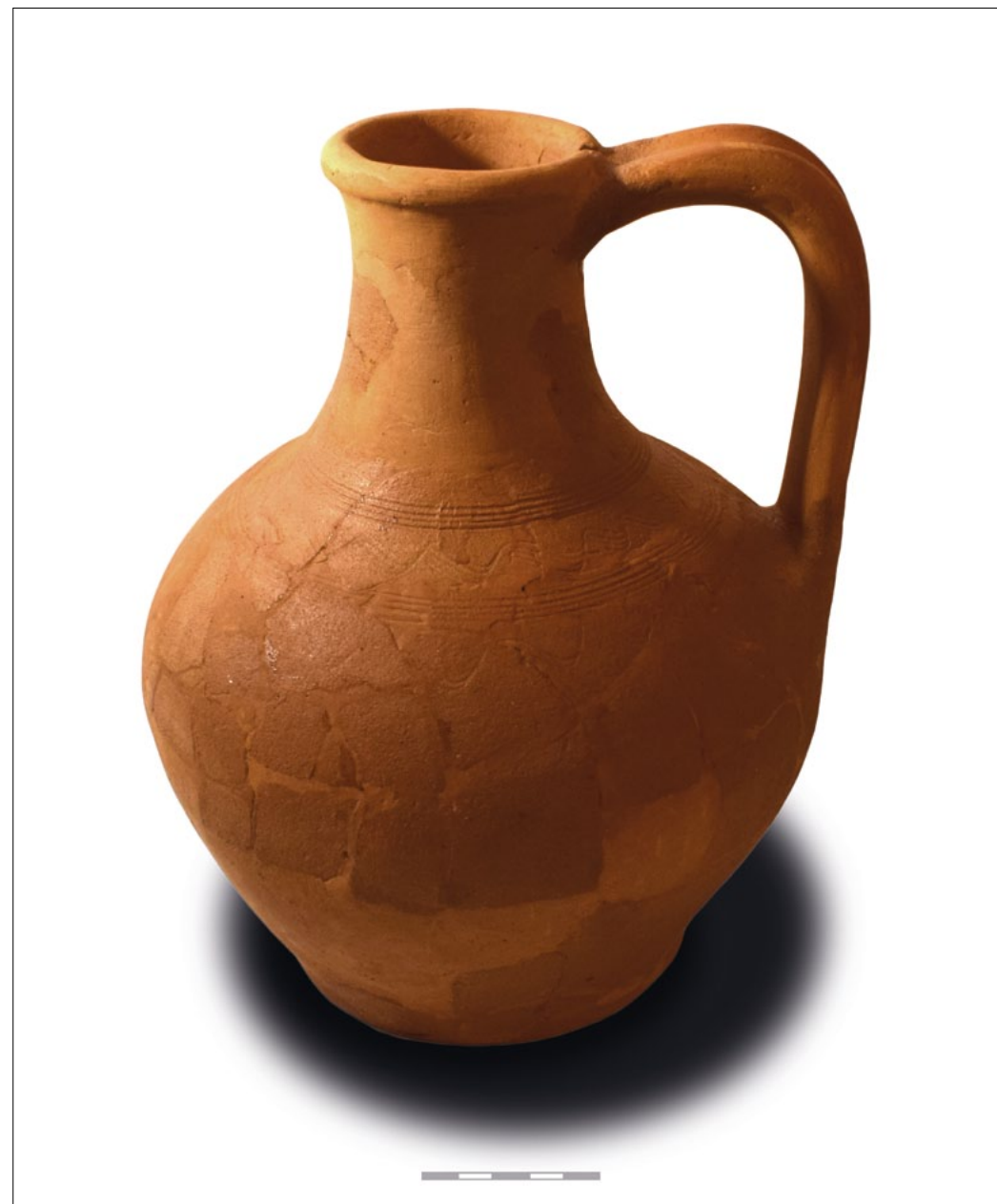
A Tornyai János Múzeum régészeti gyűjtőterületén, mint láthattuk felülreprezentáltak a középkori lelőhelyek, hiszen az összes feltérképezett régészeti lelőhely közel felének (48,15%) területéről

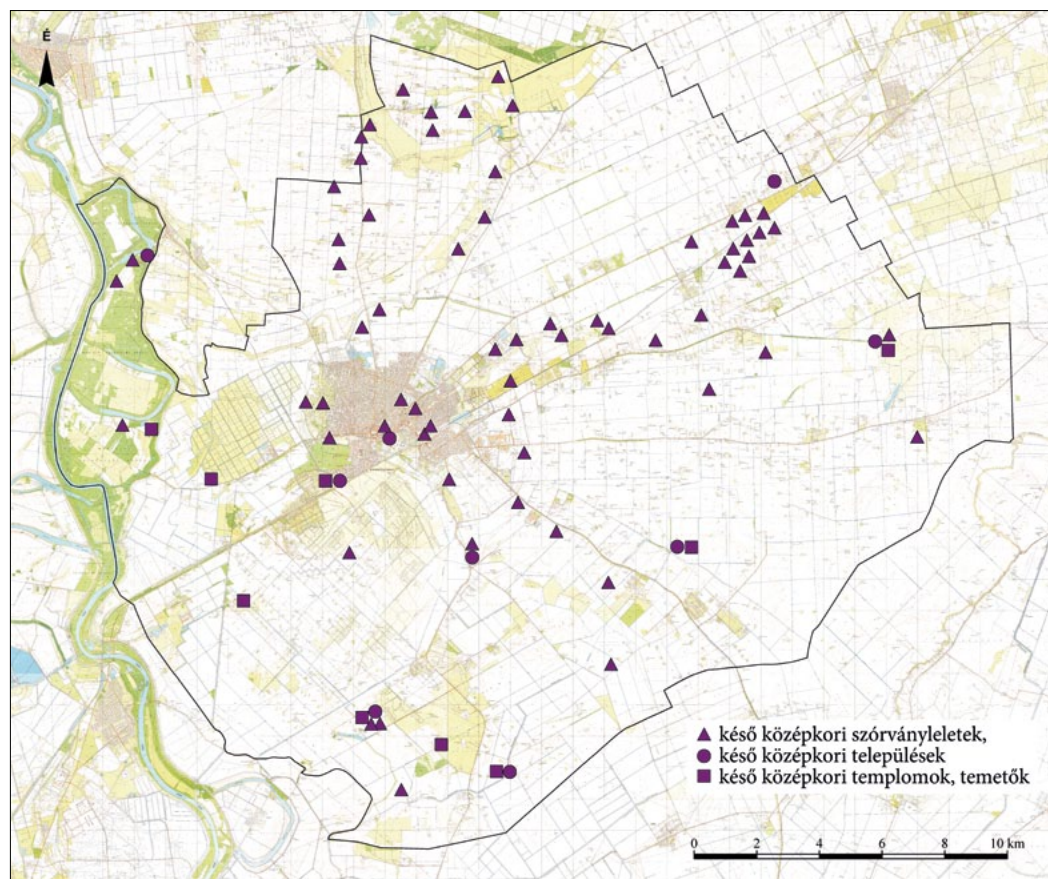
17. kép: 1902. június 28-án, Lendvai Ferenctől vásárolt Árpád-kori fazék (Gimnáziumi Gyűjtemény 2257; TJM ltsz.: 73.21.6.).

⁵⁹ VASS 1980, 24.

ismerünk a 11–17. század közé keltezhető tárgyakat, jelenségeket. A múzeum régészeti kollekciójában azonban már nyoma sincs ennek. Olyan ikonikus középkori tárgyból, mint az Árpád-kori cserépbogrács, 2006-ig egy kiegészített darabot sem tartalmazott a régészeti gyűjtemény, és a magyar középkor anyagi kultúrájának lenyomatát őrző leletek máig alulreprezentáltak a kollekcióban. Annak ellenére, hogy a középkori emlékek kutatására már Szeremlei Sámuel is ráirányította a figyelmet — vezetésével 1892 és 1896 között kisebb ásatásokat végeztek a város határában és 12

18. kép: A Gyulai u. 27. szám előtt 1994. szeptemberében megtalált 17. századi éremlelet korsója (TJM ltsz.: 2002.23.1.).

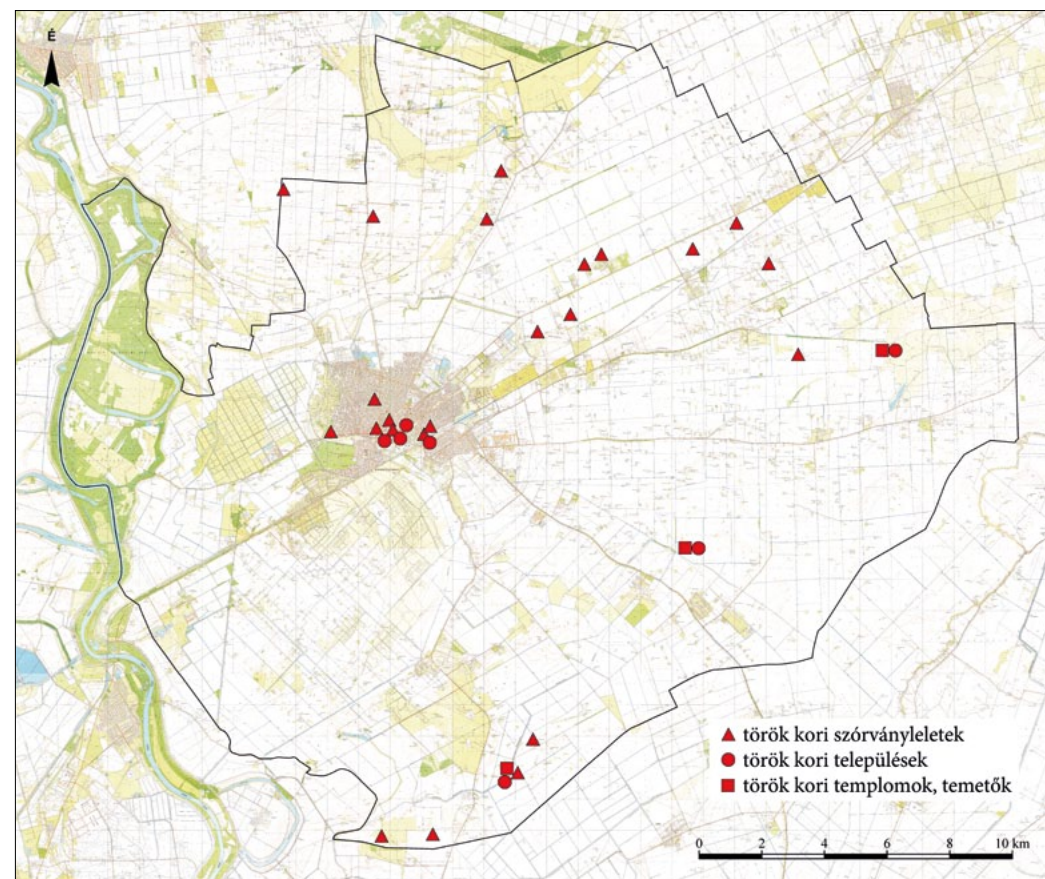
19. kép: Késő középkori szóróványtelepek, felszíni telepnyomok, régészeti feltárással kutatott települések, templomok, temetők Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

középkori templom alaprajzát is feltárták⁶⁰ — a középkori leletek számának ugrásszerű növekedésére az 1990-es évek második felében elindult nagyberuházási hullámig kellett várni. A régészet központi feladatát az 1960-as években meghatározó Koordinációs Bizottság 71. tervpontja, mely az alföldi középkori falvak kutatását írta elő, sem tudott jelentős hatást gyakorolni Hódmezővásárhelyen, de kétség kívül voltak eredményei. Ezek közül egy szomorú aspektusa miatt is ki kell emelni a Hódmezővásárhely-Barci réten B Nagy Katalin által végzett kutatásokat.⁶¹ A középkori és bronzkori település feltárásának köszönhetően ugyan több száz tárggyal gyarapodott a múzeum Régészeti Gyűjteménye,⁶² sajnálatos módon, azonban — amit ezek a kutatások is alátámasztanak — a középkori település nyomait a 19–20. századi gátépítések során csaknem teljesen elpusztították. Lelőhelyek sorát említhetnénk még, melyeket részben vagy teljesen megsemmisítettek agyag- vagy homokkitermelés, illetve különböző építkezések során. E helyen azonban mindössze arra szeret-

⁶⁰ BANNER 1957, 135.

⁶¹ GALÁNTA-VÁLYI 1984, 271–272. Az 1964-ben B. Nagy Katalin által végzett feltárás során nagy mennyiségű bronzkori lelet és telepobjektum mellett sok szóróvány Árpád-kori edénytöredék, egy Árpád-kori árok részlete és három gödör került elő. A leletanyag a Toronyai János Múzeum Régészeti Gyűjteményében 66.2.1.–888. leltári számokon található. B. Nagy Katalin 1971-ben végzett szondázó feltárása során mindössze néhány szóróványlelet került elő korszakunkból (TJM ltsz.: 87.2.1–26.). Ide tartoznak Banner János 1935-ben feltárt kora Árpád-kori sírjai is. BANNER 1937, 67.

⁶² DÖMÖTÖR 2004, 51.

20. kép: Török kori szóróványtelepek, felszíni telepnyomok, régészeti feltárással kutatott települések, templomok, temetők Hódmezővásárhely közigazgatási területén.

ném felhívni a figyelmet, hogy régészeti örökségünk egyszeri és megismételhetetlen forrása történelmünknek, ezért valamennyien felelősek vagyunk azért, hogy ebből a lehető legtöbbet megőrizzük az utókor számára.

Néhány kivételtől eltekintve, az 1892 és 1896 között feltárt templomokról és temetőkről lényegében ma sincsenek újabb adataink.⁶³ Több mint egy évszázad elteltével is szinte csak azokra a feltérési megfigyelésekre és leletekre hivatkozhatunk, melyek a 19. század végéről ránk maradtak. Ugyanakkor a régészeti topográfiai kutatások terén nagyon jelentős eredmények születtek és újabban a szisztematikus műszeres kutatások jelentenek nagy mennyiségű forrásanyagot a város és környéke középkori történetének vizsgálatához.

Most is ide kíváncsoznak Banner János régészprofesszor 1957-ben elhangzott, általam is több alkalommal idézett, még ma is aktuális szavai: „Ma mindez a városi múzeumban van és nemcsak raktári anyagot jelent, hanem súlyos kötelezettséget is. Településeket, amelyeknek csak a helyét állapították meg, néhány sírját, templom alapját bontották fel, de maguk — ha bármennyire különösen hangzik is — az életet jelentő temetők és falvakba verődött házak szakszerű feltárása még hátra van...”⁶⁴

⁶³ Alapvető kivételt képez ez alól Csomorkány. Lásd: BÉRES 2000; BÉRES 2021.

⁶⁴ BANNER 1957, 135.

Adattár				
Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi vagy adattári hivatkozás	Feltáró/megjegyzés
1.	Arany-temető-dűlő, Égetős tanya	2015	TJM RégAd. 560–2015.	Csányi Viktor
2.	Arany-temető-dűlő II., Juhász tanya	2016	TJM RégAd. 833–2018.	Sóskuti Kornél, Herendi Orsolya
3.	Batidapuszta, déli part III.	1895	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Oláh Imre
4.	Batida III.	2013, 2018	TJM RégAd. 786–2017.; 807–2018.; 1094–2020.	Varga Sándor, Keresztes Noémi Ninetta
5.	Batida-Központ VII.	1930	BANNER 1934a	Banner János
6.	Csáky-tanya (Férged)	1895, 1952	TJM RégAd. 26–1999.; 69–1999.; SZÉLL 1940; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Oláh Imre, Holl Imre
7.	Csomorkány	2014	CSÁNYI 2019	Csányi Viktor
8.	Gorzsza, Bundás-halom	1977, 1980	TJM RégAd. 108–2000.; 109–2000.; 110–2000.	B. Nagy Katalin (helyszíni szemle), Csatári Tamás (ajándék)
9.	Gorzsza V. homokbánya	2009	TJM RégAd. 296–2009.; 299–2009.; 300–2009.; 301–2009.; 597–2016.	Tóth Katalin
10.	Gorzsza, Czukor-major/tanya	1955–57, 1963–64	TJM RégAd. 47–1999.; 60–1999.; 68–1999.	Gazdapusztai Gyula
11.	Gorzsza, Kettős-halom	2009, 2015	TJM RégAd. 360–2010.; 584–2015.	Wolf Mária, Tóth Katalin
12.	Gorzsza, Köves-halom	1894	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Oláh Imre
13.	Kenyere-ér, Bereczki-tanya	2016–2018	TJM RégAd. 833–2018.	Sóskuti Kornél, Herendi Orsolya
14.	Kingéc II.	2009	TJM RégAd. 308–2009.; 336–2010.	Csányi Viktor
15.	Kishomok, Szörfi-tanya	2021	TJM RégAd. 1183–2022.; 1200–2022.	Csányi Viktor
16.	Kis-tóvölgyi dűlő III.	1893	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Szeremlei Sámuel
17.	Kopáncs, Szabó-tanya	1894	SZEREMLEI 1901	Oláh Imre
18.	Kovács-csatorna	2006, 2009	TJM RégAd. 427–2011.; 472–2013.	Balogh Csilla, Párditka Györgyi
19.	Kutasi-dűlő V.	2014–2015	TJM RégAd. 678–2017.; 742–2017.; 1092–2020.; 1130–2020.	Paluch Tibor, Pópity Dániel
20.	Kutasi-dűlő IX.	2014–2015	TJM RégAd. 677–2017.; 1091–2020.	Pópity Dániel
21.	Laktanya	2001, 2002, 2016,	TJM RégAd.174–2002.; 600–2016.; 697–2017.	Tóth Katalin, Csányi Viktor
22.	Lázár-tanya	2018	TJM RégAd. 822–2018.	Pópity Dániel
23.	Nagyállomás	2016	TJM RégAd. 599–2016.	Csányi Viktor

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi vagy adattári hivatkozás	Feltáró/megjegyzés
24.	Nagy-Bőve-halom	1965	MNM Régészeti Adattár XXII. 375/1965.	B. Nagy Katalin (TJM ltsz.: 70.5.1-15.)
25.	Rárós-halom	1894, 1952	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Varga Antal, Gazdapusztai Gyula
26.	Református Ótemplom	1994, 2019, 2020	TJM RégAd. 659–2016.; 1128–2020.; 1135–2020.	B. Nagy Katalin, Pávai Éva, Csányi Viktor
27.	Szentkirályi Iskola	2018	TJM RégAd. 805–2018.	Sztankóvánszki Tibor
28.	Szőlőhalom	2022	TJM RégAd. 1182–2022.	Csányi Viktor

1. táblázat Hódmezővásárhelyi Árpád-kori települések adattára (8. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi vagy adattári hivatkozás	Feltáró/megjegyzés
1.	Batida III.	2013	TJM RégAd. 493–2014.	Varga Sándor
2.	Batidapuszta, déli part III.	1895	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Oláh Imre
3.	Batidapuszta, déli part VI.	1932	BANNER 1934b	Banner János
4.	Csáky-tanya (Férged)	1895, 1952	TJM RégAd. 26–1999.; 69–1999.; SZÉLL 1940; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Oláh Imre, Holl Imre
5.	Csomorkány templomrom	1892, 1893, 1895, 1991–1994, 1996–1997, 1999	SZEREMLEI 1901; BÉRES 2000; BÉRES 2021.	Szeremlei Sámuel, Tergina Gyula, Varga Antal, Béres Mária
6.	Gorzsza, Bundás-halom	1977, 1980	TJM RégAd. 108–2000.; 109–2000.; 110–2000.	B. Nagy Katalin (helyszíni szemle, elpusztult sírok)
7.	Gorzsza, Czukor-major/tanya	1955–57, 1963–64	TJM RégAd. 47–1999.; 60–1999.; 68–1999.	Gazdapusztai Gyula,
8.	Hunyadi-halom (Solti-halom)	1895, 1934, 1935	SZÉLL 1940; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Varga Antal, Török Gyula, Banner János, Párducz Mihály
9.	Kingéc II.	2009	TJM RégAd. 336v2010.	Csányi Viktor
10.	Kishomok, Szörfi-tanya	1957	TJM RégAd. 38–1999.; 77–1999.; 84–1999.	Gazdapusztai Gyula
11.	Kis-tóvölgyi dűlő III.	1893	GALÁNTA-HÁLYI 1984	Szeremlei Sámuel
12.	Kis-tóvölgyi dűlő IV.	1891	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Hegedűs Antal
13.	Kopáncs, Szentitanya	1931, 1943	PÁRDUCZ 1943	Párducz Mihály
14.	Kotacpart, Vata-tanya	1933–34	BANNER 1935	Banner János
15.	Kútölgyi Kápolna (Úrnépe)	1893	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Szeremlei Sámuel

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi vagy adattári hivatkozás	Feltáró/megjegyzés
16.	Nagy-Bőve-halom	1965	MNM Régészeti Adattár XXII. 375/1965.	B. Nagy Katalin
17.	Nagysziget, Misántanya	1982–1995	TJM RégAd. 150–2001. – 157–2001.; B. NAGY-RÉ-VÉSZ 1986	B. Nagy Katalin, Révész László
18.	Rárós-halom	1894, 1952	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-HÁLYI 1984	Varga Antal, Zalotay Elemér
19.	Solt-Palé, Dobos József földje	1948	FEHÉR 1962; TJM RégAd. 77–1999.	Korek József, Párducz Mihály
20.	Szakálhát	1935	BÁLINT 1936	Banner János
21.	Szenterzsébet, Árpád-kori templom	1893	SZEREMLEI 1901	Szeremlei Sámuel, Pethő Ferenc
22.	Térehát, Olasz István kertészete	1938	BANNER 1938	Párducz Mihály
23.	Üdülőtelep	1999	TJM RégAd. 134–2000.	Tóth Katalin

2. táblázat: Hódmezővásárhelyi Árpád-kori templomok, temetők és sírok adattára (9. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Autóbusz pályaudvar	2019, 2020	TJM RégAd. 948–2019.; 1128–2020.	Csányi Viktor
2.	Aranyág, katolikus plébánia földje	1933	BÁLINT 1934; KOVÁCS 2019	Bálint Alajos (éremlelet)
3.	Aranyági-halom	2016	TJM RégAd. 593–2016.	Sóskuti Kornél
4.	Aranyág, Földházi-tanya II.	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
5.	Aranyág, Kortyogó	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
6.	Aranyág, Szabó-tanya	2021	n.a.	Herendi Orsolya
7.	Arany-temető-dűlő	2013	TJM RégAd. 483–2013.; 554–2015.	Harkai István
8.	Arany-temető-dűlő II., Juhász-tanya	2017, 2018	TJM RégAd. 748–2017.; 833–2018	Herendi Orsolya, Sóskuti Kornél
9.	Áchim A. u. (ma Szoboszlai u.)	n.a.	n.a.	n.a.
10.	Bőve-halom	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
11.	Bőve-halom II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
12.	Bőve-halom IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
13.	Bőve-halom V.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
14.	Bőve-halom VIII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
15.	Bőve-halom IX.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
16.	Bőve-halom X.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
17.	Bőve-halom XIII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
18.	Batidapuszta, déli part	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
19.	Batidapuszta, déli part II.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
20.	Batidapuszta, déli part IV.	1977, 2016	TJM RégAd. 79–1999.; 638–2016.	H. Simon Katalin, Sóskuti Kornél
21.	Batida-iskola	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
22.	Batida V.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
23.	Batida-központ II.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
24.	Batida-központ VI.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
25.	Batida-központ VIII.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
26.	Barattyos-dűlő	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
27.	Barattyos-dűlő II.	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
28.	Barattyos-dűlő, Sipos-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
29.	Barattyos-majortól DNy-ra	2009	TJM RégAd. 427–2011.; 472–2013.	Parditka Györgyi
30.	Belsőerzsébet iskola	2021	TJM RégAd. 1166–2021.	Herendi Orsolya
31.	Béni-tanya II.	2018	TJM RégAd. 816–2018.	Csányi Viktor
32.	Béni-tanya III.	2018	TJM RégAd. 816–2018.	Csányi Viktor
33.	Bodzási út, Bodzáspart, Báka-Balog föld	2021	TJM RégAd. 1151–2021.	Benedek-Bene Zsuzsa
34.	Czirják-ér V.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
35.	Czirják-ér VI.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
36.	Czirják-ér VIII.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
37.	Czirják-ér XIII.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
38.	Czirják-ér XIV.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
39.	Czirják-ér XVII.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
40.	Csicsa-Téri-dűlő	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
41.	Csicsa Téri-dűlő II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
42.	Csicsa Téri-dűlő III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
43.	Csicsa Téri-dűlő IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
44.	Csáki-dűlő, Fejes-tanya	1977	TJM RégAd. 82–1999.	Regenye Judit

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
45.	Csáki-szélmalom	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
46.	Csomorkány II.	2021	TJM RégAd. 1165-2021.	Herendi Orsolya
47.	Csomorkányi lapos II.	1977, 2013	TJM RégAd. 82-1999.; 483-2013.	Regenye Judit, Harkai István
48.	Csomorkányi oldal III.	1977	TJM RégAd. 82-1999.	Regenye Judit
49.	Csomorkányi oldal IV.	1977	TJM RégAd. 82-1999.	Regenye Judit
50.	Csomorkányi oldal V.	1979	TJM RégAd. 82-1999.	Regenye Judit
51.	Csomorkányi oldal VI.	1979	TJM RégAd. 82-1999.	Regenye Judit
52.	Damjanich u.	1999	TJM RégAd. 96-2000.	B. Nagy Katalin
53.	Erzsébeti határ	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
54.	Erzsébeti-határ II.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
55.	Erzsébeti-határ III.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
56.	Erzsébettelek	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
57.	Erzsébet-pusztá	1977	TJM RégAd. 82-1990.	Regenye Judit
58.	Erzsébet-pusztá VI.	1977	TJM RégAd. 82-1999.	Regenye Judit
59.	Fejes-dűlő	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
60.	Fejes-dűlő II.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
61.	Fejes-dűlő III.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
62.	Fekete-ér környéke	1979	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
63.	Fekete-ér környéke II.	1979	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
64.	Fekete-ér környéke IV.	1979	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
65.	Fürke-halmi-dűlő, Tangazdaság	1964	TJM Rég. Irattár 76.; MNM RégAd. XV.233.1964.	Gazdapusztai Gyula (leletmentés szórvány, TJM. ltsz.: 70.2.15.)
66.	Fürke-halom	1976, 1977	TJM RégAd. 76-1990.	Vályi Katalin
67.	Fürke-halom II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76-1990.	Vályi Katalin
68.	Fürke-halom III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76-1990.	Vályi Katalin
69.	Fürke-halom IV.	1976, 1977, 2009	TJM RégAd. 76-1999.; 472-2013.	Vályi Katalin, Parditka Györgyi
70.	Fürke-halom V.	1976, 1977	TJM RégAd. 76-1999.	Vályi Katalin
71.	Gajdosi-csatorna	2021	TJM RégAd. 1163-2021.	Herendi Orsolya
72.	Gajdosi-csatorna II.	2021	TJM RégAd. 1163-2021.	Herendi Orsolya
73.	Gellért utca	1999	TJM RégAd. 96-2000.	B. Nagy Katalin

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
74.	Gorzsa	1977	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
75.	Gorzsa II.	1978, 2017	TJM RégAd. 79-1999.; 680-2017.	H. Simon Katalin, Csányi Viktor
76.	Gorzsa III.	1978	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
77.	Gorzsa IV.	1979	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
78.	Gorzsa V.	1978	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
79.	Gorzsa VI.	1979	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
80.	Gorzsa VIII.	1979	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
81.	Gorzsa, Kökénydomb	1978, 1979	TJM RégAd. 78-1999.	Koós Judit
82.	Káposztáskertoldal	1981	TJM RégAd. 80-1999.; 84-1999.; 171-2002.	B. Nagy Katalin
83.	Káposztáskertoldal, Hegedűs Mihály portája	1978	TJM RégAd. 79-1999.	H. Simon Katalin
84.	Katrai-csatorna	2016	TJM RégAd. 638-2016.	Sóskuti Kornél
85.	Katra-ér III.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
86.	Katra-ér VI.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
87.	Katra-ér VII.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
88.	Katra-ér X.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
89.	Katra-ér XII.	1978, 1979	TJM RégAd. 81-1999.	Gergely Anna
90.	Katraszél II.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
91.	Katraszél VI.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
92.	Katraszél X.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
93.	Katraszél XI-XII.	1987, 1988, 2009	TJM RégAd. 80-1999.; 427-2011.	Dudás Andrea, Parditka Györgyi
94.	(Kéktó) Barattyosi Á.G.	1976, 1977	TJM RégAd. 76-1999.	Vályi Katalin
95.	Kék-tó, Barattyos ÁG kincslelet	1972	n.a.	Szappanos Lajos (kincslelet, ajándék TJM ltsz.: 2002.28.1-7.)
96.	Kenyere D-li partja	1976, 1977, 2005, 2013	TJM RégAd. 77-1999.; 311-2009.; 483-2013.	Galántha Márta, Benedek András, Harkai István
97.	Kenyere D-i partja V.	1976, 1977, 2005	TJM RégAd. 77-1999.; 311-2009.	Galántha Márta, Benedek András
98.	Kenyere D-i partja VI.	1976, 1977, 2005	TJM RégAd. 77-1999.; 311-2009.	Galántha Márta, Benedek András
99.	Kenyere D-i partja IX.	1976, 1977	TJM RégAd. 77-1999.	Galántha Márta
100.	Kenyere D-i partja XII.	1976, 1977	TJM RégAd. 77-1999.	Galántha Márta

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
101.	Kenyere-ér, Bereczkityanya	2013, 2018	TJM RégAd. 483–2013.; 833–2018.	Harkai István, Herendi Orsolya, Sóskuti Kornél
102.	Kenyere ér déli partja	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
103.	Kenyere ere part	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
104.	Kenyere ere part III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
105.	Kenyere ere part V.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
106.	Kenyere ere part VI.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
107.	Kenyere ere part VII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
108.	Kenyere, Téglás	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
109.	Kenyere-Téglás, Barattyos-major	1963, 1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.; 120–2000.	B. Nagy Katalin (helyszíni szemle, TJM ltsz.: 70.15.1–4.), Vályi Katalin
110.	Kis-Kenyere-hát	1976, 1977, 2005	TJM RégAd. 77–1999.; 311–2009.	Galántha Márta, Benedek András
111.	Kis-Kenyere-hát II.	1976, 1977, 2005	TJM RégAd. 77–1999.; 311–2009.	Galántha Márta, Benedek András
112.	Kis-Kenyere-hát III.	1976, 1977, 2005	TJM RégAd. 77–1999.; 311–2009.	Galántha Márta, Benedek András
113.	Kis-Kenyere-hát IV.	1976, 1977, 2005	TJM RégAd. 77–1999.; 311–2009.	Galántha Márta, Benedek András
114.	Kis-Kenyere-hát V.	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
115.	Kis-Kenyere-hát VIII.	2005	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
116.	Kis-Kenyere-hát, Molnár-tanya	2004, 2005	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
117.	Kis Pál tanya I.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
118.	Kis Pál tanya II.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
119.	Kistópart utca	1999	TJM RégAd. 96–2000.	B. Nagy Katalin
120.	Kistöltés utca	2016	TJM RégAd. 598–2016.	Harkai István (adatgyűjtés)
121.	Kistóvölgy, IV. számú téglagyár	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
122.	Kistóvölgy, Városi Téglagyár	1902	n.a.	Lenórei Ferenc, vétel 1902. jún. 28.-án. Gimn. gyűjt. ltsz.: 2257.; TJM ltsz.: 73.21.6.
123.	Kis-tóvölgyi-dűlő II.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
124.	Kis-tóvölgyi-dűlő IV.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
125.	Kis-tóvölgyi-dűlő VI.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
126.	Kis-tóvölgyi-dűlő VII.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
127.	Kis-tóvölgyi dűlő X.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
128.	Kis-tóvölgyi-dűlő XIII.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
129.	Kis-tóvölgyi-dűlő XIV.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
130.	Kis-tóvölgyi-dűlő XIX.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
131.	Kis-tóvölgyi-dűlő XX.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
132.	Kis-tóvölgyi-dűlő, Május 1. TSZ	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
133.	Kopáncs	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
134.	Kopáncs II.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
135.	Kopáncs III.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
136.	Kopáncs VI.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
137.	Kopáncs, Zsoldos-tanya	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
138.	Kotacpart, Vata-tanya	1933-34	BANNER 1935; TJM RégAd. 77–1999.	Banner János, Galántha Márta
139.	Kopáncs, Zsoldos-tanya	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
140.	Kotacpart, Vata-tanya	1933-34	BANNER 1935; TJM RégAd. 77–1999.	Banner János, Galántha Márta
141.	Kovács-csatorna	2006, 2009	TJM RégAd. 427–2011.; 472–2013.; 650–2016.	Balogh Csilla, Parditka Györgyi, Lőrinczy Gábor – Bende Livia
142.	Körtvélyes	2006	TJM RégAd. 228–2006.	Béres Mária, Lőrinczy Gábor
143.	Közép-hegyes, Erzsébeti út	2021	TJM RégAd. 1166–2021.	Herendi Orsolya
144.	Kovács-csatorna	2006, 2009	TJM RégAd. 427–2011.; 472–2013.; 650–2016.	Balogh Csilla, Parditka Györgyi, Lőrinczy Gábor – Bende Livia
145.	Körtvélyes	2006	TJM RégAd. 228–2006.	Béres Mária, Lőrinczy Gábor
146.	Közép-hegyes, Erzsébeti út	2021	TJM RégAd. 1166–2021.	Herendi Orsolya
147.	Kutasi-dűlő IV.	1988, 2021	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.; 1148–2021	Pávai Éva, Herendi Orsolya

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
143.	Kutasi-dűlő V.	1989, 2008, 2013	TJM RégAd. 83–1999.; 507–2014.	Pávai Éva, Harkai István
144.	Kutasi-dűlő VI.	1988, 2013	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.; 507–2014.	Pávai Éva, Harkai István
145.	Kutasi-dűlő VII.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
146.	Kutasi-dűlő, Téglarégető	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
147.	Kútvölgyi-dűlő, Markó-halom	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
148.	Kútvölgyi-dűlő	1988, 2021	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.; 1148–2021.	Pávai Éva, Herendi Orsolya
149.	Kútvölgyi-dűlő II.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
150.	Kútvölgyi-dűlő III.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
151.	Kútvölgyi-dűlő IV.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
152.	Kútvölgyi-dűlő V.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
153.	Kútvölgyi-dűlő VI.	1989	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
154.	Kútvölgyér part	1981	TJM Rég Ad. 140–2001.	Rózsa Gábor
155.	Kút-völgy	2006	TJM RégAd. 236–2007.	Vályi Katalin, Tóth Katalin
156.	Kútvölgy II.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
157.	Kútvölgy IV.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
158.	Kútvölgy IX.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
159.	Kútvölgy VII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
160.	Kútvölgy VIII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
157.	Kútvölgy, Krumecz-tanya	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
158.	Kútvölgy, Sóház oldal II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
159.	Kútvölgy, Sóház oldal III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
160.	Kútvölgy, Sóház oldal IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
161.	Kútvölgy XIII.	2021	n.a.	Herendi Orsolya
162.	Kútvölgy, Bozsokitanya	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
163.	Kútvölgy, Gazsó Lajos tanyája, homokbánya	1955	TJM RégAd. 16–1990.	Gazdapusztai Gyula
164.	Kútvölgy, Krumecz-tanya	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
165.	Kútvölgy, Sóház oldal II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
166.	Kútvölgy, Sóház oldal III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
167.	Kútvölgy, Sóház oldal IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
168.	Kútvölgy, Sóház oldal V.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
169.	Kútvölgy, Szanatórium V.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
170.	Lázár-tanya	2016	TJM RégAd. 638–2016.	Sóskuti Kornél,
171.	Lenin és Alkotmány utca	1964	n.a.	B. Nagy Katalin
172.	Mártély-tanya	2009	TJM RégAd. 427–2011.	Parditka Györgyi
173.	Meszes-halom II.	2016	TJM RégAd. 638–2016.	Sóskuti Kornél
174.	Mucsi-tanya I.	2010	TJM RégAd. 473–2013.	Parditka Györgyi
175.	Nagy-Bőve-halom	1962, 1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Surányi Pál (ajándék, TJM ltsz.: 68.1.1–5., 70.5.16–17.), Vályi Katalin
176.	Nagy Kenyere-hát, Bognár-tanya	2004, 2005	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
177.	Nagy Kenyere-hát V.	2004, 2005	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
178.	Nagy Kenyere-hát VI.	2005, 2013	TJM RégAd. 311–2009.; 483–2013.	Benedek András, Harkai István
179.	Nagysziget 2-3. lelőhely (Varga Sándor)	2004	n.a.	Varga Sándor
180.	Nagysziget VII.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
171.	Nagysziget XXIV.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
172.	Nagysziget XXV.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
173.	Nyikos-dűlő, Kiss Mihály gyümölcsöse	1970	n.a.	B. Nagy Katalin
174.	Nyéki telek	1987, 1988	TJM RégAd. 80–1999.	Dudás Andrea
175.	Nyéki telek II.	1987, 1988	TJM RégAd. 80–1999.	Dudás Andrea
176.	Ördögös-dűlő	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
177.	Ördögös-dűlő II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
178.	Ördögös-dűlő III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
179.	Ördögös-dűlő IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
180.	Pap-ere, Tarjánvég	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta
181.	Nagysziget VIII.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
182.	Nagysziget IX.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
183.	Nagysziget X.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
184.	Nagysziget XVIII.	1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
185.	Nagysziget XXI.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
186.	Nagysziget XXII.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
187.	Nagysziget XXIII.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
188.	Nagysziget XXIV.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
189.	Nagysziget XXV.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
190.	Nyikos-dűlő, Kiss Mihály gyümölcsöse	1970	n.a.	B. Nagy Katalin
191.	Nyéki telek	1987, 1988	TJM RégAd. 80–1999.	Dudás Andrea
192.	Nyéki telek II.	1987, 1988	TJM RégAd. 80–1999.	Dudás Andrea
193.	Ördögös-dűlő	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
194.	Ördögös-dűlő II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
195.	Ördögös-dűlő III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
196.	Ördögös-dűlő IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1990.	Vályi Katalin
197.	Pap-ere, Tarjánvég	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta
198.	Pap-ere, Tarjánvég III.	1961, 1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta, Mészáros István (ajándék)
199.	Papi-malom	2021	TJM RégAd. 1166–2021.	Herendi Orsolya
200.	Rárós, Városi tanya	na.	TJM RégAd. 76–1999.	Zsoldos Sándor (vétél, TJM ltsz.: 73.32.6.); Gimnáziumi Gyűjtemény ltsz.: 2363.
201.	Rizsföld II.	2005	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
202.	Sági-tanya	2018–2019	CSÁNYI 2021	Csányi Viktor
203.	Sarkaly IV.	1987, 1988	TJM RégAd. 80–1999.	Dudás Andrea
204.	Sarkaly V.	1987, 1988, 2021	TJM RégAd. 80–1999.; 1157–2021.	Dudás Andrea, Csányi Viktor
205.	Sarkaly VI.	2018	TJM RégAd. 816–2018.	Csányi Viktor
206.	Sarkaly, Patkós-tanya	2021	TJM RégAd. 1163–2021.	Herendi Orsolya
207.	Sárkány-tanya	2013	TJM RégAd. 483–2013.; 833–2018.	Harkai István

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
208.	Serháztér, Vásárhelyi Állami Gazdaság Központja	1980	TJM RégAd. 93–2000.	B. Nagy Katalin
209.	Solt-Palé, Égető Bálint tanya	1976	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta
210.	Solt-Palé, Gombostanya (Kotasz-halom)	1976, 1977, 1978	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta, Csatári Tamás
211.	Solt-Palé	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
212.	Solt-Palé III.	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
213.	Solt-Palé IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
214.	Solt-Palé V.	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
215.	Solt-Palé VI.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
216.	Sóshalmi-dűlő III.	1989	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
217.	Sós-halom III.	2020	TJM RégAd. 1171–2021.	Sóskuti Kornél
218.	Szakálhát	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta
219.	Szántó-tanya	2009	TJM RégAd. 427–2011.	Parditka Györgyi
220.	Száraz-ér part II.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
221.	Szenterzsébet	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
222.	Szentesi út melléke IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
223.	Szentesi út melléke V.	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.	Galántha Márta
224.	Szentesi útfél-dűlő	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
225.	Szentesi-útfél-dűlő II.	2021	n.a.	Herendi Orsolya
226.	Szentesi útfél-dűlő, Angyal-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
227.	Szentesi útfél-dűlő, Böde-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
228.	Szentesi útfél-dűlő, Hódi-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
229.	Szentesi útfél-dűlő, Török-tanya	2004, 2005	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
230.	Szentkirályi iskola	1987, 1988, 2016, 2018	TJM RégAd. 80–1999.; 638–2016.; 820–2018.	Dudás Andrea, Sóskuti Kornél, Mészáros Patrícia, Sztankovánszki Tibor
231.	Szikáncsi gépállomás	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
232.	Szikáncs, Józó Erzsébet tanya	1978, 2018–2020	TJM RégAd. 79–1999.; 1126–2020.	Simon Katalin, Csányi Viktor

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Régészeti tevékenység éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
233.	Szikáncs, Takács-tanya	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
234.	Szikáncs	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
235.	Szikáncs III.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
236.	Szikáncs VI.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
237.	Szikáncs VII.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
238.	Szikáncs VIII.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
239.	Szikáncs IX.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
240.	Szikáncs X.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
241.	Szikáncs XI.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
242.	Szikáncs XII.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
243.	Szikáncs XIV.	1987, 1988	TJM RégAd. 80-1999.	Dudás Andrea
244.	Szőlőhalom	2015, 2016	TJM RégAd. 567-2015.; 688-2017.; 690-2017.; 692-2017.	Csányi Viktor, Tóth Katalin
245.	Szörháti-dűlő	1989, 2012, 2013	TJM RégAd. 83-1999.; 84-1999.; n.a.	Pávai Éva, Balogh Csilla, Mészáros Patrícia
246.	Tarjánvég IV.	2021, 2022	TJM RégAd. 1168-2021.; n.a.	Csányi Viktor
247.	Tege-halom, Tegehalmi Iskola	2004	TJM RégAd. 311-2009.	Benedek András
248.	Tege-halom	2004	TJM RégAd. 311-2009.	Benedek András
249.	Tege-halom II.	2004	n.a.	Tóth Gábor
250.	Tege-halom IV.	2004	TJM RégAd. 311-2009.	Benedek András
251.	Tege-halom V.	2004	TJM RégAd. 311-2009.	Benedek András
252.	Tege-halom VI.	2021	TJM RégAd. 1167-2021.	Herendi Orsolya
253.	Tére-fok	1976, 1977	TJM RégAd. 77-1999.	Galántha Márta
254.	Vöröshalmi-dűlő	1976, 1977	TJM RégAd. 76-1999.	Vályi Katalin
255.	Vöröskutasi-dűlő II.	1976, 1977, 1989	TJM RégAd. 77-1999., 83-1999., 84-1999.	Galántha Márta, Pávai Éva
256.	Vöröskutasi-dűlő V.	2020	TJM RégAd. 1171-2021.	Sóskuti Kornél
257.	Vöröskutasi-dűlő VII.	2020	TJM RégAd. 1171-2021.	Sóskuti Kornél

3. táblázat: Hódmezővásárhelyi, felszíni telepnyomokból, szórványokból ismert Árpád-kori lelőhelyek adattára (3. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi vagy adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Batidapuszta, déli part III.	1895	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre
2.	Csáky-tanya (Fér-ged)	1895, 1952	TJM RégAd. 26-1999.; 69-1999.; SZÉLL 1940; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre, Holl Imre
3.	Csomorkány	1892, 1893, 1895, 1991-1994, 1996-1997, 1999	SZEREMLEI 1901; BÉRES 2000; BÉRES 2021	Szeremlei Sámuel, Tergina Gyula, Varga Antal, Béres Mária
4.	Gorzsa, Kettős-halom	2009, 2015	TJM RégAd. 360-2010.; 584-2015.	Wolf Mária, Tóth Katalin
5.	Kishomok, Szórfi-tanya	1957, 2021	TJM RégAd. 38-1999.; 77-1999.; 84-1999.; 1183-2022.; 1200-2022.	Gazdapusztai Gyula, Csányi Viktor
6.	Református Ótemp-lom	2020	TJM RégAd. 1135-2020.; CSÁ-NYI-SZABÓ-HUBAY 2021	Csányi Viktor
7.	Sóshalmi-dűlő	2014	TJM RégAd. 1093-2020.	Paluch Tibor, Pópit Dániel
8.	Szentkirályi iskola	2018	TJM RégAd. 992-2019.	Sztankovánszky Tibor
9.	Üdülőtelep	1999	TJM RégAd. 134-2000.	Tóth Katalin

4. táblázat: Hódmezővásárhelyi késő középkori települések adattára (11. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalom/adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Batidapuszta, déli part III.	1895	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre
2.	Csáky-tanya (Fér-ged)	1895, 1952	TJM RégAd. 26-1999.; 69-1999.; SZÉLL 1940; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre, Holl Imre
3.	Csomorkány	1892, 1893, 1895, 1991-1994, 1996-1997, 1999	SZEREMLEI 1901; BÉRES 2000; BÉRES 2021	Szeremlei Sámuel, Tergina Gyula, Varga Antal, Béres Mária
4.	Gorzsa, Bundás-halom	1977, 1980	TJM RégAd. 108-2000.; 109-2000.; 110-2000.	B. Nagy Katalin (helyszíni szemle, elpusztult sírok)
5.	Gorzsa, Pócsy-tanya	1936, 1978	TJM RégAd. 79-1999.	Bálint Alajos
6.	Hunyadi-halom (Solti-halom)	1895, 1934, 1935	SZÉLL 1940; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Varga Antal, Török Gyula, Banner János, Párducz Mihály
7.	Kishomok, Szórfi-tanya	1957	TJM RégAd. 38-1999.; 77-1999.; 84-1999.	Gazdapusztai Gyula
8.	Kopáncs, Técsy-tanya	1894-95, 1965	TJM RégAd. 66-1999.	Oláh Imre, Gazdapusztai Gyula
9.	Solt-Palé, Katona István halma	1934, 1948	TJM RégAd. 77-1999.	Párducz Mihály, Korek József

5. táblázat: Hódmezővásárhelyi késő középkori templomok, temetők adattára (12. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Terepbejárás éve/ lelet előkerülésének idő-pontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Aranyági-halom	2016	TJM RégAd. 593–2016.	Sóskuti Kornél
2.	Barattyosi-dűlő északi része	1984	MFM RégAd. 1017–85.	Kató Sára
3.	Barattyos-majortól DNY-ra	2009	TJM RégAd. 427–2011.; 472–2013.	Parditka Györgyi
4.	Batida, Magony-tanya	1959, 1979	MNM RégAd. III. 1960/113.; TJM RégAd. 79–1999.	Gazdapusztai Gyula, H. Simon Katalin
5.	Béni-tanya	2016	TJM RégAd. 638–2016.	Sóskuti Kornél
6.	Bőve-halom	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
7.	Bőve-halom V.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
8.	Bőve-halom VIII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
9.	Bőve-halom IX.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
10.	Búvár utca/ma Vidra utca	1950-es évek	TJM Rég Ad. 139–2001.	Forrai József
11.	Csicsa Téri-dűlő II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
12.	Csomorkány II.	2021	TJM RégAd. 1165–2021.	Herendi Orsolya
13.	Csomorkányi oldal XI.	1979	TJM RégAd. 82–1999.	Regenye Judit
14.	Dilinka-nyomás	2016	TJM RégAd. 639–2016.	Sóskuti Kornél
15.	Erzsébet-pusztá IX.	1979	TJM RégAd. 82–1999.	Regenye Judit
16.	Fürke-halom II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
17.	Gorzsa, Bundás-halom	1977, 1980	TJM RégAd. 108–2000.; 109–2000.; 110–2000.	B. Nagy Katalin (helyszíni szemle), Csatári Tamás (ajándék)
18.	Gorzsa VIII.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
19.	Katraszél XIV.	2018	TJM RégAd. 1138–2021.	Csányi Viktor
20.	Katraszél II.	1987, 1988	TJM RégAd. 80–1999.	Dudás Andrea
21.	Kenyere ér, Bereczki-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
22.	Kenyere, Téglás	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
23.	Kenyere ere part II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
24.	Kenyere ere part III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
25.	Kistópart utca	1999, 2019-2020	TJM RégAd. 96–2000.; 1129–2020.	B. Nagy Katalin; Csányi Viktor (régészeti felügyelet-szórvány)

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Terepbejárás éve/ lelet előkerülésének idő-pontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
26.	Kistóvölgy, IV. számú téglagyár	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
27.	Kis-tóvölgyi dűlő V.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
28.	Kis-tóvölgyi dűlő X.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
29.	Körtvélyes	2006	TJM RégAd. 228–2006.	Béres Mária, Lőrinczy Gábor
30.	Közép-hegyes, Kecskeméti-tanya	2016	TJM RégAd. 639–2016.	Sóskuti Kornél
31.	Kutasi-dűlő, Téglarégető	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
32.	Kutasi-dűlő III.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
33.	Kutasi-dűlő IV.	1988, 2021	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.; 1148–2021.	Pávai Éva, Herendi Orsolya
34.	Kutasi-dűlő V.	1988, 2008	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.; 398–2011.	Pávai Éva, Bácsmegi Gábor, Bóka Gergely
35.	Kutasi-dűlő IX.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
36.	Kutasi-dűlő X.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
37.	Kútvölgy, Bozsoki-tanya	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
38.	Kútvölgy, Sóház oldal IV.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
39.	Kútvölgy VII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
40.	Kútvölgy VIII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
41.	Kútvölgy XII.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
42.	Kútvölgy XIII.	2021	n.a.	Herendi Orsolya
43.	Kútvölgyi-dűlő, Markó-halom	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
44.	Kútvölgyi-dűlő II.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
45.	Kútvölgyi-dűlő V.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
46.	Külső-Erzsébet III.	1978, 1979	TJM RégAd. 81–1999.	Gergely Anna
47.	Nagyállomás	2018	TJM RégAd. 818–2018.	Csányi Viktor
48.	Nagysziget IX.	1978, 1979	TJM RégAd. 78–1999.	Koós Judit
49.	Nagy-Bőve-halom	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
50.	Ördögös-dűlő III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Terepbejárás éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
51.	Pap-ere, Tarjánvég	1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta
52.	Pap-ere, Tarjánvég III.	1961, 1976, 1977	TJM RégAd. 77–1999.; 84–1999.	Galántha Márta, Mészáros István (ajándék)
53.	Református Ótemp-lom	2018, 2019, 2022	TJM RégAd. 803–2018.; 824–2018.; 954–2019.; 1117–2020.; 1205–2022.	Csányi Viktor
54.	Sajti Imre portája	1984	MFM RégAd. 1017–85.	Kató Sára
55.	Sarkaly, útkaparó	2021	TJM RégAd. 1163–2021.	Herendi Orsolya
56.	Szabadság-tér	1964, 2016	TJM RégAd. 133–2000.; 654–2016	B. Nagy Katalin, Csányi Viktor
57.	Széll Ferenc földje	1971, 1984	MFM RégAd. 1017–85.; TJM RégAd. 86–2000.	B. Nagy Katalin, Kató Sára
58.	Szentesi-útfél-dűlő	1984, 2009	MFM RégAd. 1017–85.; TJM RégAd. 472–2013.	Kató Sára, Parditka Györgyi
59.	Szentesi útfél-dűlő, Angyal-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
60.	Szentesi útfél-dűlő, Hódi-tanya	2004	TJM RégAd. 311–2009.	Benedek András
61.	Szentkirályi iskola	2016	TJM RégAd. 638–2016.	Sóskuti Kornél
62.	Szikáncs, Józó Erzsébet tanya	2018–2020	TJM RégAd.: 1126–2020.	Csányi Viktor
63.	Tarjánvég IV.	2021, 2022	TJM RégAd. 1168–2021.; 1169–2021.; n.a.	Csányi Viktor
64.	Tege-halom VI.	2021	TJM RégAd. 1167–2021.	Herendi Orsolya

6. táblázat: Hódmezővásárhelyi, felszíni telepnyomokból, szórványokból ismert késő középkori lelőhelyek adattára (10. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Autóbusz pálya-udvar	1977	TJM RégAd. 143–2001.; LAJKÓ 2015	B. Nagy Katalin
2.	Batidapuszta, déli part III.	1895	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre
3.	Csáky-tanya (Fér-ged)	1895, 1952	TJM RégAd. 26–1999.; 69–1999.; SZÉLL 1940; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre, Holl Imre
4.	Csomorkány	1892, 1893, 1895, 1991–1994, 1996–1997, 1999	SZEREMLEI 1901; BÉRES 2000; BÉRES 2021	Szeremlei Sámuel, Tergina Gyula, Varga Antal, Béres Mária
5.	Nagyállomás	2016	TJM RégAd. 598–2016.; 694–2017.; CSÁNYI-SZABÓ-HUBAY 2021	Csányi Viktor, Tóth Katalin

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
6.	Református Ótemp-lom	2019	TJM RégAd. 1135–2020.; CSÁNYI-SZABÓ-HUBAY 2021	Csányi Viktor
7.	Szegfű utca, sport-csarnok és mélygarázs	2007	TJM RégAd. 244–2007.; 283–2008.	Tóth Katalin

7. táblázat: Hódmezővásárhelyi török kori települések adattára (14. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Feltárás éve	Irodalom/adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Batidapuszta, déli part III.	1895	SZEREMLEI 1901; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre
2.	Csáky-tanya (Fér-ged)	1895, 1952	TJM RégAd. 26–1999.; 69–1999.; SZÉLL 1940; GALÁNTA-VÁLYI 1984	Oláh Imre, Holl Imre
3.	Csomorkány	1892, 1893, 1895, 1991–1994, 1996–1997, 1999	SZEREMLEI 1901; BÉRES 2000; BÉRES 2021	Szeremlei Sámuel, Tergina Gyula, Varga Antal, Béres Mária

8. táblázat: Hódmezővásárhelyi török kori templomok és temetők adattára (15. kép).

Lelőhely sorszáma	Lelőhely neve	Terepbejárás éve/ lelet előkerülésének időpontja	Irodalmi/adattári hivatkozás	Megjegyzés
1.	Barattyos Majortól DNy-ra	2009	TJM RégAd. 472–2013.	Parditka Györgyi
2.	Batida II.	1979	TJM RégAd. 79–1999.	H. Simon Katalin
3.	Batidapuszta, déli part III.	é.n.	SZÉLL 1940; TJM RégAd. 79–1999.	Oláh Imre, H. Simon Katalin
4.	Batida, Vasas-tanya	1980-as évek	n.a.	TJM ltsz.: 2002.51.1–5. Csatári Tamás ajándéka.
5.	Csicsa Téri-dűlő II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
6.	Gyulai u. 27.	1994	NAGY 2002	B. Nagy Katalin (helyszíni szemle, éremlelet TJM ltsz.: 2002.23.1.)
7.	Kenyere ere part II.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
8.	Kingéc VI.	2009	BERNÁTSKY-CSÁNYI 2016	Csányi Viktor (éremlelet TJM ltsz. 2010.6.1–68.)
9.	Kistópart utca	1999, 2018–2020	TJM Rég Ad. 96–2000.; 1128–2020., 1173–2021.	B. Nagy Katalin, Csányi Viktor, Tóth Katalin
10.	Kutasi-dűlő II.	1988	TJM RégAd. 83–1999.; 84–1999.	Pávai Éva
11.	Kutasi-dűlő V.	1989, 2008	TJM RégAd. 83–1999.; 398–2011.	Pávai Éva, Bóka Gergely, Bácsmegi Gábor

12.	Kútvölgy, Kútvölgyparti iskola	1955	TJM RégAd. 16–1999.; 83–1999.; 84–1999.	Gazdapusztai Gyula
13.	Kútvölgy IX.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
14.	Kútvölgy, Sóház oldal III.	1976, 1977	TJM RégAd. 76–1999.	Vályi Katalin
15.	Nagyállomás	2018	TJM RégAd. 802–2018.; 814–2018.; 824–2018.; 954–2019.; 967–2019.	Csányi Viktor, Tóth Katalin
16.	Paku-dűlő	1979	TJM RégAd. 82–1999.	Regenye Judit
17.	Petőfi Sándor utca	1974, 1992, 2015	TJM RégAd. 563–2015.	B Nagy Katalin (TJM ltsz.: 84.25.1–11., 2002.30.1–7.), Bene- dek-Bene Zsuzsanna
18.	Református Ótemp- lom	2019, 2021, 2022	TJM RégAd. 1135–2021.; 1145–2021.; 1205–2022.	Csányi Viktor
19.	Tarjánvég IV.	2021, 2022	TJM RégAd. 1168–2021.; 1169–2021.; n.a. (2022)	Csányi Viktor
20.	Téglás, Sóshalom dűlő eleje I.	1969	GERGELYFI 1970	Égető János (helyszíni szemle, TJM ltsz.: 2002.27.1–3.)
21.	Téglás, Sóshalom dűlő eleje II.	1969	GERGELYFI 1970	Csanki Mátyás, Zsunk Imre (éremlelet)
22.	TXM-Makó-8	2021	n.a.	Herendi Orsolya
23.	Zrínyi utca 27.	1977	TJM RégAd. 280–2008.	Dr. Mónus Áron (ajándék, TJM ltsz.: 2002.16.1.)

9. táblázat: Hódmezővásárhelyi, felszíni telepnyomokból, szórványokból ismert török kori lelőhelyek adatai (13. kép).

Irodalom

BANNER 1934a Banner J.: *A hódmezővárosi városi múzeum régészeti osztályának öt első éve*. Csongrád megyei Könyvtár 7. Szeged, 1934.

BANNER 1934b Banner J.: *Ásatás a hódmezővásárhelyi határ batidai és gorzsai részében*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 9–10 (1933–34) 251–270.

BANNER 1935 Banner J.: *Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 11 (1935) 97–120.

BANNER 1937 Banner J.: *A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 13 (1937) 50–77.

BANNER 1938 Banner J.: *A hódmezővásárhelyi városi múzeum ásatásai 1937-ben*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 14 (1938) 191–198.

BANNER 1957 Banner J.: *Mit adott Hódmezővásárhely a magyar régészetnek?* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (1957) 133–147.

BÁLINT 1934 Bálint A.: *A hódmezővásárhelyi éremlelet*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 9–10 (1933–1934) 272–296.

BÁLINT 1936 Bálint A.: *A szakálhádi Árpád-kori temető*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 12 (1936) 205–217.

BÁLINT 1998 Bálint M.: *Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köz déli részén*. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből 26. Szeged, 1998. 39–50.

BÁLINT 2017 Bálint M.: *Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köze déli részén. — Reconstruction of Árpadian Age settlement patterns in the Danube-Tisza interfluve*. In: Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő. — Archaeological Topography of Hungary. Past, Present and Future. Szerk.: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. Budapest, 2017. 27–44.

BENKŐ 2022 Benkő E.: *Hódmezővásárhely a középkorban*. In: Magyarország régészeti topográfiája 12. Hódmezővásárhely északi határa. Szerk.: Benkő E. – Berta A. – Bondár M. Budapest, 2022. 157–168.

BERNÁTSKY-CSÁNYI 2016 Bernátsky F. – Csányi V.: *A Hódmezővásárhely-kingéci tallérlelet*. Hódmezővásárhely, 2016.

BERTA 2022 Berta A.: *Régészeti topográfiai munkák Hódmezővásárhely határában*. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2022. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely, 2022. 7–18.

BÉRES 2000 Béres M.: *A Hódmezővásárhely-csomorkányi egyház*. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: Kollár T. Szeged, 2000. 193–217.

BÉRES 2021 Béres M.: *Csomorkány mezőváros újabb kutatása és egy készülő monográfia*. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2021. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely, 2021. 45–60.

BLAZOVICH 1985 Blazovich L.: *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje*. Dél-alföldi évszázadok 1. Békéscsaba–Szeged, 1985.

BLAZOVICH 2002 Blazovich L.: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Dél-Alföldi évszázadok 17. Szeged, 2002.

CSÁNYI 2014 Csányi V.: *Újabb régészeti adatok a középkori Hódmezővásárhely településszerkezetéhez*. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2013–2014. Hódmezővásárhely, 2014. 7–17.

CSÁNYI 2017 Csányi V.: Szeremlei Sámuel öröksége a Tornyai János Múzeum Régészeti Gyűjteményében. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2017. Hódmezővásárhely, 2017. 9–19.

CSÁNYI 2019 Csányi V.: Beszámoló a csomorkányi templomrom környezetének rehabilitációjához kapcsolódóan 2014-ben végzett régészeti megfigyelésről és megelőző feltárásról. A Tornyai János Múzeum Évkönyve 1. Hódmezővásárhely, 2019. 27–33.

CSÁNYI 2021 Csányi V.: Egy légifelvétel nyomában... Újabb régészeti lelőhelyek és leletek Hódmezővásárhely-Szikáncson. A Tornyai János Múzeum Évkönyve 3. Hódmezővásárhely, 2021. 7–27.

CSÁNYI 2022 Csányi V.: Erekytartó mellkereszt előlapja Hódmezővásárhely-Kingécrről. A Tornyai János Múzeum Évkönyve 4. Hódmezővásárhely, 2022. 51–55.

CSÁNYI-SZABÓ-HUBAY 2021 Csányi V. – Szabó-Hubay A. Gy.: Rövid beszámoló a Szeged és Hódmezővásárhely között épülő tram-train közúti és vasúti munkáihoz kapcsolódóan 2016 és 2020 között végzett régészeti feltárásokról. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2021. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely, 2019. 61–78.

DÖMÖTÖR 2004 Dömötör J.: A Tornyai János Múzeum 100 éve. Múzeumi Műhely 3 (2004) Hódmezővásárhely 2004.

FEHÉR 1962 Fehér G.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok 2. Budapest, 1962.

GALÁNTA-VÁLYI 1984 Galánta M. – Vályi K.: A város és környékének középkori régészeti topográfiája és településtörténete. In: Hódmezővásárhely története I. A legrégebb időktől a polgári forradalomig. Főszerk.: Nagy István. Hódmezővásárhely, 1984. 267–276.

GÁL 1985 Gál É.: XVII–XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről. Acta Antiqua et Archaeologica 5 (1985) 79–105.

GERGELYFI 1970 Gergelyfi I.: A hódmezővásárhelyi éremlelet. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970/1. 59–63.

HARASZTI-PÓPITY-VARGA 2019 Haraszi L. – Pópity D. – Varga S.: Hódmezővásárhely, Batida III., IX. homokbánya. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2013. — Archaeological Investigations in Hungary 2013. Szerk.: Kvassay J. – Kreiter A. Budapest, 2019. 54–56.

KÁLDY-NAGY 1968 Káldy-Nagy Gy.: Statisztikai adatok a török hódoltság terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–66. Budapest, 1968. 27–98.

KOVÁCS 1984 Kovács I.: A török hódoltság kora (1552–1693). In: Hódmezővásárhely története I. A legrégebb időktől a polgári forradalomig. Főszerk.: Nagy István. Hódmezővásárhely, 1984. 319–346.

KOVÁCS 2019 Kovács E.: Amit már nem rejt a föld... Egy 11. századi hódmezővásárhelyi éremlelet. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2019. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely, 2019. 29–42.

LAJKÓ 2003 Lajkó O.: Kora újkori mázas kerámia a hódmezővásárhelyi Ótemplom területéről. — Frühneuzeitliche glasierte Keramik im Gebiet der alten Kirche von Hódmezővásárhely. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica 9 (2003) 419–427.

LAJKÓ 2007 Lajkó O.: Egy 17. századi kerámiaegyüttes Hódmezővásárhelyről. Múzeumi kutatások Csongrád megyében (2006) 2007. 87–102.

F. LAJKÓ 2009 F. Lajkó O.: 17. századi kerámiaegyüttes Hódmezővásárhelyről. In: Hombár. Múzeumi Tanulmányok. Múzeumi Műhely 5 (2009) Hódmezővásárhely, 2009. 35–70.

LAJKÓ 2015 Lajkó O.: „Cserepén ismerem minemű fazék volt...” Adatok a kora újkori edényművesség és a magyar népi kerámia eredetének kutatásához. Szeged, 2015.

LANGÓ 2010 Langó P.: A kora Árpád-kori temetők kutatása. — Research into Cemeteries from the Early Arpadian Age. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I. — Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. Budapest, 2010. 445–472.

NAGY 2002 Nagy Á.: XVI. századi pénzlelet Hódmezővásárhelyről. Dömötör János emlékkönyv. Tanulmányok a 80 éves Dömötör János Tiszteletére. Múzeumi Műhely 1. Hódmezővásárhely, 2002. 23–34.

NAGY 1984 Nagy I. (főszerk.): Hódmezővásárhely története I. A legrégebb időktől a polgári forradalomig. Főszerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely, 1984.

B. NAGY-RÉVÉSZ 1986 B. Nagy K. – Révész L.: Egyedi típusú honfoglalás kori új csontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről. — Knochenbeschlüge eines landnahmezeitlichen Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely-Nagysziget. Communicationes Archaeologicae Hungariae (1986) Budapest, 1986. 123–134.

PÁRDUCZ 1943 Párducz M.: Árpád-kori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 19 (1943) 183–192.

RABB 2003 Rabb P.: Természeti viszonyok a középkori Kárpát-medencében. Architectura Hungariae 5. évfolyam 1. 15–35.

SÓSKUTI 2020 Sóskuti K.: Építés alatt. Nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti munkálatok eredményei Hódmezővásárhelyen és környékén (2014–2019). In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2020. Szerk.: Csányi Viktor. Hódmezővásárhely, 2020. 51–78.

SZEREMLEI 1901 Szeremlei S.: Hód-Mező-Vásárhely története II. Az ököljog kora. I. Istvántól a mohácsi vészig. Hódmezővásárhely, 1901.

SZÉLL 1940 Széll M.: Elpusztult falvak, XI–XVI századbéli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 16 (1940) 159–180.

SZILÁGYI 1961 Szilágyi L.: Árpád-kori törvények. Budapest, 1961.

TARI 1995 Tari E.: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. Cegléd, 1995.

TÓTH 2008 Tóth K.: A közelmúlt régészeti kutatásai Hódmezővásárhely környékén. Hombár. Múzeumi Tanulmányok. Múzeumi Műhely 5. Hódmezővásárhely, 2008. 71–94.

TÓTH 2016 Tóth K.: A Régészeti Gyűjtemény. In: 110 év 110 műtárgy a Tornyai János Múzeum gyűjteményeiből. Főszerk.: Dr. Nagy Imre. Hódmezővásárhely, 2016. 14–23.

VASS 1980 Vass E.: A vásárhelyi náhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 4. Szeged, 1980. 5–60.

MORDOVIN MAXIM

A KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI TEXTILKERESKEDELEM RÉGÉSZETI EMLÉKEI HÓDMEZŐVÁSÁRHELY TERÜLETÉRŐL

A középkor és kora újkor régészeti kutatásának viszonylag friss lelettypusát jelentik az ólomból készült textilplombák. Bár hasonló leletek már legalább másfél évszázada fel-felbukkannak a nyugati szakirodalomban,¹ de még a magyarországi publikációkban is 120 éve jelentek meg az elsők,² alaposabb kiértékelésükre mindaddig nem volt lehetőség, amíg nem váltak tömegesen ismert, statisztikailag is értékelhető, feldolgozott történeti háttérrel megtámasztható, önálló forrássá.³ A változás hátterében egyértelműen a fémkeresők megjelenése és széles körű elterjedése áll. Az ennyire közvetlen kapcsolatnak az a magyarázata, hogy a textilplombák általában kisméretű (1–3,5 cm közötti átmérőjű), ólomból készült, vagyis szürke tárgyak, melyek sárosan a földben sabaddal szemmel alig észrevehetőek, ezzel szemben az anyaguknak köszönhetően egy fémkereső azonnal kijelzi, még az egyszerű, első ránézésre kavicsoknak látszó darabokat is. De mik is ezek a textilplombák és mi a jelentőségük? Ennek megválaszolására térben és időben viszonylag messzire kell utazni.

Ha rövid meghatározást szeretnénk találni a textilplombák funkciójára azt mondhatjuk, hogy „középkori márkavédjegy”. A plombázás gyakorlatának megjelenését a minőségbiztosítás igénye idézte elő. A legkorábbi plombák már a római korszaktól biztosan ismertek.⁴ Akkor a legkülönbébb árufajták csomagolásánál alkalmazhatták az egyszerű lezárás mellé (1. kép 1). Ezek szinte mind zsinórra függeszthető ólombélyegek voltak. Innen öröklődött tovább ez a gyakorlat a Bizánci Birodalomban, ahol az egykori plombákból kialakultak az oklevelekre függeszthető ólombullák is. Valószínűleg a Bizánccal való kereskedelem révén ismerkedtek meg a plombázás gyakorlatával újra Nyugat-Európában is (a római kori plombázás ismerete nyugaton a Nyugat-Római Birodalom bukásával elveszett).⁵ Ugyanakkor ez a gyakorlat a középkori Európában erősen visszaszorult a korábbi időszakhoz képest. Az ólompecségeket csak különlegesebb — főleg pápai — okleveleken, illetve a témánk szempontjából sokkal fontosabb textiliparban használták egészen az újkorig.

A mindennapjainkat az ember születésétől haláláig, sőt, még azon is túl kísérő anyagi kultúra legelterjedtebb és a legváltozatosabb formában megjelenő eleme — a textil. Már a legkorábbi régészeti kultúráktól kezdve ismert a szövés tudománya, és a napjainkat sem lehet elképzelni a legkülönbébb textíliapanyagokból készült termékek nélkül. Ennek következménye lett az, hogy a középkorra Európa több pontján, sajátos kedvező helyi adottságoknak köszönhetően a textilgyártás ipari szintűre felfejlődve, egész régiók gazdaságának legfontosabb alapjává vált. A 10–11. századtól kezdődően az egyik ilyen régió Flandria lett (mai Észak-Franciaország és Belgium egy része), majd a 13. századtól kezdődően Hollandia és Észak-Itália, az 1300-as évek közepétől pedig Északnyugat-Németország, illetve Anglia. Közép-Európa híres textilkészítő régiói mint Délkelet-Bajorország, Lausitz, Szilézia és Morvaország a 15. században zárkóztak fel.⁶ A konkurencia erősödésével létrejövő gazdasági kényszer hívta életre a márkavédelem intézményét. Ez abban nyilvánult meg, hogy minden egyes textilkészítő központ (település) elkezdte egyedi jelöléssel ellátni a saját termékeit. Először festett vagy hímzett jelölésekkel próbálkoztak (1. kép 2), azonban azok utánzása vagy hamisítása nem jelentett komoly nehézséget, így utána áttértek a hagyományosan ismert viaszpecsék-

¹ DANCOISNE 1859; DESCHAMPS de PAS 1863

² JUHÁSZ 1901, 174–176.

³ Magyarország vonatkozásában a legkorábbi, még óvatos, de annál értékesebb értékelési kísérlet Endrei Walter nevéhez köthető. Lásd: ENDREI 1979, 105–109.; ENDREI 1989. Történeti feldolgozásaival hozzájárult a nyugat-európai (egészen pontosan angliai) textilplomba-kutatáshoz is. ENDREI–EGAN 1982, 47–75.; EGAN 1987; EGAN 1994.

⁴ A téma egyik legkorábbi magyarországi feldolgozása: TÓTH 1991; legújabban pedig: VIDA 2016, 210–211.

⁵ ENDREI–EGAN 1982, 47–51.

⁶ Részletesebben lásd: MORDOVIN 2018, 33–44.

1. kép: 1: Kárpát-medencei lelőhelyű római ólomplomba egy magángyűjteményből; 2: A textilvég szélére himzett megjelölés megmaradt a plombázás bevezetése után is, például a mester azonosításához (17. század. Leiden, Museum de Lakenhal); 3a: Városi szabvány hossz- és téglamértékek Laon városházának falán (18. század); 3b: Városi szabvány hossz- és téglamértékek a rothenburgi egykori johannita konvent kapualjában (16. század); 4: Posztóvég bolyhozása speciális kefével (Stadtbibliothek Nürnberg, Amb. 317.2° Folio 6 verso (Mendel I), Peter Berber, 1425 körül); 5: Takácsmácsnyából összerakott posztóbolyhozó kefe Jihlavában (Muzeum Vysočiny, Jihlava).

tes lezáráshoz. Ez sem bizonyult azonban ideális megoldásnak: törekenysége miatt a viaszpecsét használata távolsági kereskedelemben csak korlátozottan működött. Végül a bizánci plomba-hagyomány átültetése a textilgyártásba hozott tartós és megbízható — ám ebben az esetben sem tökéletesen megkerülhetetlen — eredményt.

A középkorban a szövetek alapegysége a távolsági kereskedelemben egy vég volt. Ez egyben a gyártási alapegység is volt. Átlagos hosszúságuk 23 és 35 méter között mozgott, míg szélességük általában 1,3–1,8 m, drágább, jobb minőségű szöveteknél pedig akár 2–2,5 m is lehetett. A szövet értéke azonban nem a vég méreteitől függött, ugyanis kiskereskedelemben ezeket rőfönként árusították, ami egy könyöknyi hosszúságot jelentett. Ez a „könyöknyi hossz” is városonként eltért, ezt mindenhol külön szabályozni kellett (1. kép 3a–3b). Egy rőf árát a textil készítése technikai jellemzői határozták meg. Egy-egy szövet elkészítése hosszadalmas és soklépcsős folyamat, melynél minden egyes szakasznak jelentősége van a végső minőség kialakításában. Ezt már nagyon korán felismerték a textilkészítő városok vezetői, emiatt már a 12. századtól kezdve dokumentálhatóan is nagyon részletesen elkezdtek szabályozni a gyártás egyes lépéseit külön-külön is. A szabályozásokat megalakító városi tanácsok tagjai — többek között — a textilkészítés valamelyik fázisát végző mesterekből kerültek ki. Az általuk rögzített előírások — a készítés sorrendjében haladva — a következő fázisokra tértek ki: gyapjú eredete (angol vagy spanyol), gyapjú tisztítása, fonal készítése (sodrat, vastagság), szövés sűrűsége és a vég méretei, kallózás minősége, szövet színezése (festése) és az ahhoz használt színezőanyagok receptje, illetve az utolsó fázis: bolyhozás és nyírás (1. kép 4–5).

Az előírásoknak megfelelően elkészült szöveteket mindenhol a helyi városi tanács által meghatározott időre megválasztott, négy-hat mesterből álló bizottsága szigorúan, négyzetmilliméterenként haladva ellenőrizte. Sok esetben már a köztér szakaszoknál is megtörtént az ellenőrzés. Mivel — ahogy feljebb láthattuk — egy-egy végnyi textil meglehetősen hosszú volt, az ellenőrzése sok helyet és nagy, zárt teret igényelt, amit egyben raktározás céljára is használni lehetett. Nagyrészt e célból alakultak ki Nyugat-Európában a posztócsarnokok (Cloth Hall, Lakenhal). Amint egy-egy város gazdagsága gyarapodott, úgy nőtt a reprezentáció és a szomszédok túlszárnyalásának igénye is. A sok esetben városházával egybeépült posztócsarnokok lettek e reprezentáció legfőbb fórumai, és egyben a középkori nyugat-európai textilgyártó központok legmonumentálisabb világi épületei (természetesen a reprezentáció az egyházi épületeken is megnyilvánult). Jelenleg a világörökség részét képezik flandriai városok megmaradt vagy újjáépült egykori posztócsarnokai és azokhoz kapcsolódó harangtornyai. A leglátványosabbak közül megemlíthető Arras és Ypres — mindkettő elpusztult az első világháborúban (2. kép 1) —, valamint kisebb épületegyüttesek állnak Brugge, Mechelen, Gent, Louvain, Leiden, Oudenaarde stb. városokban (2. kép 2).

A posztócsarnokokban történő ellenőrzés lezárásaképpen az előírásoknak megfelelő szöveteket végül lepecsételték (2. kép 3–4). Ez azt jelenti, hogy a textilvég szélére az egyik mester egy ólomplombát helyezett fel, amit vagy rányomott egy speciális fogóval, vagy verőtővel ráütötte (3. kép 1–2). Ezután a lepecsételt szövet kikerülhetett a piacra, vagy akár a távolsági kereskedelemben is. A külföldi kereskedelem fórumai is éppen ezek a posztócsarnokok voltak. A verőtővön és a fogón is a minőséget hitelesítő jelzések voltak. Általában ezek egyik oldalán a város címere vagy arra utaló valamilyen szimbólum volt (Leiden, Tournai, Köln, Aachen, Bécs, Velence esetében címerek, de Münchennél egy szerzetes feje), a másik oldalon pedig egyrészt a szövet minőségére történő utalás (posztónyíró olló, takácsmácsnyás fésű, valamilyen szám), vagy a tágabb régió címere szerepelt, esetleg mesterjegy vagy felirat (3. kép 3–4). Nem ritkán egy-egy vég több plombát is kaphatott a helyi szabályozástól függően. A jobb minőséget ugyanis nem ritkán úgy jelezték, hogy több egyforma plombát helyeztek fel — akár négy-öt darabot is (3. kép 5). Máshol a több plomba a különböző készítési fázisokat jelezte, illetve külön szerepelt a szövetet elkészítő mester saját jelét tartalmazó plomba is. A mesterjegyes plomba ilyenkor kisebb volt, míg a városi, úgynevezett „záró” plomba sokkal nagyobb. A kifejezetten drága szöveteken előfordultak a 10–15 cm átmérőt elérő nagyságú ólompecsétetek is.

1

2

3

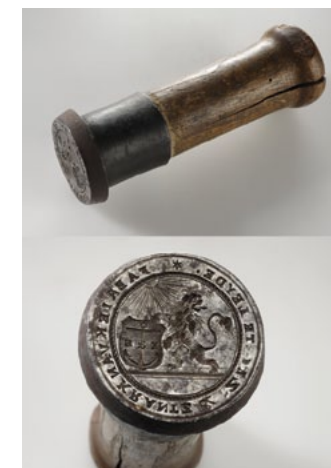

4

2. kép: 1: Az egyik legnagyobb posztócsarnok Ypres városában épült 1304 előtt, de az első világháborúban szinte teljesen elpusztult (Canadian War Museum, Honourary Major James Kerr-Lawson: The Cloth Hall, Ypres; Beaverbrook Collection of War Art; CWM 19710261-0334); 2: A falikárpitjairól híres Oudenaarde városházával egybeépült posztócsarnoka, 1530 körül; 3: Leiden városának egyik, napjainkig fennmaradt posztócsarnoka, befejezve 1640-ben; 4: A leideni posztócsarnok homlokzatán látható, a szövetek ellenőrzését és plombázás folyamatát ábrázoló domborművel.

1

2

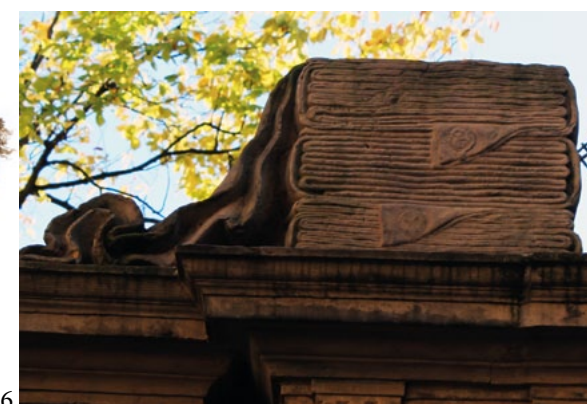
3

4

5

6

3. kép: 1: Plombanyomó fogó régészeti ásatásból, Haarlemből (Archeologisch Museum Haarlem); 2: 17. század végi plombanyomó verőtő Leidenből (Museum de Lakenhal, Leiden, Inv.num.: 4392.192); 3: Takácsmácsnyás fésű ábrázolása egy 1616. évi szabályozásra utaló plombán (Lelőhely: Ceglédbercel-Gerjepart, magángyűjtemény); 4: A lepecsételt textil minőségét feliratan jelző leideni plomba (Lelőhely: Amsterdam, magángyűjtemény); 5: Három egyforma plomba egy posztóvég szélén, 1625–1650 között, Leiden (Museum de Lakenhal, Leiden); 6: A leideni Posztócsarnok kapuzatán lévő dombormű, mely mutatja a plombák helyzetét a becsomagolt posztóvégén belül (Museum de Lakenhal, Leiden).

A textilplombák szerkezetileg nem voltak egyformák. Leggyakoribb változatuk az úgynevezett szegecses típus volt, melynél a plomba két korongból és azokat összekötő „fülből” állt. Az egyik korongon egy vagy két szegecs volt, a másikon a szegecses számának megfelelő számú nyílás. A fül mentén az ilyen plombát ráhajtották a textiltű szélére, a szegecseseket átbújták a szövet szálai között, majd a lyukas korong nyílásain át, végül pedig úgy szorították rá verőtő vagy fogó használatával, hogy a szegecses kilapuljanak. Ezzel elérték azt, hogy a plombát nem lehetett annak vagy a szövet megsértése nélkül eltávolítani, jelentősen lecsökkenve a hamisítás lehetőségét. A szövetet a plombázás után úgy hajtogatták össze, hogy a leplombált vége belül legyen és a plomba lógjon ki. Ezzel a vásárlók az utolsó rőf eladásáig láthatták és ellenőrizhették, hogy milyen szövetből vásárolnak (3. kép 6).

A legkorábbi ismert textilplomba Leiden városában, 1275-ben készült és Amszterdamban került elő.⁷ A használatuk a 14. század elejére már annyira megnövekedett, hogy — Ypres városának jegyzőkönyvei szerint — évente több ezer darabot használtak el, míg 1314/1315-re ez a mennyiség már meghaladta a hatvanezres mennyiséget is. Ami európai viszonylatban a plombahasználat teljes időszakára vetítve — vagyis 1300 körülől a 18. század elejéig — sok-sok millió darabot jelent. Számolva azzal, hogy a plombák túlnyomó többségét valószínűleg ólom nyersanyagként újrahasznosították, még az egykori mennyiség töredéke is jelentős darabszámot takar. Ez a mennyiségében rendkívül töredékes állapotot még mindig páratlan forrásként szolgál, sok esetben több és pontosabb információt szolgáltatva, mint a pénzleletek. Egy-egy plombát csak egyszer lehetett felhasználni, nem úgy, mint a pénzt. A plomba csak egy konkrét terméket jelölhetett, egy, viszonylag szűken meghatározható időszakban. A plombák általában önmagukban is keltezhetőek heraldikai, ikonográfiai és epigráfiai jellemzőknek köszönhetően, de nem ritkán akár évszámok is lehetnek. Mindez alapján, ha találunk egy textilplombát, az azt jelenti, hogy az általa megjelölt textil biztosan eljutott abban az időben, arra a helyre és azt ott fel is használták. Ezt tovább gondolva, azt is állíthatjuk, hogy az adott településen valakinek biztosan volt vásárlóereje olyan szövet megszerzésére, amelynek minősége plombázást igényelt. Minél több plomba kerül elő egy településről, annál pontosabb képet kaphatunk egykori lakóinak vagyoni helyzetéről, kereskedelmi kapcsolatairól, sőt, akár ízléséről is. Ilyen szintű információk a mai Magyarország területén már több település esetében is rendelkezésünkre állnak: Rákóczi-falva-Tiszavarsány (körülbelül 400 db plomba) és Pápa (körülbelül 200 db plomba),⁸ de jelentős mennyiség ismert még Nagyszénás, Szeremle, Bátmonostor, Végegyháza-Pereg, Gerendás és Mezőhegyes lelőhelyekről is.⁹ A jelen feldolgozás tárgyát képező Hódmezővásárhely és Csomorkány területéről a mai napig 6, illetve 26 plomba vált ismertté. Az elsőre nem olyan soknak tűnő mennyiség — főleg a jelentősebb hazai lelőhelyekhez viszonyítva — már nem olyan kevés, ha figyelembe vesszük, hogy a teljes Csongrád megyéből összesen három(!) további plombáról van tudomásunk (Felgyő, Ópusztaszer és egy ismeretlen lelőhelyű).

A két lelőhely összesen 32 plombáját nem érdemes különválasztva tárgyalni, már csak azért sem, mert — ahogy lejjebb látni fogjuk — Hódmezővásárhely és Csomorkány kronológiailag nagyon jól kiegészítik egymást. Az összes eddig ismertté vált darabból 17 plomba származási helyét sikerült megállapítani, további tíz esetében a látható részletek alapján még nem tudjuk településhez kötni. Az azonosítható darabokat legegyszerűbb a származási helyeik szerint csoportosítani. A legkorábbi és legnyugatibb kontinentális (vagyis nem angol) darabok a németországi Aachen városából érkeztek. Három ilyen plomba is előkerült Csomorkányon (4. kép 1–2), közülük az egyik talán az egész sorozat legkorábbi darabja is lehet, valamikor 1400 körül készülhetett. A nagyobbik már a 15. század első feléből származik. Aachen textiltűgyártását tekintve még inkább a németalföldi,

⁷ BAART 1992, 128., Fig. 1–5.

⁸ Rákóczi-falva-Tiszavarsány: MORDOVIN 2021a, 231–247.; Pápa legutóbb: MORDOVIN 2016.

⁹ MORDOVIN 2018, 243–252.

4. kép: 1: Aachen (Németország) kisebb plombája Csomorkányból, 1400 körül; 2: Aachen (Németország) nagyobb plombája Csomorkányból, 15. század első fele; 3: Memmingen (Németország) erősen deformált plombája Csomorkányból, 15. század második fele; 4: Memmingen ép plombája egy ismeretlen magyarországi lelőhelyről (magángyűjtemény); 5: Nürnberg plombája Csomorkányból, 16. század első fele (VÁLYI 2008); 6: Régebben talált nürnbergi plomba Csomorkányból, 16. század első fele (magángyűjtemény); 7: Győr környékén talált görlitzi plomba a 15. század második feléből: ilyen plomba töredéke került elő Csomorkányban is; 8: Görlitz kései plombája, 16. század második fele (Csomorkány).

5. kép: 1: Chojnów (Haynau) plombája a 16. század közepéből; 2: Chojnów (Haynau) plombája a 16. század második feléből; 3: Anglia posztóplombájának töredéke Csomorkányból, 16. század utolsó harmada; 4: A csomorkányihoz hasonló, jobb megtartású angol plomba Nagyszénásról; 5: Hamis angol plomba Pápáról; 6: Hódmezővásárhelyen előkerült, Serge du Bois-típusú angol plomba, 17. század eleje; 7: A hódmezővásárhelyihez hasonló, ép Serge du Bois-típusú angol plomba Fehéroroszországból; 8: A tram-train nyomvonalán előkerült Bolesławiec (Bunzlau) textilplombája, 18. század; 9: A tram-train nyomvonalán előkerült Litoměřice (Leitmeritz) textilplombája, 18. század.

kiemelkedő minőségű, színezett és nyírt posztót készítő régióhoz sorolható. Már „valódi” német textileken érkeztek a nürnbergi és a memmingeni plombák. Memmingen (4. kép 3–4) szövetei viszonylag olcsónak számítottak, ezek készítésénél már vegyesen használtak gyapjút és gyapotot, ezzel úgynevezett *barhentet* állítva elő. A kiváló minőségű textiláru közül a középkor végi Magyar Királyságban a nürnbergi szövetek számítottak messze a legnépszerűbbnek. Ezt Csomorkány is alátámasztja, ugyanis három ilyen plombáról is tudunk a lelőhely területéről¹⁰ (4. kép 5–6). Nürnberg posztója a legfinomabb angliai gyapjából készült és rendszerint színes volt. Memmingen plombája még a 15. század végén érkezhetett, míg a nürnbergi darabok már mind a Mohács körüli, még többé-kevésbé békés és virágzó időszak emlékei.¹¹

Különleges helyet foglal el a textilgyártásban Lausitz és Szilézia. A történeti Lausitz ma nagyrészt Németország része, néhány település került csak át Lengyelországhoz, míg Szilézia ma szinte teljes egészében Lengyelországhoz tartozik. A két történeti régió fontos iparvidék volt és már a 15. század közepétől bekapcsolódott az európai textilgyártó és -kereskedő hálózatba. Óriási mennyiségű posztót készítettek az itteni városokban, melynek legnagyobb piaca — többek között — Magyarország volt. A Magyar Királyságba a 15. század második felétől legnagyobb mennyiségben érkező szövetszövet a görllitz városában készült. Ennek egyszerű oka volt: a város kifejezetten olcsón, jó minőségű, általában kékre színezett szöveteket állított elő. Országosan a görllitz plombaleletek is látványosan mutatják ezt (jelenleg több mint 300 ilyen plombáról tudunk a Kárpát-medencében).¹² Csomorkányból eddig két görllitz ólompecséről van tudomásunk, közülük az egyik a 15. század második feléből származik (4. kép 7), míg a másik a 16. század második felében érkezhetett (4. kép 8). Szilézia Csomorkány területén csak egy helyszínnel képviselteti magát: Chojnów (egykori német nevén Haynau) városkával. Három chojnóvi plombáról van tudomásunk eddig a lelőhelyről, ezek két, kissé eltérő típust képviselnek, melyek között van kronológiai különbség is. Kettő még a 16. század közepére, egy pedig a század második felére keltezhető (5. kép 1–2). Chojnów textiltermékei a görllitzhez hasonló árkategóriát és minőséget képviseltek és szintén igen népszerűek voltak a 16. századi Magyar Királyságban.¹³ A végére maradt egy igazi különlegesség, mely talán Csomorkány legkésőbbi plombája is egyben. Ez egy minőségi, egyértelműen Angliából származó textil pecsétje, pontosabban annak töredéke (5. kép 3–5). Töredékessége ellenére is jól látható a darab minőségi, aprólékos kivitelezése, címer és körirat megfelelő megkomponálása és az egész plomba részletgazdagsága. Az összes eddig ismert lelet közül, biztos, hogy ez érkezett a legdrágább posztóvégre rögzítve. Maga a plomba valószínűleg nem Angliában került fel, ott a szövet készült csak el, amit utána — feltehetően — Gdańsk (németül Danzig, ma Lengyelország) városában színezték és nyírtak, majd pedig pecsételték.¹⁴

Éppen ez az angol plomba vezet át bennünket Csomorkányból Hódmezővásárhelyre. Csomorkány mezővárosa nem vészelte át a tizenöt éves háborút.¹⁵ Ezzel szemben Hódmezővásárhely megerősödve került ki, és fejlődése új lendületet vett.¹⁶ A fejlődés egyik apró, de annál beszédesebb lelete a 2019. évi műszeres lelet- és lelőhely-felderítés során előkerült angol plomba (5. kép 6),¹⁷ mely egyértelműen már a 17. század első évtizedeinek emléke. Az Európa-szerte jól ismert plombatípus az úgynevezett *serge*-textilekhez tartozik, a felirat *SERGE DV BOIS* pedig a kereskedő, Peter Dubois vezetéknevére is utal. Ez a fajta szövet, a 16. század végén kialakult hagyományokhoz

¹⁰ A két ép nürnbergi plomba még régebben került elő, az egyik egy magángyűjteményben található, a másikat a szegedi Móra Ferenc Múzeum őrzi. Publikálva: VÁLYI 2008, 66.

¹¹ A bajorországi plombákról részletesebben lásd: MORDOVIN 2017, 78–106., illetve MORDOVIN 2018, 138–172.

¹² MORDOVIN 2021b, 379–420.

¹³ Lásd részletesebben: MORDOVIN 2016, 446–449.; MORDOVIN 2018, 191–194.

¹⁴ Angol plombákról és hamisításról lásd: MORDOVIN 2019, 319–340.

¹⁵ BLAZOVICH 1996, 81.

¹⁶ KOVÁCS 1984, 319–345.

¹⁷ CSÁNYI-SZABÓ-HUBAY 2021, 69., 9. kép.

haszonlóan angliai eredetű, de már Anglián kívül befejezett termék volt. Feltételezzük, hogy ezt is Lengyelország területén színezték és nyírták, legalábbis ezzel magyarázható az, hogy a legtöbb ilyen plomba az egykori Lengyel Királyság területén került elő, illetve a mai Csehországban is viszonylag sokat ismerünk (5. kép 7). Mivel a plomba másodlagosan átlukasztott, töredékes, feltételezhető, hogy játékot készítettek belőle. Érdekes kérdés, hogy a tizenöt éves háború után vajon ki vásárolhattott kifejezetten drága angol szövetet Hódmezővásárhelyen? A mélyen a hódoltságban lévő városban biztosan nem állomásozott semmilyen katonaság. Ez azt jelenti, hogy a marhakereskedelemből valaki addigra már annyira meggazdagodott, hogy még „ilyenre is teltt” neki.

Az utolsó három azonosítható hódmezővásárhelyi plomba már egy újabb korszakot képvisel, méghozzá a visszatérő katonaság idejét. A három darab közül az egyik Jihlava (németül Iglau, Csehország), másik Litoměřice (németül Leitmeritz, Csehország), illetve Bolesławiec (Bunzlau, Szilézia, Lengyelország) városaiából származik. Ezek két élesen elkülönülő csoportot alkotnak. A jihlavi plomba még 1700 körüli időszakból származik, még a „klasszikus” — céhes — textilipar emlékeként. Minden bizonnyal a visszafoglaló háborúk idején, a katonaság zsoldkiegészítéseként érkezett a városba. Tudjuk ugyanis, hogy Jihlava a török háborúk idején az egyik legfontosabb posztóbeszállítója lett a Habsburg-hadseregnek.¹⁸ A másik két plomba már a céhes keretek felszámolása utáni időszak emléke. A textiliparban használt plombák utolsó példányai ezek, és azt a kísérletet jelzik, amikor a Habsburg-uralkodók tervszerűen textilgyártó manufaktúrákat igyekeztek alapítani a Birodalom iparilag fejlett vidékein (Morvaország, Szilézia, Észak-Csehország stb.). A két lelet a rajtuk lévő felirat alapján könnyen azonosítható. Ezeken az egyik oldalon a településnevek német változata olvasható Bunzlau (5. kép 8) és Leitmeritz (5. kép 9), hátoldalukon pedig kétfejű birodalmi sas látható, Habsburg-címerrel. Meglepő módon ez, a hozzánk sokkal közelebb álló korszak textilipara van feldolgozva legkevésbé, így a plombázás szabályozását még nem ismerjük, és emiatt nem tudjuk megfejteni a településnevek mellett lévő számjelzéseket. A jihlavi posztókészítő céh és a birodalmi manufaktúrák plombái egyaránt leginkább a határőrvidék megszervezéséhez és annak ellátásához köthetők. Ha Hódmezővásárhely nem is volt szerves része a katonai szervezetnek, a tiszta-szegedi határőrvidék közvetlen közelsége mindenképpen éreztethette hatását, többek között a javak mozgásában is.

A rendelkezésre álló adatok még nagyon töredékesek ahhoz, hogy komolyabb következtetéseket vonjunk le általuk. Mindkét lelőhely plom baletei elkerülhetetlenül torz képet mutatnak. Csomorkány esetében azért, mert a nagyobb méretű plombák közül jónéhány az illegális fémkeresőzés következtében bizonyára elveszett a kutatás számára. Hódmezővásárhelyen pedig a település sűrű beépítettsége és a régészeti kutatások topográfiailag rapszodikus volta teljesen véletlenszerű képet ad. Nagyon óvatos értékelés esetén, a többi feldolgozott lelőhellyel összehasonlítva a leletegyüttest, elsősre azt látjuk, hogy Csomorkány viszonylag jó vásárlóereje már a 15. század első felétől kimutatható. Legalábbis erre utal az aacheni, illetve a valamivel későbbi, memmingeni plomba. A gazdagság szinten maradását, sőt, talán kisebb mértékű megerősödését a 16. században jelezne a legalább három nürnbergi textilpecsét, illetve a század utolsó harmadára keltezhető, hiteles angol plombának tűnő töredék. A drágább szövetek mellett Csomorkányban mindvégig jelen vannak a Magyar Királyság minden településén, szinte kötelezően jelen lévő, a szomszédos sziléziai és lausitzi területekről érkező, nagyon olcsó, de azért még jó minőségű Chojnów és Görlitz szövetei. Hódmezővásárhely ezzel szemben kissé szokatlan állapotot mutat az ország többi lelőhelyéhez viszonyítva. Ilyen 17–18. századi kronológiai egyöntetűséget eddig sehol sem sikerült még dokumentálni. Mivel egy középkori eredetű városról van szó, a szokatlan kronológiai keretek egyedüli magyarázatként a kutatások topográfiaja szolgálhat. Arra pedig, hogy miért ennyire nincs 17. század más alföldi településeken (Bugac, Szeremle, Rákóczi-falva-Tiszavarsány, Orosháza környéke, illetve Pest megye

¹⁸ HOFFMANN 1970, 12–13.

számos lelőhelye) a tizenöt éves háború pusztításai adnak egyértelmű választ. A 17. századi angol, az 1700 körüli jihlavi, a két 18. századi litoměřicei és bolesławieci példányok túlságosan is egyedi, hogy a város vásárlóerejére lehessen következtetni. Ráadásul a szövetek egy része inkább a katonasághoz kapcsolható, s ezáltal nem ad egyértelmű támpontot a városi társadalom vagyoni helyzetének értékelésére vonatkozóan. Minden bizonnyal további leletek segítenek majd a jelenleg kialakult kép pontosításában és nagyobb mélységekben való elemzésében.

Irodalom

BAART 1992 Baart, J.: *De opkomst van nijverheid en handel in Holland*. In: Teksten van lezingen gehouden tijdens het Symposium „Handel, handelsplaatsen en handelswaar vanaf de Vroege Middeleeuwen in de Lage Landen” te Rotterdam van 2 t/m 3 november. Rotterdam, 1992. 125–134.

BLAZOVICH 1996 Blazovich L. (szerk.): *A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban*. Szeged, 1996.

CSÁNYI – SZABÓ-HUBAY 2021 Csányi V. – Szabó-Hubay A. Gy.: *Rövid beszámoló a Szeged és Hódmezővásárhely között épülő tram-train közúti és vasúti munkáihoz kapcsolódóan 2016 és 2020 között végzett régészeti feltárásokról*. In: Korok, kultúrák, lelőhelyek 2020–2021. Hódmezővásárhely, 2021. 61–78.

DANCOISNE 1859 Dancoisne, L.: *Numismatique béthunoise. Recueil historique des monnaies, médailles et jetons de la ville et de l'arrondissement de Béthune*. Arras, 1859.

DESCHAMPS de PAS 1863 Deschamps de Pas, L.: *Notice sur les jetons d'Artois*. Bruxelles, 1863.

ENDREI 1979 Endrei, W.: *Das Siegeln von Tüchern*. In: Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium, Veszprém 20–24. 11. 1978. Hrsg.: Somkúti É. – Éri I. – Nagybakay P. Veszprém, 1979. 105–109.

ENDREI 1989 Endrei W.: *Patyolat és posztó*. Budapest, 1989.

ENDREI–EGAN 1982 Endrei, W. – Egan, G.: *The Sealing of Cloth in Europe, with Special Reference to the English Evidence*. Textile History 13 (1982) 47–75.

HOFFMANN 1970 Hoffmann, F.: *Cechy Jihlava. Inventár*. Okresný Archív v Jihlavě. Jihlava, 1970. (Kézirat)

JUHÁSZ 1901 Juhász L.: *Baranya megyei leletekről*. Archaeologiai Értesítő 21 (1901) 174–176.

KOVÁCS 1984 Kovács I.: *A török hódoltság kora (1552–1693)*. In: Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a polgári forradalomig. Hódmezővásárhely története I. Szerk.: Nagy I. – Szigeti J. Hódmezővásárhely, 1984. 319–345.

MORDOVIN 2016 Mordovin M.: *Sziléziai posztó Magyarországon a régészeti leletek tükrében*. In: Pénz, posztó, piac: Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Weisz B. Budapest, 2016. 439–456.

MORDOVIN 2017 Mordovin, M.: *Bavarian Cloth Seals in Hungary*. Hungarian Historical Review 6 (2017) 78–106.

MORDOVIN 2018 Mordovin M.: *Textilvégek védjegyei. A textilterekedelem régészeti emlékei a Magyar Királyság területén*. Budapest, 2018.

MORDOVIN 2019 Mordovin M.: *Az angol címeres plombák rejtélye*. In: Régészeti nyomozások Magyarországon 2.0. Szerk.: Ilon G. Budapest, 2019. 319–340.

MORDOVIN 2021a Mordovin M.: *A nemzetközi textilkereskedelem régészeti nyomai egy tiszai átkelőnél*. In: Évezredek a Közép-Tisza mentén. Kapcsolatok és hálózatok. Szolnoki régészeti tanulmányok 2. Szerk.: F. Kovács P. – Kelemen A. – Tárnoki J. Szolnok, 2021. 231–247.

MORDOVIN 2021b Mordovin M.: *Görlitz textilkereskedelme a Magyar Királyságban*. In: Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Kádas I. – Weisz B. Budapest, 2021. 379–420.

TÓTH 1991 Tóth, E.: *Bleibullen im Ungarischen Nationalmuseum*. In: Instrumenta Inscripta Latina - Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften. Ausstellungskatalog. 49. Hrsg.: M., Hainzmann – Visy, Zs. Pécs, 1991. 152–156.

VÁLYI 2008 Vályi K.: *A távolsági kereskedelem újabb emléke Szerről. Középkori textilvédjegy Szeren*. In: Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön. Szerk.: Novák L. F. Nagykőrös, 2008. 61–68.

VIDA 2016 Vida I.: *Római plombák*. In: Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. Szerk.: Tóth E. – Takács I. Pannonhalma – Szombathely, 2016. 210–211.

BUZÁS GERGELY

VISEGRÁD A RÓMAI ERŐDTŐL MÁTYÁS KIRÁLY PALOTÁJÁIG

Visegrád, a Dunakanyar keleti bejáratánál emelkedő középkori vár, meghatározó szerepet játszott a középkori magyar királyság történetében. A középkorban az ország közepének, Medium Regni-nek nevezett terület legfontosabb erődítménye volt. Évezredek történelme egy részében a szomszédos fővárosok Esztergom, majd Buda elővára volt, máskor viszont éppen ő volt az ország központja, a magyar uralkodók székhelye. A római- és Karoling-kori előzmények után, az államalapítás idején itt létesített megyeközpontból, a 13. században erdőispánsági központ, a 14. században, az Anjouk és Zsigmond király idején pedig az ország első számú királyi rezidenciája és a magyar koronázási ékszerek őrzőhelye lett. A 15. században, bár jelentősége csökkent, de még mindig a magyar királyok legfontosabb vidéki palotájaként élt tovább, és várának koronaörmű szerepe is megmaradt. Ekkor következett el utolsó virágkora: Hunyadi Mátyás uralkodása alatt.¹

A római-kor

A Római Birodalom határa az Kr. u. 1. században érte el a Duna vonalát Kárpát-medencében. A határ egyik legveszélyeztetettebb pontja a Dunakanyar volt, ahol a folyam a magas, erdős hegyek közt szeszélyes kanyarokkal vágta át magát. A 3. század gyakori barbár betörései és nagy háborúi után a rómaiak komoly erődítményekkel védett, szoros határvár kialakításába fogtak a Duna mentén. A 3. század végén és 4. század első felében, Diocletianus (284–305), I. Constantinus (306–337) és II. Constantius (337–361) császár idején a dunakanyari határszakaszon különösen sűrű erődítményrendszert építettek ki. Ekkor hozták létre a rómaiak az Alföldön élő szarmaták szövetséges országát védelmező sáncrendszert, az úgynevezett Csörsz-árkot, amelynek északnyugati vége Dunakeszi térségében csatlakozott a birodalom határához, a limeshez. Ez különösen indokoltá tette a sáncokon kívül elterülő Dunakanyar fokozott védelmét. E védelmi rendszert négy nagyobb és egy kisebb erőd alkotta. Ezek közül Pone Navata (Visegrád) és Quadriburgium (Visegrád-Gizellamajor) a mai Visegrád területére esett.

1. kép: Pone Navata (Visegrád-Sibrik-domb) erődjének rekonstrukciója a 4. század végén (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

¹ Visegrád történetéről összefoglalóan: BUZÁS 2018; KOVÁTS é.n.

2. kép: Quadriburgium (?) (Visegrád-Gizellamajor) kiserődjének rekonstrukciója az 5. század elején (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

3. kép: A Visegrád-lepencei burgus rekonstrukciója (Buzás Gergely – Fülöp Róbert – SzIME 3d AR).

4. kép: A Visegrád-kőbányai őrtorony rekonstrukciója (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

A 4. század második felében I. Valentinianus (364–375) császár jelentős mértékben kibővítette és felújította a pannóniai limes erődrendszerét. E munkák során a Dunakanyarban is nagy építkezések folytak a 370-es évek elején. A jobbparti erődök között őrtornyok (burgusok) láncolatát alakították ki. Ezek között voltak nagyobbak, amelyek komolyabb létszámú őrséget is be tudtak fogadni. Ilyen a Visegrád-lepencei burgus. A tornyok többsége jóval kisebb, csak néhány fős őrséggel rendelkező építmény volt, mint a Visegrád-kőbányai és a Visegrád-szentgyörgypusztai őrtorony. A burgusok fő feladata a őrszemek jelzéseinek továbbítása volt a castrumok és castellumok között.

A római uralom utolsó évtizedeiben, a 4. század utolsó és az 5. század első harmadában az erődök valószínűleg már nem pusztán a katonaság támaszpontjai voltak, hanem a szomszédos települések lakossága — akik részben a katonák családtagjaiból álltak — szintén beköltözhetett a falak közé. Ez a lakosság — miként maga a katonaság is — ekkor már nagyrészt a szomszédos barbarikumból átköltözött germánokból állhatott. A korábbi katonai táborok így lényegében erődített településekké, városokká váltak. Ez is indokolhatta, hogy a nagyobb táborokon belül a helyőrség és a katonai parancsnokság számára olyan elkülönített, nagyméretű, négyszögletes tornyokat emeltek, amilyen többek között Pone Navata (Visegrád) erődjében is fennmaradt.²

Avar kor

Mikor a rómaiak 433-ban átadták a hunoknak Valeria provinciát, a Dunakanyar erődjeit is elhagyta az őrségük és lassan a lakosságuk is. Pone Navata castrumának falai a következő évszázadokban magányosan álltak, a környék új germán, majd a később betelepülő avar lakosai nem költöztek be közéjük, de a romosodó erődítményt nem is bolygatták, hiszen építőanyagként sem volt szükségük a köveire. A 7. században, az avar uralom alatt a Kárpát-medencébe irányuló szláv vándorlás során a Dunakanyar erdős hegyvidékén, az egykori Pone Navata erőd romjai körül is megtelepedtek a szláv törzsek. A 8. század végén megindult az avar birodalom bomlása: frank és bolgár támadások, majd az ezek nyomán kitört polgárháború dúlták fel az ország békéjét. A kagán központi kormányzata többé nem tudta a helyi hatalmásokat kordában tartani, akik saját hatalmi központokat hoztak létre. Ebben a zavaros helyzetben mindenkinek magának kellett saját védelméről gondoskodnia. A birodalom területén élő szláv törzsek is önállósodtak és vezetőik várakat, erődített városokat építettek saját maguk és népük védelmére. Ekkor vették újra használatba a még meglehetősen jó állapotban lévő Sibrik-dombi római erődöt is, amelynek eredeti neve természetesen ekkorra már rég feledésbe merült, ezért saját nyelvükön Visegrádnak, azaz „Magasabb Várnak” nevezték el. A falak között építették fel a vár urának palotáját, amit palánkkerítéssel öveztek. A vár falai között egy korabeli város született, műhelyekkel lakóházakkal, tárolóvermekkel. A vár alatti völgyben, a dunai rév felett, egy külváros nőtt ki a földből. A vártól mintegy 2 km-re délre, a mai Visegrád település központjában, az Apátkúti patak torkolata közelében egy másik későavar-kori település temetőjének néhány sírja került elő a régészeti kutatások során.³

Karoling-kor

811-ben, Aachenben Nagy Károly elé járult az avar kagán követe, egy másik avar vezér: a tudun, valamint a Duna körül élő szláv népek vezetői, hogy elismerjék a császár fennhatóságát, aki cserébe biztosította számukra a békét. Az eseményről tudósító frank évkönyvek bejegyzésének szóhasználatából következtetve a szláv előkelők között valószínűleg nemcsak a Dunától északra élő későbbi morvák, hanem a Duna déli partján élő visegrádi szlávok vezetője is jelen lehetett. A frank fennhatóság ezzel inkább még csak politikai jellegű, vazallusi viszonyként jelent meg az avar és szláv terü-

² BORUZZ 2020; GRÖF-GRÖH 2006

³ Merva Szabina: „... Circa Danubium...” A késő avar kortól a kora árpád-korig. 8–11. századi települések a Kisalföld középső részén és a Dunakanyarban. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2018.

5. kép: A 9. századi Visegrád rekonstrukciója (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

letek nagy részén. 847-ben azonban Német Lajos császár a Rába, Dráva és Duna által közrefogott és a Balaton körül elterülő dunántúli területet — Alsó-Pannóniát — grófsággá szervezte, és élére a korábbi nyitrai fejedelmet, Priwinát nevezte ki. Ezzel indul meg igazán a tartomány feudális világi és keresztény egyházi struktúrájának kialakítása, amelyben Priwinát, majd a helyét átvevő fiát, Kocelt a salzburgi érsekek támogatták. Minden bizonnyal ebbe a struktúrába illeszkedett be valamilyen formában a visegrádi várban berendezkedett szláv törzsfő is.

A 10. század végén a Karoling Birodalom válságát kihasználva a Kárpát-medencét meghódító magyarság kezdetben nem mutatott túl nagy érdeklődést Pannónia hegyvidéki, erdős területei iránt, amelyek nem voltak alkalmasak nagyállattartó és földműves életmódjának folytatására. A jelek szerint Visegrád környékén is csak szórványosan telepedtek meg a hódítók. Néhány 10. századi ékszer és egy bizánci aranypénz tanúskodik viszont arról, hogy Visegrád vára és környék települései tovább éltek a 10. században is.⁴

Árpád-kor

Visegrád életében a 10. század második felében következtek be jelentős változások. Árpád fejedelem utódai, Taksony vagy fia Géza, majd az ő gyermeke István a közeli Esztergomban rendezték be fejedelmi központjukat, így az uralkodói székhelyhez vezető Duna-szoros keleti bejáratát őrző Visegrád szerepe felértékelődött. A vár élére az első ezredforduló körül egy keresztény magyar ispán került, aki az erődítményt újjáépítette, és falai között egy új palotát, valamint egy várkápolnát emelt. Őt magát ebbe a kápolnába temették el, papja pedig a kápolna mellett kapott sírhelyet. A település lakói a várfalakon kívül épült, kicsiny, agyagba rakott kőfalú, félköríves apszisú plébániatemplom körüli temetőben temetkeztek.

A visegrádi ispán nem csupán a vár és a környező város élén állt, hanem a hatalmas Visegrád megye előljárója is volt. E megye a mai Pest megye elődjének tekinthető: a Pilis hegységet és a Dunától keletre eső északnyugat-alföldi területeket is magába foglalta. Visegrád várát és megyéjét a

⁴ BUZÁS et al. 2017

veszprémi püspökség 1009-ben kiadott adománylevele említi meg, ez egyúttal a vár nevének első említése is.⁵ Az ispán talán a Visegrád közelében, a Rosd — ma Szentendrei — szigeten és környékén jelentős birtokokat szerző, a szigetnek is nevet adó, Rosd nemzetség őse lehetett, ugyanis a királyi birtokban lévő vidéken rajtuk kívül semmilyen más magánbirtokos nemzetség nem mutatható ki az Árpád-korban.

Visegrád igazi virágkora a 11. század közepén jött el, amikor — a Szent Gellért-legenda tanúsága szerint — I. András király, talán kijevi származású felsége, Anasztázia kívánságára, Szent András apostol tiszteletére, görög szerzeteseknek monostort alapított a város északi szélén, a visegrádi rév fölé magasodó dombon.⁶ A kolostor alatti völgyben, a 8-10. századi településrész helyén, egy kis, félköríves szentélyű templom is épült. Körülötte egy új temetőt nyitottak. A régi plébániatemplomot a vár mellett a visegrádi ispánok építtették újjá ebben az időben. Ide hozták át ősük csontjait a várkápolnából és ők maguk pedig az új templom tornácában temetkeztek. A vár és a város közrendű lakóinak nagy temetőjét a templomtól nyugatra elterülő dombháton hozták létre.

Az I. András királyhoz és fiához, Salamonhoz hűséges visegrádi ispáni família számára nehéz idők következtek Salamon királynak az 1074. évi mogyoródi csatában elszenvedett veresége és bukása után. Az uralkodó felett győzedelmeskedő unokatestvérei: Géza és fivére, László hercegek

6. kép: A Sibir-dombi vár alaprajza (Buzás Gergely).

⁵ ZSOLDOS 2001

⁶ BUZÁS–ESZES 2007

7. kép: A 11. századi Visegrád rekonstrukciója a Szent András monostorral (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

elűzték őket Visegrádról. A régi ispáni család, amikor elhagyni kényszerült ősi visegrádi fészket, a családi temetkezőhelyül szolgáló plébániatemplomból kihantoltatta alapító ősenek és néhány további elhunyt elődjének csontjait, majd magával vitte őket magánbirtokára. A visegrádi ispánságot Géza egy megbízható hívére, a mogyoródi csatában mellette harcolva elesett Péter fiára, Gurcu ispánra bízta. 1079-ben azonban Salamon IV. Henrik császár támogatásával visszatért. A pénzleletek tanúsága szerint valószínűleg ekkor került sor a visegrádi vár ostromára, amelynek során az erődítmény délnyugati része leégett. Gurcu ispán menekülni kényszerült, székhelyét Esztergom királyi várába helyezte át, 1079-ben egy oklevél már, mint esztergomi ispánt említi. László így kénytelen volt kiegyezni Salamonnal és átengedni neki a visegrádi várat, ahol Salamon a következő években új rezidenciáját építette ki. A vár három délnyugati tornyát újjáépítette és keleti sarkában egy palotát emelt. László azonban hamarosan megszegte az egyezségüket és Salamont valamint híveit visegrádi várukban háziőrizetbe zárta, ahonnan csak 1083-ban volt kénytelen szabadon engedni őket a közfelháborodás hatására.⁷

A vár és az alatta elterülő város jelentősége ezzel elveszett, de életük nem szakadt meg: lakosságuk a 12. században is kimutatható. A vár melletti plébániatemplomot viszont a 12. században elhagyták, és az épület lassan romba dőlt. Szent László a visegrádi rév jövedelmeiről is lemondott és azt a Szent András monostornak adományozta.

A 11. századi nagy kiterjedésű Visegrád megyén belül egy fontos királyi erdőbirtok is elterült. Ennek központja a 11. században a Visegrádhoz közeli Dömös királyi udvarháza volt, majd a 12. században Pilisre került.

II. András király 1214-ben fiát, Béla herceget királlyá koronáztatta, így gondoskodnia kellett megfelelő apanázsról is számára. IV. Béla a pilisi erőduralmat kapta meg, ugyanis 1225-ben Péter pilisi ispán, az akkor már Horvátország és Szlavónia élén álló ifjabb király megbízottjaként járt el egy Zágráb megyei ügyben. Az ifjabb király pilisi birtoklásával függhet össze az a II. András korára keltezhető pénzverde is, amelyet a visegrádi ispáni vár udvarán tártak fel a régészeti kutatások. A 13. század eleji friesachi dénárokkal datált műhelyépületből egy pár vas denár-verőtő került elő. A

⁷ BUZÁS 2021

8. kép: A visegrádi vár az 1080-as években, rekonstrukció (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

királyi pénzverde hagyományosan Esztergomban működött, így az uralkodó aligha veretett volna pénzt egy Esztergomhoz ilyen közel lévő, ám királyi székhelyként nem funkcionáló várban, ám az is kevésbé valószínű, hogy ilyen helyen pénzhamisítással számoljunk. Ellenben Béla, az ifjabb király, apanázbirtokának egyik központi várában annál inkább verethetett pénzt.

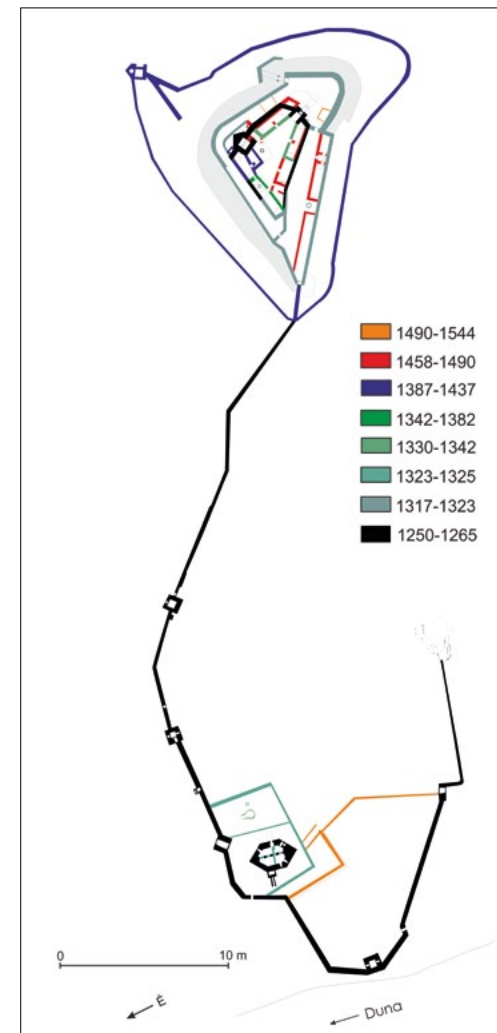
1218-ban, II. András király szentföldi keresztes hadjáratáról hazatérőben megállt a niceai császári udvarban. I. Theodor Laszkarisz császár, második felesége révén, II. András sógora volt. András király, fia, Béla herceg számára eljegyezte a császár kisebbik lányát Máriát, nyilván abban reménykedve, hogy a lánynak, illetve az ő révén majdani férjének, Bélának esélye lehet a niceai trón megöröklésére. András király a hercegnőt a korabeli szokásoknak megfelelően magával is vitte Magyarországra, de mivel Béla még kiskorú volt, a házasságra egyelőre nem kerülhetett sor. Logikus megoldásnak tűnhetett, hogy az ortodox vallású görög hercegnőt az esztergomi királyi rezidencia közelében, a pilisi erdőben, a jegyese birtokában álló vár mellett emelkedő visegrádi ortodox görög monostor mellett helyezték el. A monostor templomát ebben az időben ki is bővítették egy előcsarnokkal, amelynek építési szintjéről II. András király dénárja került elő a feltárások során.

Mikor Béla 1220-ban elérte a felnőtt kort, feleségül vette Máriát. Valószínűleg ezzel az eseménnyel függhet össze a visegrádi Szent András ortodox monostor átadása a bencés rendnek. III. Honorius pápa 1221. április 20-án kelt oklevelében a magyar király kérésére rendelkezett arról, hogy a visegrádi görög monostorba helyezzenek latin szerzeteseket, de különös módon kiemeli, hogy az új lakók az ott élő görög szerzetesekről életük végéig gondoskodni kötelesek. Máriának házassága és koronázása alkalmával szükségszerűen át kellett térnie a latin kereszténységre, így valószínű, hogy mivel nem kívánta megszakítani kapcsolatát az addig őt nevelő monostorral, mintegy azt is magával vitte az új egyházába.⁸

Az 1241-es muhi csatát követően 1241–1242 telén a Magyarországot lerohanó mongol seregek átkeltek a Dunán. Visegrád lakói ezt nem várták meg, hanem elhagyták a régi várat és a közeli erdőbe menekültek. Mikor 1248 körül új mongol támadás híre terjedt el, Mária királyné egy új, a réginél sokkal erősebb és korszerűbb vár építésébe kezdett az elpusztult Visegrád feletti pusztaságon. Mint IV. Béla későbbi oklevele fogalmazott: a várat a királyné „a nap mint nap fenyegető újabb tatárveszedelem miatt...” „özvegyek és árvák védelméül...”, saját ékszereinek és aranytárgyainak árából építette fel. 1251-re a vár egy része már el is készülhetett, ugyanis Mária királyné ebben az évben oklevelet keltezett Visegrádon. 1258-ban az esztergomi káptalan Visegrádra szállt ki, hogy Fülöp pilisi ispán feleségének végrendeletét hitelesítse. Ezek szerint az új vár ekkor már a pilisi ispán székhelyeként szolgált. A következő évben, 1259-ben IV. Béla feleségének Mária királynénak adományozta a visegrádi várat és vele együtt a pilisi ispánságot. Az adománylevél mondja el az új vár építésének történetét, bár a vár neve ebben az oklevélben még nem szerepelt, csak egy 1264-ben kiadott átiratában. A pilisi ispánság és az ehhez tartozó visegrádi vár így 1259-től Mária királyné birtokába került. Ez az adomány aligha magyarázható korábbi előzményekkel, hiszen királynéi birtoklás a Pilisben ezelőtt soha sem mutatható ki, oka nyilván a királyné Visegrádhoz való fiatalkori személyes kötődése volt.

A két részből álló visegrádi vár alsó felében, a várat kettészelő országút mellett egy monumentális, hatszögű lakótorony emelkedett, amit hosszú falrendszer kötött össze a dunaparti kikötővel és a hegy csúcsán épült fellegvárral. A háromszög alaprajzú fellegvár sarkain három torony: egy kaputorony egy öregtorony és egy lakótorony épült. A vár katonai feladata a keletről nyugat felé a Duna partján húzódó út lezárása volt, lakótornyai szállást nyújtottak a pilisi ispánnak és alkalmanként a királyi párnak is. Az alsóvár déli kapuja előtt, a kikötő felett, kiváltságjoggal ellátott német telepéseket — ahogy abban az időben nevezték: vendégeket, latinul hospeseket — telepítettek le, akik 1285-ben IV. Lászlótól megkapták a Duna túlsó partján elterülő Maros földet is.

⁸ BUZÁS 2022

9. kép: A visegrádi vár alaprajza a 13–16. században (Buzás Gergely).

10. kép: A visegrádi vár rekonstrukciója a 13. század második felében (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

Mária királyné élete végéig megtartotta visegrádi várát és a hozzá tartozó pilisi ispánságot, majd 1270-ben bekövetkezett halála után unokájának, a későbbi IV. László királynak a felesége, Anjou Izabella királyné örökölte meg azt, aki férje halála után is, egészen 1300-ig Magyarországon maradt. IV. László uralkodása alatt azonban már elhatalmasodott az országban az anarchia: 1284-ben támadás érte a visegrádi várat is, amit János ispán védett meg.⁹

Anjou-kor

Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András 1301 elején bekövetkezett halála után minden trónkövetelő fontosnak tartotta az ország egyik legnagyobb erődjének számító visegrádi vár megszerzését. Először a cseh származású Vencel király kezére került a vár, majd miután ő elhagyta az országot és a

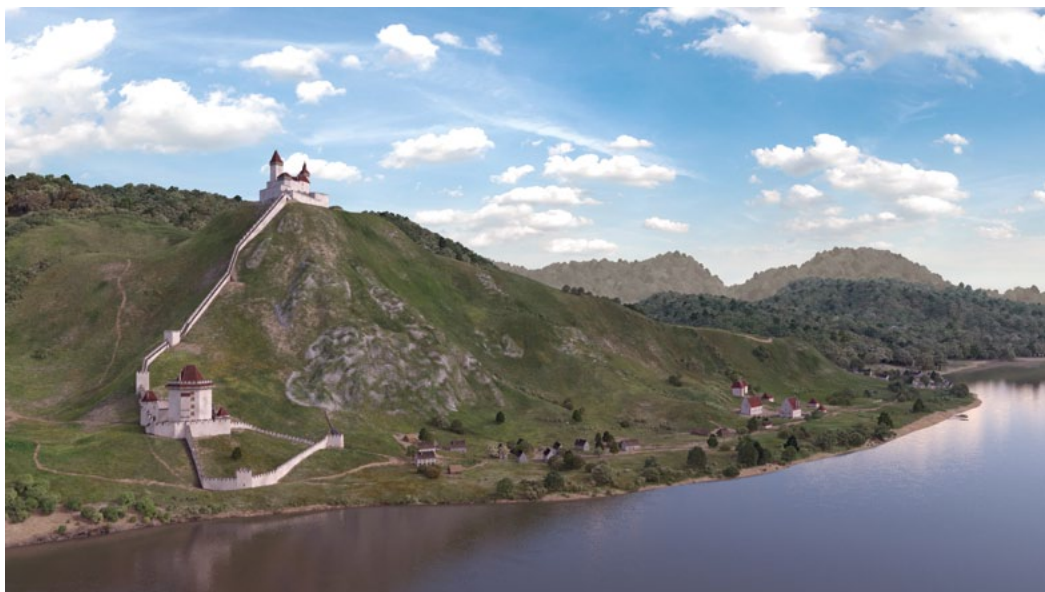
⁹ BOZÓKI 2012

bajor Ottó javára lemondott a trónról, 1306-07 körül a másik trónkövetelő, I. Anjou Károly foglalta el azt. 1308-1309 körül Károly az ő pártjára álló tartományúrnak, Csák Máténak adományozta. Máté azonban hamarosan szembefordult Károllyal, ezért a király hívei — élükön Szécsényi Tamással — 1317-ben ostrommal foglalták vissza tőle Visegrádot.

A 14. század első évtizedeinek harcai, különösen az 1317-es ostrom erősen megviselték a várat. Az ostrom után Károly kijavította és meg is erősítette az erősséget, hiszen ez vált Csák Máté tartománya felé a legfontosabb végvárává.

1321-ben meghalt Csák Máté, és ezután I. Károlynak sikerült tartományát is felszámolnia. Visegrád vára ezután már nem játszott fontos katonai szerepet. A király számára ekkor érkezett el az idő, hogy székhelyét Árpád-házi elődeihez hasonlóan az ország közepére helyezze át. I. Károly azonban nem az utolsó Árpádok rezidenciáját: Óbudát választotta fő székhelynek, hanem Visegrádot, amely korábban ilyen szerepet soha sem töltött be. I. Károly olyan székhelyet keresett magának ahol nem kellett nagyhatalmú egyházi intézményekkel osztoznia, mint az ország közepének régi városaiban: Esztergomban, Székesfehérváron vagy Óbudán, és nem kellett a vele szemben elleneséges polgárságtól sem tartania, mint a régió legnagyobb városában Budán. Döntő érv lehetett a székhelyválasztásban Visegrád nagy és korszerű vára, amely biztonságos helynek tűnt a sok háborút átél és sok ellenséget szerző uralkodó számára. Minden jel arra mutat, hogy első visegrádi lakhelyét is a várban alakította ki. A királyi udvar már 1323-ban Visegrádra költözött, és 1325-re elkészült a vár Keresztelő Szt. Jánosnak szentelt kápolnája is, a legnagyobb valószínűséggel az alsóvár lakótoronyában. Itt ugyanis egy jelentős építkezés mutatható ki ebben a korban: a tornyot és környezetét nagymértékben átépítették, hogy alkalmassá tegyék az épületet a királyi udvar befogadására.

Az udvar berendezkedésével egyidejűleg Visegrád települése Buda város kiváltságaihoz hasonló városi jogokat is kapott. A visegrádi városalapításhoz kapcsolódóan a király Buda város kiváltságai-val ruházta fel 1324-ben a Visegráddal szemben, a Duna túlsó partján épült Marost is. Visegrád városa az Apátkúti patak völgyének torkolatánál többé-kevésbé a késő avar kor óta folyamatosan létező, ekkor magyar városnak nevezett településből, valamint a 13. század második felében az alsóvár déli kapuja előtt létrejött, ekkor német városnak nevezett hospes-településből állt össze, egységes városi tanács és egy városbíró irányítása alatt. A magyar városrészben állt a Boldogságos Szűznek szentelt

11. kép: Az I. Károly-kori Visegrád rekonstrukciója (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

plébániatemplom, amely közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. A marosi révnél épült ki a város nagyméretű, téglalap alakú piactere. A főutca a Dunával párhuzamos irányban, a piactér mögött húzódott. A városban az ország legnagyobb arisztokrata családjai és főpapjai kőpalotákat emeltek, de a királyi udvar kisebb tisztviselői és a polgárok — akik a jobbra az udvar és az udvari nemesség megrendeléseiből élő kézművesek és kereskedők voltak — inkább faházakban éltek.¹⁰

A királyi udvar Visegrádra költözése felvirágoztatta a város egyetlen jelentősebb régi egyházi intézményét, a bencés szerzetesek Szent András monostorát is, amit 1333-körül Dániel apát teljesen újjáépíttetett. A munkák befejezést jelzi, hogy 1342-ben már a bencés rend országos nagykáptalanját rendezték meg az apátság falai között.

A magyar és a német városrész között épült fel egy királyi udvarház. Létezéséről először egy 1330-as esemény, Zách Feliciánnak a királyi család ellen itt elkövetett merényletkísérlete kapcsán tesznek említést a források. Ehhez az udvarházhoz tartozott a Szent Györgynek szentelt királyi kápolna. Feltehetően ebben a kápolnában alapította meg I. Károly király még 1326 előtt a Szent György lovagrendet.

1330-ban súlyos merénylet történt a visegrádi városi kúriában: Zách Felicián — aki korábban Csák Máté egyik főrangú híve volt, ura halála után azonban a király szolgálatába állt — egy ebéd alkalmával kivont karddal rontott a király családra. Károly és Erzsébet királyné bátorsága, valamint kis hercegek nevelőinek önfeláldozása végül megmentette a család életét, de a király és a királyné is súlyos sebeket kapott. Feliciánt végül az egyik pohárnok leszúrta. A merénylő fiát és lányait, illetve fiának egyik szolgáját bírósági ítélet alapján később kivégezték, vejét börtönbe vetették, unokáit száműzték.

A merényletkísérlet helyszíne, a városi királyi ház ezután úgy tűnik elvesztette a jelentőségét. I. Károly ettől kezdve a biztonságosabb fellegrvárban költözött fel, amit az udvar igényei szerint át is építettek és a városi udvarházhoz hasonló palotaszárnyakkal látták el.

I. Károly király az 1330-as évekre nem csak saját hatalmát és országának békéjét erősítette meg, de Európa egyik legbefolyásosabb uralkodójává vált, aki magára vállalta, hogy békét teremtsen az egymással viszálykodó Közép-Európai államok között is. 1335 őszén I. Károly meghívására János cseh király, Kázmér Lengyel király és a német lovagrend küldöttsége érkezett Visegrádra. Az uralkodók és a követek Károly lakhelyén, a fellegrvárban találkoztak, hogy az országaik közti vitás ügyeket békés, diplomáciai úton rendezzék. A kongresszuson rajtuk kívül részt vett János király fia: Luxemburgi Károly morva őrgróf, a későbbi IV. Károly császár, I. Károly király fia: Anjou Lajos herceg, a későbbi magyar király, III. Kázmér kíséretében ott volt Vladislav, Leczye és Dobrzyn hercege, tovább megjelent I. Rudolf szász herceg és III. Boleszló sziléziai herceg, Galhard pápai nuncius, több püspök és báró, valamint számos lovas. A kongresszus 3-4 héten át tartott, és a cseh-lengyel, valamint a lengyel-lovagrendi béke-megállapodásokon kívül létrehoztak egy cseh-magyar politikai és gazdasági szövetséget is Ausztriával szemben. Az találkozó fénypontja november 19-én, Piaszt Erzsébet magyar királynénak I. Károly hitvesének és III. Kázmér lengyel király nővérének névnapja volt. Ekkor állították ki a kongresszus eredményeit írásba foglaló legfontosabb okleveleket is. Az 1335-ben Visegrádon kötött egyezmények fél évszázadra biztosították a békét a résztvevő hatalmak között. Ennek köszönhetően lett a 14. század egész Közép-Európa számára a virágzás és a fejlődés korszaka, amely mindegyik részt vevő ország fénykoraként vonult be a történelembe.

I. Károly 1342. július 16-án a visegrádi fellegrvárban hunyt el. Testét a város plébániatemplomában ravatalozták fel, majd tovább vitték Budára és onnan Székesfehérvárra, ahol a Szűz Mária bazilikában helyezték örök nyugalomra.

¹⁰ MÉSZÁROS 2009

12. kép: A visegrádi királyi palota alaprajza (Buzás Gergely).

Apja halála után I. Lajos azonnal hozzáfogott visegrádi rezidenciájának átalakításához. A jelek szerint az udvart vissza kívánta költöztetni a nehezen megközelíthető, huzatos és szűk fellegrárból a városi palotába. E cél érdekében megkezdte a régi városi kúria átépítését. Az építkezés azonban hirtelen félbeszakadt. Ennek oka feltehetően I. Lajos király öccsének, András hercegnek, a nápolyi trón várományosának, aversai meggyilkolás lehetett 1345 szeptemberében. A gyilkosság után ugyanis — mivel a valódi bűnösöket elkerülték a számonkérést — Lajos király háborút indított a nápolyi királyság ellen. A háború két hadjáratában 1347–48-ban és 1350-ben az uralkodó személyesen is részt vett. Távolléte idején az ország kormányzását öccsére, István hercegre bízta, aki Budán rendezte be udvarát, így a királyi udvar 1347-től elhagyta Visegrádot. Valószínűleg ez okozhatta a visegrádi palotaépítkezések leállítását.

Miután a nápolyi háború 1352-ben véget ért I. Lajos folytatta a visegrádi palota kiépítését. Az építkezés első szakasza 1355-ben zárulhatott le, ekkor az udvar már vissza tudott költözni Visegrádra. Miután István herceg 1354-ban egy járvány áldozata lett, az addig a herceg szolgálatában álló János kőfaragó vette át a királyi építkezéseket, így a visegrádi palota munkálatainak vezetését is. János mester új építészeti koncepcióval állt elő, amelynek legfontosabb előképe a pápák korabeli rezidenciája, az avignoni pápai palota volt. Az általa irányított második építési szakasz lezárulását jelezheti, hogy 1365-ben János kőfaragó, királyi építőmester egy értékes budai telket kapott Lajos királytól „*hűséges szolgálataiért és a mechanikai művészetekben való jártasságáért, amelyet királyi kőházak építésénél bizonyított*”. Az oklevél szövege arra utal, hogy nem csak egyetlen palota építkezéseit irányította János kőfaragó. A visegrádi palota mellett ezekben az években épülhetett fel a zólyomi királyi palota és a diósgyőri vár is, amelyek számos rokon vonást mutatnak a visegrádi királyi építkezésekkel, így feltehetően ezekre is utalt az adománylevél megfogalmazója. János kőfaragó ugyanakkor nem csak királyi paloták építésében jeleskedett: Visegrád városában a palotakápolnán dolgozó kőfaragóműhely építette fel ezekben az években a Boldogságos Szűznek szentelt plébánia-templom új hajóboltozatát is, melynek egyik zárókövét I. Lajos király címere díszítette, utalva az

építkezést lehetővé tévő királyi adományra. János kőfaragó eme építkezések idején Visegrád városának rangos polgárává vált, akit a városlakót 1358-ban bírónak is megválasztottak.

A palota építkezései azonban nem zárultak le teljesen az 1360-as évek közepén, hanem az 1370-es években újra elindultak, amikor vízvezetékekkel, díszkúttal és új kertekkel bővítették a királyi rezidenciát. Az I. Lajos korában, több szakaszban kiépült visegrádi királyi palota a 14. század második felében Európa egyik legjelentősebb és legpompásabb uralkodói lakhelye volt.¹¹

I. Lajos király nem csak a városi palotáját, hanem a fellegrárat is továbbépítette. Az ő uralkodása alatt épült át kőből a vár korábban fából készült északi szárnya, a nyugati palotaszárnyat pedig átépítették és fölé új, második emeletet húztak.

A királyi udvarnak köszönhetően Visegrád városának fejlődése is töretlenül folytatódott ezekben az évtizedekben. Még feltehetően az 1340-es években, Lajos király anyja, Piaszt Erzsébet egy Szent Lászlónak szentelt ágostonrendi kolostort alapított a városban. Az egyhajós, hatalmas nyugati toronnyal ellátott kolostortemplom építése 1357-re fejeződhetett be, amikor Lajos király egy óriási, körülbelül 280 cm átmérőjű harangot készíttetett az új templom tornyába. A korabeli Európa legnagyobb harangját egy észak-német származású harangöntő mester Konrád és testvérei a visegrádi alsóvár udvarán öntötték, majd szerelték fel a templomtornyba.¹² Visegrád városában sorra épültek a polgárok és nemesek emeletes kőházai. Az udvari megrendeléseknek köszönhetően virágzott a kézműipar: a piactérről ismerünk egy ötvösműhelyt, amely Konrád mester harangöntő műhelyével is kapcsolatban állt. A tér túloldalán egy csontfaragó műhely nyomai kerültek elő.¹³ A tér végében, a rév mellett állt egy kereskedőház is. Kicsit távolabb, a Duna partján egy kovácsműhely és a közelében egy üveghuta működött.¹⁴

Zsigmond király kora

I. Lajos királynak nem született fiú örököse, így 1382-ben bekövetkezett halála után koronái lányaira szálltak. Máriának szánta Lengyelországot és ezért IV. Károly császár és cseh király fiával, Luxemburgi Zsigmond brandenburgi örgróffal jegyeztette el, aki az eljegyzés után a visegrádi udvarban nevelkedett, míg Hedvig öröksége Magyarország lett volna, jegyese pedig Lipót osztrák örgróf. A király halála után azonban özvegye Erzsébet királyné megváltoztatta férje rendelkezéseit, és Máriát koronáztatta Magyarország királynőjévé. Számos főúr azonban szembeszegült vele és a nápolyi Anjou-ház egy másik ágából származó, de Magyarországon nevelkedett és Lajos által a nápolyi trónra segített Durazzoi Károly hívták be az országba. II. Károlyt 1385 végén meg is koronázták, ám nem sokkal később Erzsébet parancsára a budai palotában merényletet követtek el ellene. A súlyosan sebesült királyt aztán Visegrádra hozták, ahol sebeibe hamarosan belehalt, majd testét a Szent András monostorban helyezték el. Szabályos temetésre ekkor nem kerülhetett sor, mivel egy korábbi nápolyi ügyben vitába keveredett VI. Orbán a pápával, aki ezért kiközösítette őt az egyházból. Csak 1391-ben, Orbán utódától, IX. Bonifác pápától kapott felmentést a halott király, akit ezután temethettek megszentelt földbe. II. Károly hívei a királygyilkosságra válaszul fellázadtak, a királynőt és anyját foglyul ejtették, majd Erzsébetet meg is gyilkolták. Máriát azonban jegyese, Zsigmond kiszabadította a fogságból és feleségül vette, majd 1387-ben magát is Magyarország királyává koronáztatta.

Zsigmond és Mária elődeik nyomán szintén Visegrádon rendezték be székhelyüket, bár a királyi pár sokszor tartózkodott Budán is. A visegrádi fellegrár feltehetően már I. Károly korától, de bizonyíthatóan csak Zsigmond idejétől a magyar koronázási ékszerek őrzőhelye volt. Zsigmond ko-

¹¹ BUZÁS-OROSZ 2010

¹² SZÓKE-BUZÁS-GRÓSZ 2009

¹³ GRÓF 1988

¹⁴ MESTER et al. 1997

13. kép: A visegrádi királyi palota rekonstrukciója Zsigmond király korában (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

rában is folytatódtek a palota és a fellegrvár építkezései, amelyek csak 1409 körül fejeződtek be, amikor a királyi udvar végleg Budára költözött, ahol Zsigmond új palotaépítkezésekbe fogott. A király azonban továbbra is igen gyakran tartózkodott Visegrádon, 1410-ben szász herceget és a nürnbergi várgróft, majd 1412-ben a lengyel királyt is itt fogadta, sőt mikor az uralkodó 1412–1416 között külföldön volt, az udvar hivatalai vissza is települtek Visegrádra. Zsigmond 1419-es hazatérése után az udvar már újra Budán működött, a király azonban 1426-ig megint gyakori lakója volt a visegrádi palotának, néha csaknem egy egész hónapot is itt töltött, 1423–1424-ben pedig többször is itt látta vendégül a dán királyt. 1425-ben a már régóta elhagyatott Szent György palotakápolnát a boszniai obszerváns ferenceseknek adományozta, majd kolostort épített számukra a palota déli szomszédságában.¹⁵

Visegrád virágkora csak Zsigmond király 1437-ben bekövetkezett halála után ért véget. Zsigmond egyetlen lányát, Erzsébetet, Habsburg Albert osztrák herceghez adta feleségül, aki így megörökölte Zsigmond magyar és cseh koronáit. Albert 1438-ban egy török elleni hadjárat során, a táborban kitört járványban megbetegedett, és onnan hazatérve — nem sokkal később, hogy elhagyta Visegrádot — Neszmélyen meghalt. Özvegye, Erzsébet ekkor már várandós volt, az országnagyok azonban nem akarták, hogy a koronát egy csecsemő viselje akkor, amikor az ország déli határait a hatalmas török birodalom fenyegeti, ezért behívták Jagelló Ulászló lengyel királyt, hogy vegye feleségül az özvegy királynét és koronáztassa magát Magyarország királyává. Erzsébet — hogy ezt megelőzze — megbízta udvarhölgyét, a kis László dajkáját, Kottáner Ilonát, hogy születendő fia számára lopja el a koronát a Garai László macsói bán által őrzött visegrádi fellegrvárból. Az udvarhölgy 1440 február 20–21. éjjelén sikeresen végrehajtotta a feladatot, és így május 15-én Székesfehérváron V. Lászlót királlyá is koronázták. Az országot azonban Erzsébet nem tudta megtartani, így fiával és a koronával együtt III. Frigyes császárhoz menekült. A magyar rendek július 17-én a lengyel királyt I. Ulászló néven magyar királlyá választották, a két király hívei között pedig polgárháború tört ki. A terjeszkedő török birodalom fenyegetése megnehezítette Ulászló uralkodását. Mivel a kincstár

¹⁵ BUZÁS et al. 1994

kiürült, így kénytelen volt rossz minőségű pénzt veretni. Ilyen, szinte csak rézből vert pénzérmék és félkész veretek kerültek elő a visegrádi palota pénzverdájának feltárása során is, ami arra vall, hogy itt is végeztek pénzverést.

Mátyás király kora

Miután 1444-ben a várnai csatában I. Ulászló király a török ellen küzdve elesett, a királyi trón már egyértelműen V. Lászlóra maradt, de a III. Frigyes udvarában élő gyermek helyett az országot ténylegesen Hunyadi János kormányzó irányította, megosztva a hatalmon szövetségeseivel, Újlaki Miklóssal. Visegrád ebben az időben Újlaki kezében volt. Hunyadi 1456-ban, a török szultán felett aratott nándorfehérvári diadalt követő járványban hunyt el. Fia, Hunyadi László szeretne volna megtartani apja kormányzói tisztségét, ezért meggyilkolta riválisát, Cillei Ulrikot, az ifjú király bizalmasát. V. László azonban a gyilkosság miatt elítélte és kivégeztette Hunyadi Lászlót. Hamarosan azonban a király is meghalt Prágában. Az országnagyok ekkor kiegyeztek a Hunyadi László kivégzése miatt fellázadt Szilágyi Mihállyal, Hunyadi János sógorával, és 1458. január 24-én Hunyadi János második fiát, Mátyást választották magyar királlyá, a kormányzói rangot pedig a királyi várakkal — így többek között Visegráddal — együtt Szilágyi Mihály kapta meg. Az ekkor még mindössze 15 éves Mátyás azonban fiatal kora ellenére nem tűrte nagybátyja gyámkodását, és mikor az a nyár folyamán összeesküvést szőtt ellene, Mátyás elfogatta őt. Ezt követően, 1459 tavaszán ostromolta meg a király parancsára Mayos Péter kapitány gyalogos katonáival a Szilágyi emberei által őrzött visegrádi fellegrvárat is. Miután azonban Mátyás 1459 őszén megbocsájtott Szilágyinak, a visegrádi várat is visszaadta neki. Szilágyi Mihály egy év múlva török fogságba esett és a törökök kivégezték, így Visegrád újra Mátyásé lett, aki feleségének Podjebrád Katalinnak adományozta, feltehetően azért, mert a hagyományosan királynéi birtokban lévő uradalmak zömét anyjának, Szilágyi Erzsébetnek juttatta. A 14 éves Katalin azonban 1464. március 8-án elhunyt, így Visegrád újra, immár végleg a királyé lett.

Mátyás csak 1463-ban tudta visszaváltani a még Kottáner Ilona által Visegrádról ellopott, és Luxemburgi Erzsébet által Ausztriába vitt koronát III. Frigyes császártól, és 1464. március 29-én

14. kép: A visegrádi királyi palota rekonstrukciója Mátyás király korában (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

koronáztatta meg magát vele Székesfehérváron. Ezután, április 6-án Mátyás dekrétumban rendelkezett arról, hogy a koronát megszokott helyén őrizték, ami kétségkívül a már újra királyi kézben lévő visegrádi várat jelentette. A vár ugyanakkor a király előkelő foglyainak börtönként is szolgált: 1469–1472 között itt élt Podjebrád György cseh király fogságba esett fia, Viktorin herceg, majd 1472 tavaszán rövid ideig a király elleni összeesküvésben részt vevő Vitéz János esztergomi érsek. 1462 és 1475 között egy ideig kényszerűségből feltehetően a visegrádi vár lakója volt IV. Vlad Ţepeş havasalföldi vajda, ismertebb nevén Dracula is. Mátyás utolsó fogja a visegrádi fellegrvárban 1489–1490 között Váradi Péter kalocsai érsek volt, akit Árváról hoztak ide, és csak a király halála után Corvin János engedett szabadon.

Mátyás király korára Visegrádot már évtizedek óta elhagyta a királyi udvar, és a polgárváros — amely lakosságának jelentős részét a 14. században az udvari tisztviselők és kíséretük tagjai alkották, illetve amelynek kereskedői és iparosai az királyi udvar és az oda látogató nemesek megrendeléseiből élt — lassan lehanyaglott, lakói nagy része elhagyta. Mátyás 1473-ban a királyi palota mellett álló, Zsigmond király által alapított és épített, de erre az időre szintén elnéptelenedett obszerváns ferences kolostor újjáalapítására kért pápai engedélyt, majd hozzákezdett az újjáépítéséhez is. A király, hogy a város elnéptelenedését megfordítsa, 1474-ben legalább száz erdélyi szász családnak biztosított adókedvezményt, ha azok Visegrádra telepednek. Nem sokkal később megerősítette a korábbi uralkodók által a városnak adott szabadságjogokat is, sőt újabb kedvezményeket is biztosított az ide költözőknek: többek között büntetéseik és adósságaik elengedését, valamint teljes adó- és vámmentességet.

Mátyás ebben az időben szervezte át a visegrádi királyi uradalom igazgatását is. A visegrádi várnagyi méltóságot végérvényesen összekapcsolta a budai udvarbíróssággal. 1476-ban Piber Benedeket nevezte ki a budai udvarbírósság és egyúttal a visegrádi vár élére is. A budai udvarbíró volt a budai vár gazdasági vezetője, és ekkoriban vált a királyi magánuradalmak irányítójává is. Feladata a királyi háztartás ellátása lett, amelyet ezen uradalmak jövedelmeiből kellett fedeznie. Ez az átszervezés összefüggött Visegrád szerepének megváltozásával.

Mátyás király uralkodása első felében nem tulajdonított nagy jelentőséget Visegrádnak. Udvarát Budán rendezte be, legkedvesebb vadászóhelye pedig Diósgyőr volt, amely ugyan Zsigmond király óta a királyné javadalmi közé tartozott, ám mivel Podgyebrád Katalin halála után, 1464 és 1476 között nem volt királyné az országban, ebben az időben a király birtokában állt. 1476-ban azonban Mátyás újra megnősült: a nápolyi király lányát, Aragóniai Beatrixot vette feleségül. Beatrix nem csak Diósgyőrt kapta meg, de más téren is alapvető változásokat hozott a királyi udvar életébe. Míg Mátyás fiatal korába alapvetően katona-király volt és nem sokat adott a pompára és reprezentációra, az Itáliából érkezett új királyné a fejedelmi hatalom gyakorlásának új formáit honosította meg a magyar udvarban. Ezután váltak Mátyás uralkodásának fontos jellemzőivé az építkezések, a művészetek és a tudomány támogatása, iskolák és egyházi intézmények alapítása. Mindezek olcsóbb, de nem kevésbé hatékony eszközei voltak az ország gazdagsága és a királyi hatalom látványos bemutatásának, mint a háborúk. Felesége befolyására a király egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a fényűző és méltóságteljes udvartartásnak, amelynek fontos elemét képezte a királyi rezidenciák modernizálása, újjáépítése. Fő székhelye, a budai palota újjáépítése mellett az 1470-es évek második felében és az 1480-as években Mátyás renováltatta a visegrádi, tatai, komáromi és pozsonyi palotáit, várait is. Mindezek közül Buda után a legnagyobb-szabású munkálatok Visegrádon folytak.

Az 1476–1485 között folyó visegrádi építkezések irányítása a budai udvarbírói tisztelet is viselő visegrádi várnagy feladata volt. Egy Jagelló-kori forrás a visegrádi palota építőjének Ráskai Balázs budai udvarbíróként nevezi, aki a palota munkáinak utolsó szakaszában, 1484-től viselte ezt a tiszteletet, ám az építkezések — a palota 1479-es és 1483-as feliratos emlékei szerint — már elődei: Piber Benedek (1476–1481) és Tankháti Bálint (1481–1484) idejében is javában folytak. A csaknem egy évtizeden át tartó építkezésen számos kőfaragó, ács, üveges és más mesterember dolgozott. Az építőműhely

magját azok a mesterek alkották, akik a visegrádi királyi palota mellett álló obszerváns ferences kolostor 1473-ban, királyi támogatással megindult újjáépítésén dolgoztak. E műhely vezetője talán az a János, ferences szerzetes lehetett, akit később, 1490-ben a király Visegrádról küldött Kolozsvárra, az ottani obszerváns ferences kolostor építésének vezetésére. A visegrádi palota építőműhelyének kőfaragószíne és kovácsműhelye a ferences kolostor külső udvarán, a királyi palota déli kerítésfala mellett került elő. A kolostor ebben az időben készült gótikus kőfaragványai teljes azonosságot mutatnak a királyi palota és a fellegrvár számos Mátyás-kori részletével, egyértelműen bizonyítva, a kolostoron dolgozó mesterek fontos szerepét a királyi rezidencia építkezéseiben is. Ők végezték a fellegrvár szinte teljes, és a palota legfontosabb részeinek újjáépítését. Stílusuk ugyanakkor felismerhető több más olyan építkezésein is, amelyet az 1470–80-as években a budai udvarbírók és a kincstár tisztviselői irányítottak az ország különböző tájain. E stílus arról árulkodik, hogy a műhely vezető kőfaragói elsősorban a bécsi Szent István templom építőpáholyában tanulhatták a mesterségüket.¹⁶

A fellegrvárat gyökeresen átépítették: a régi épületszárnyakat átalakították, és közéjük új épületeket is emeltek, így a belsővár egy zártudvaros, kétemeletes palotává alakult. A királyi palota átépítései még nagyobb szabásúak voltak, bár itt új épületet egyáltalán nem emeltek, a régi palotaszárnyakat és a kerteket, udvarokat viszont szintén teljesen átalakították. A boltozatok, ajtó és ablakkeretek, kandallók, kályhák, oszlopcsarnokok, erkélyek és kutak nagy része későgótikus stílusban készült, nagyrészt a fellegrvárban és a ferences kolostorban is dolgozó kőfaragók munkájaként, de az építkezésein más, későgótikus stílusban dolgozó kőfaragók, valamint Itáliából és Dalmáciából érkező, reneszánsz stílusban dolgozó szobrászok és ácsok is részt vettek.¹⁷

Miután 1485-ben Mátyás király elfoglalta, és Buda mellett második fővárosává tette Bécsset, a visegrádi palota fontos állomássá vált az uralkodó számára a két fővárosa közötti úton, melyet előszeretettel tett meg Bucintoro nevű pompás dunai gályája fedélzetén. A fényűzően újjáépített visegrádi palota elkápráztatta a Mátyás udvarába érkező külföldi követeket is: Bartolomeo Maraschi pá-

15. kép: A visegrádi királyi palota díszudvarának rekonstrukciója Mátyás király korában (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

¹⁶ BUZÁS 2016

¹⁷ BUZÁS 2011

16. kép: A visegrádi fellegrvár rekonstrukciója Mátyás király korában (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

pai követ 1483-ban Visegrádot a földi paradicsomnak nevezte egy, a pápához írott levelében. Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek a 16. század elején írott Hungaria című művében megörzött egy anekdotát a török szultán követéről, akit Mátyás a visegrádi palotában fogadott. A történet szerint a követ olyannyira elámul a királyi udvar pompáján, hogy mire a kápolna előtt trónoló Mátyás elé ért elfelejtette a szónoklatot is amit elő kellett volna adnia. A fényűző királyi rezidenciának pontosan ez is volt a célja: a baráttal és az ellenséggel egyaránt elhitetni, hogy Mátyás Magyarország gazdag és erős ország, amely ezért meg tudja védeni magát bárkivel szemben. Mátyás humanista tudósai: Antonio Bonfini, Galeotto Marzio, Pietro Ransano arról is gondoskodtak, hogy a Visegrádi palota híre messze földre eljusson. Nekik köszönhető, hogy még ma is elsősorban Mátyás műveként él a köztudatban a visegrádi királyi palota.

Jagelló-kor

Mátyás élete végén megeskette az országnagyokat, hogy halála esetén törvénytelen gyermekét, és kijelölt örökösét, Corvin Jánost választják királlyá. Hogy akaratának érvényt szerezzen, az ország legfontosabb várait — így Visegrádot is — fiára bízta. János herceg nevében a visegrádi várat leg-hűségesebb híve, Ráskai Balázs budai udvarbíró és visegrádi várnagy őrizte. Mátyás halála után a főurak egy része — köztük Kinizsi Pál és Báthory István — megszegte Mátyásnak tette esküjét, és a halott uralkodó egyik legnagyobb ellenfelének, a cseh királynak, Jagelló Ulászlónak a magyar királlyá választását támogatta. Corvin János serege vereséget szenvedett a Kinizsivel és Báthoryval vívott csontmezei csatában, így kénytelen volt lemondani a trónigényéről, de a megállapodás értelmében Visegrád a birtokában maradt. Ennek ellenére Ulászló csapatai megostromolták a visegrádi várat, amelyet — miután az egyik tornya kigyulladt — a várnagya át is adott nekik. Mikor 1490. július 31-én Ulászló átlépte a magyar határt, Farkashidán elfogadta királlyá választásának az országgyűlés által meghatározott feltételeit, amelyek között az is szerepelt, hogy a koronát a hagyományoknak megfelelően a visegrádi várban kell őriztetnie, és a várat az országgyűlés által megválasztott koronaőrökre kell bíznia. E megállapodást 1492-ben II. Ulászló dekrétumba is foglalta.

A fellegrvárat ezután a két koronaőr által kinevezett két várnagy kormányozta, amely így kikerült a közvetlen királyi irányítás alól. A király tisztviselői, a budai udvarbírók, ezután már csak az alsóvár és a királyi palota élén álltak.

A koronaőrök közül Bakócz Tamás győri, majd egri püspök különös gondot fordított a visegrádi Szent András monostorra. A 13. század óta a bencések által lakott rendház erre az időre csaknem teljesen elnéptelenedett, ezért 1493-ban Bakócz közbenjárására VI. Sándor pápa a pálos rendnek adományozta. Bakócz püspök a kolostor újjáépítésében is a szerzetesek segítségére volt: anyagi támogatásáról tanúskodik két kőből faragott reneszánsz Bakócz-címer töredék az épület területéről. Feltehetően ekkor épült fel a rendház későgótikus, bordás boltozatokkal fedett kerengője.

Mátyás halála után leálltak a korábbi nagyszabású visegrádi építkezések, és a visegrádi mesterembereknek más megrendelések után kellett nézniük. 1491-ben a visegrádi János üveges mester már Esztergomba szállított ablaküvegeket Estei Hyppolit érsek megrendelésére a visegrádi műhelyből, melynek a romjai a Rév utcában kerültek elő. A város hanyatlásának jele az is, hogy az 1492-es országgyűlés eltörölte Visegrád városának Mátyás által adományozott különleges kiváltságait, majd az 1498-as országgyűlés megismételte ezt a rendelkezést.

II. Ulászló legjelentősebb visegrádi építkezése a királyi palota mellett álló obszerváns ferences kolostor Mátyás által megkezdett újjáépítésének befejezése volt. 1511-ben már a végéhez közeledett a munka, amikor az esztergomi érsek vikáriusa engedélyt adott a kolostor közelében álló romos kápolna — minden bizonnyal a még I. Károly által alapított Szent György kápolna — bontására, hogy köveit a szerzetesek felhasználhassák a templomuk új tornyának építéséhez. 1513-ban és 1514-ben már az újjáépített visegrádi kolostorban tartották meg az obszerváns ferences rendtartomány közgyűléseit is.

II. Ulászló és fia, II. Lajos rendszeresen használták visegrádi palotájukat. II. Lajos még nem sokkal a törökökkel vívott mohácsi csata előtt, 1526 húsvétja után is meglátogatta visegrádi „múlatohelyét”.

17. kép: A visegrádi királyi palota és vár rekonstrukciója a középkor végén (Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.).

Visegrád pusztulása

Az 1526. augusztus 29-én bekövetkezett katasztrofális mohácsi csatavesztés és a király halála után az özvegyen maradt Habsburg Mária királyné a budai és visegrádi paloták kincseivel együtt hajókon Pozsonyba menekült. I. Szulejmán szultán serege akadálytalanul vonult fel Budáig, portyázó csapatai pedig Visegrádot is megtámadták. A fellegvárat megvédték az ide menekült parasztok és szerzetesek, de a védtelen palotában a törökök súlyos károkat okoztak: többek között összetörték a palota belső udvarán álló Herkules-kutat is. A török sereg visszavonulása után a visegrádi fellegvár ura, Szapolyai János koronaőr és erdélyi vajda az őrzésére bízott koronával királlyá koronáztatta magát. Az korábban a Jagellókkal kötött örökösödési szerződés alapján a magyar és a cseh trónra is igényt formáló Habsburg Ferdinánd osztrák főherceget a magyar főurak egy részének támogatásával szintén királlyá választották. 1527 nyarán Ferdinánd serege Nádasdy Tamás vezetésével elfoglalta a visegrádi várat Szapolyai embereitől. Maga Ferdinánd is elment Visegrádra és megcsodálta a palotát, a váron keletkezett károkat pedig helyreállíttatta. Perényi Péter koronaőr Szapolyai János megkoronázása után a koronát nem vitte vissza Visegrádra, hanem saját füzéri várában őriztette, amíg át nem állt Ferdinánd pártjára, és a koronát is átadta a Habsburg uralkodónak, akit így 1527. november 3-án szintén magyar királlyá tudtak koronázni. A korona ezután visszakerült törvényes őrzési helyére, a visegrádi fellegvárba. 1529 nyarán azonban I. Szulejmán szultán Bécs ellen induló hadai elfoglalták a visegrádi várat, az ott őrzött koronával együtt, majd a szultán mindkettőt átadta vazallusának, a Visegrádon a koronáért személyesen megjelenő Szapolyai Jánosnak. Feltehetően János király ekkor vihette el a koronát Visegrádról, ahová az már soha többé nem került vissza. Visegrád vára azonban nem sokáig maradt János király birtokában: 1530 őszén Ferdinánd hadvezére Wilhelm von Roggendorf a várat visszafoglalta Ferdinánd számára.

1531-ben Visegrádon folytak a fegyverszüneti tárgyalások a két király megbízottai: Wilhelm von Roggendorf és Hieronim Łaski között, majd a visegrádi alsóvár várnagya, Ferdinand de Kyros Konstantinápolyba utazott, hogy megszerezze a megállapodáshoz a szultán jóváhagyását is. A több forduló tárgyalások végén a felek az egy éves fegyvernyugvás biztosítékaként a visegrádi várat, Esztergommal, Egerrel és Késmárkkal együtt a lengyel király és a szász herceg felügyeletére bízták.

A fegyverszünet lejártával, 1532 májusában János király serege Visegrád ostromára indult. A fellegvár őrsege ellenállás nélkül adta meg magát, de az alsóvárat őrző spanyol zsoldosok vitézen ellenálltak, amíg a felmentő sereg meg nem érkezett, így itt János király kudarcot vallott. Július közepén azonban, mikor János király újabb sereget küldött Visegrád ellen, az alsóvárat is elhagyta az őrsege, így szeptemberben már Szapolyai János személyesen is meglátogathatta a meghódított Visegrádot.

A Ferdinánd és János királyok közti háborúnak az 1538-ban, Nagyváradon kötött titkos béke vetett csak véget, amelyben felosztották az országot egymás közt és kimondták, hogy János halála után Ferdinánd öröklí a magyar trónt. A béke záradékában a felek arról is megállapodtak, hogy milyen módon gondoskodjanak majd közösen a Visegrádnál állomásozó magyar dunai flotta megerősítéséről, ha a törökök a békekötés hírére támadást intéznének Buda ellen.

1539-ben János király házasságot kötött Jagelló Izabellával, és az esküvő után közösen ellátogattak Visegrádra, ahol ebből az alkalomból némiképp renoválták is a palota épületét. A középkori Visegrádon ekkor tartózkodott utoljára magyar király.

1540 nyarán meghalt János király, de hívei a nagyváradi megállapodást felrúgva, nem adták át az uralmuk alatt álló országrészeket Ferdinándnak, hanem János király csecsemő fiát, János Zsigmondot választották magyar királlyá. Ferdinánd király azonnal sereget küldött Budára, Leonhard von Vels vezetésével. A sereg október 8-án érkezett Visegrád alá, és rögvest hozzáfogott az alsóvár ostromához. Ötnapi kemény harc után az ostromló tüzéség olyan súlyos károkat okozott a várfalakban — többek között leomlasztotta a lakótorony déli sarkát is — hogy a védők megadták magukat. A fellegvárat viszont ekkor még nem sikerült Ferdinánd seregének elfoglalnia, mert fon-

tosabbnak tartották Buda kézre kerítését. Mikor azonban Budánál kudarcot vallottak, november 13-án visszatértek Visegrád alá, és hozzáfogtak a fellegvár ostromához. A tornyok és falak lövetését 24-én kezdték el és sikerült is olyannyira megrongálniuk a vár tornyát, hogy az az éjszaka folyamán összedőlt, ezért reggel a védők feladták az erősséget. Az ostrom után a győztesek hozzáfogtak a károk rendbehozatalához.

1541-ben a törökök elfoglalták Budát, majd 1543-ban Esztergomot. Ettől kezdve Visegrád helyzete tarthatatlanná vált. 1544 márciusának végén vagy április elején meg is jelentek a török csapatok Mehmed budai és Hasszán esztergomi pasa vezetésével Visegrád alatt, és néhány napon belül az alsóvárt el is foglalták. Ezt követően ágyúikat felvontatták a fellegvárral szemközt Fekete-hegyre és megkezdték a falak rombolását, de nem jártak túl nagy sikerrel. Végül a védők kifogytak a vízből, és amikor Amadé Péter várnagy hiába kért segítséget Bécsből, csaknem egy hónapi ostrom után, április 26-án szabad elvonulás fejében feladta a várat. A várból kivonuló mintegy 200 főnyi őrseget a törökök hitszegő módon legyilkolták, csupán Amadé Péter menekült meg, de később Konstantinápolyban őt is kivégezték.¹⁸

A középkori Visegrád története ezzel véget ért. A török hódoltság alatt a város elnéptelenedett, a palota romba dőlt, a vár pedig a hatalmas török birodalom egyik távoli, és nem is túl fontos határ menti helyőrségévé vált, amit a 16–17. század fordulóján a tizenöt éves háború, majd a 17. század végi felszabadító háborúk tovább romboltak. 1685-ben török őrsege a rommá lőtt és védhetetlennek ítélt visegrádi várat végleg elhagyta.

Irodalom

BORUZS 2020 Boruzs K.: *Visegrád kora és középső császárkori emlékei*. Visegrád régészeti monográfiái 7. Visegrád, 2020.

BOZÓKI 2012 Bozóki L.: *Visegrád, alsó- és felsővár*. Lapidarium Hungaricum 8. Pest Megye II. Szerk.: Lővei P. Budapest, 2012.

BUZÁS et al. 1994 Buzás G. – Laszlovsky J. – Papp Sz. – Székér Gy. – Szőke M.: *A visegrádi ferences kolostor*. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok (Művészettörténet — Műemlékvédelem). Szerk.: Haris A. Budapest, 1994. 281–304.

BUZÁS 2011 Buzás, G.: *The Royal Palace in Visegrad and the Beginnings of Renaissance Architecture in Hungary*. In: Italy & Hungary, Humanism and Art in the Early Renaissance. Editors: Péter Farbaký – Louis A. Waldmann. Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies 27. Florence, 2011. 368–407.

BUZÁS 2016 Buzás G.: *Építőműhely feltárása a visegrádi ferences kolostor területén*. Archaeologia — Altum Castrum Online. 2016. (<http://archeologia.hu/content/archeologia/357/buzas-epitomuhely.pdf>)

BUZÁS et al. 2017 Buzás G. – Boruzs K. – Merva Sz. – Tolnai K.: *Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon*. — *Archaeological Investigations on Sibrik Hill at Visegrád*. Communicationes Archaeologicae Hungaricae 2017. Budapest, 2017. 193–234.

BUZÁS 2018 Buzás G.: *A királyok Visegrádja*. Visegrád, 2018.

BUZÁS 2021 Buzás G.: *Salamon király és Visegrád*. Várak kastélyok templomok Évkönyv 2021. Kőkeny, 2021. 94–96.

BUZÁS 2022 Buzás G.: *Visegrád az Árpád-korban*. In: Árpádok országa: Tanulmányok és katalógus. Szerk.: Ritoók Á. – Simonyi E. Budapest, 2022. 153–159.

¹⁸ IVÁN 2004

BUZÁS–ESZES 2007 Buzás G. – Eszes B.: *XI. századi görög monostor Visegrádon*. In: Középkori egyházi építészet Erdélyben — Arhitectura religioasă medievală din Transilvania — Medieval ecclesiastical architecture in Transylvania IV. Szerk.: Szőcs P. L. – A. Andrei Rusu. Satu Mare, 2007. 49–93.

BUZÁS–OROSZ 2010 Buzás G. – Orosz K.: *A visegrádi királyi palota*. Budapest, 2010.

GRÓF 1988 Gróf P.: *Rózsafüzér és játékkocka. Iparosműhely a középkori királyi városban*. Élet és Tudomány 43. évfolyam (1988) I. 12.

GRÓF–GRÓH 2006 Gróf P. – Gróh D.: *Visegrád római emlékei*. Altum Castrum 6. Visegrád, 2006.

IVÁN 2004 Iván L.: *A visegrádi vár története a kezdetektől 1686-ig*. Visegrád, 2004.

KOVÁTS é.n. Kováts I.: *Visegrád évezredei. Állandó régészeti kiállítás a Salamon-toronyban*. Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum Füzetek 8. Visegrád, é.n.

MESTER et al. 1997 Mester E. — Gróf P. — Gróh D. — Szabó I.: *Középkori üvegek*. Visegrád Régészeti Monográfiái 2. Visegrád, 1997.

MÉSZÁROS 2009 Mészáros O.: *A középkori Visegrád város története és helyrajza*. Visegrád, 2009.

SZŐKE–BUZÁS–GRÓSZ 2009 Szőke M. – Buzás G. – Grósz Zs.: *Konrád mester visegrádi nagy harangja és a középkori iglói harangöntő műhelye*. In: *Omnis creatura significans*. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Szerk.: Tüskés A. hn., 2009. 111–116.

ZSOLDOS 2001 Zsoldos A.: *Pest megye az Árpád-korban*. In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Szerk.: Zsoldos A. Budapest, 2001. 31–73.

PINTÉR-NAGY KATALIN

AZ AVAR HADSEREG HARCMODORA ÉS FEGYVERZETE AZ ÍROTT FORRÁSOK ALAPJÁN

A nomád népek harcmodora kapcsán az írott források többsége elsősorban a könnyűfegyverzetű lovasság jelentőségét emeli ki. Az elsőként Hérodotosznál megfogalmazott jellemzőket, köztük a lovasíjász harcmódor leírását a későbbi szerzők átvették, és a letelepült civilizációk látókörében aktuálisan megjelenő nomád népekre alkalmazták a középkor folyamán. A korabeli szerzők által sokszor használt toposzokat a modern kutatás is sokáig elfogadta és hangsúlyozta a nomád népek harcmódorára vonatkozólag. Bár igaz, hogy a nomádok többségénél a könnyűfegyverzetű lovasság volt a meghatározó a hadászati taktikában, és a korabeli külső szemlélők számára is ez a harcmódor volt az újdonság, így ezt jobban kiemelték a nomád népek esetében a kútfők. Emellett azonban az írott és régészeti források, valamint képi ábrázolások tüzetesebb vizsgálata során megállapítható, hogy a könnyűfegyverzetű lovasság mellett a nomád népek taktikája kapcsán nehézfegyverzetű lovassággal, gyalogsággal és ostromtechnikával is számolhatunk. Munkám célja, hogy az avar hadsereg fegyverzetére és harcmódorára vonatkozó jelentősebb írott források adatait ismertessem.

Az avarokra vonatkozó kútfőket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 567-ben a Kárpát-medencében megjelenő nomád nép harcmódoráról, fegyverzetéről több auktor emlékezik meg (huszonnyolc munka). A források döntő többsége az Avar Kaganátus korai korszakának, a bizánci–avar háborúk idejének harcmódoráról ad számunkra tájékoztatást. A 7. század második felétől a 8. század végéig terjedő időszakról semmilyen híradásunk sincs erre a témára vonatkozólag. A 8. század végén, a frank–avar háborúk idején pedig csak néhány adatunk van. Tehát az avaroknál egy rövidebb időszakra szolgáltathatunk több adatot a harcmódorról, fegyverzetről a kútfők. Az avarok harcmódorát említő források műfaja nagyon változatos. Történeti munkákon és költeményeken kívül még különböző teológiai művekben (szentbeszéd, legendák stb.), évkönyvekben, levelekben, egy frank rendeletben és egy hadászati kézikönyvben találhatunk az avarok fegyverzetéről és harcmódoráról adatokat. Ezek közül kiemelendő Maurikios *Stratégikon* című munkája, ami speciálisan hadászattal foglalkozó mű, azonban több antik irodalmi toposzt tartalmaz.

Az avar hadsereg fegyverzete az írott forrásokban

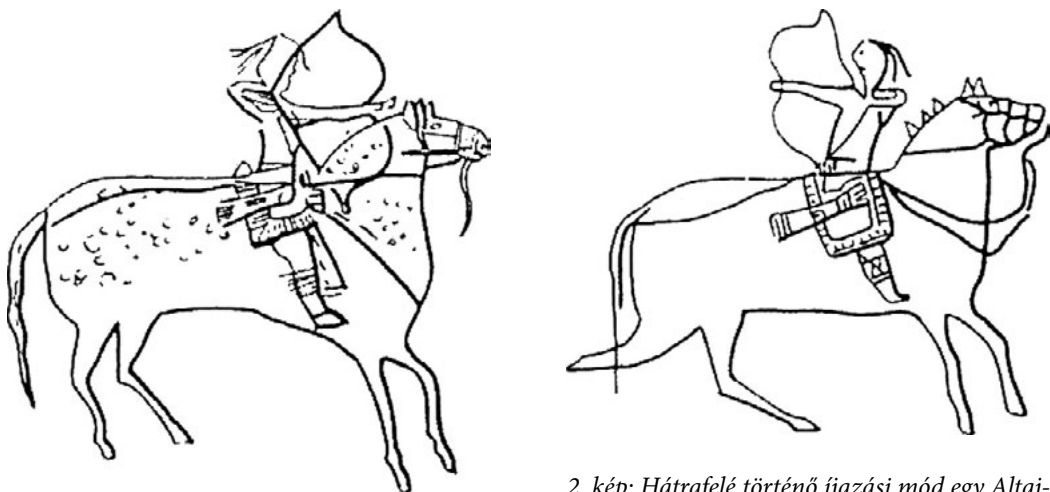
Az avarok fegyverzetéről a kútfőkben az íjéről, a nyíléről, a vágófegyverzetről, a lándzsáról, az ütő- és sújtófegyverről, a parittyáról és a védőfegyverzetről találunk egyértelmű adatot, továbbá feltételezhető, hogy pányvát is használhattak az összecsapásaik során. A felsorolt fegyverek alkalmazását — a pányva, a parittyá és a lovak vértetének kivételével — a régészeti leletek is alátámasztják, és így több esetben pontos információt nyerhetünk a fegyver szerkezetéről, felépítéséről, típusairól. Szerves anyag alkotóelemeikből kifolyólag a pányva és a parittyá használata csak az írott forrásokban érhető tetten.

A bizánci–avar háborúk időszakára legjobb forrásértékkel bír e témában Maurikios hadászati munkája, amelyben felsorolja az avarok legjellegzetesebb fegyvereit, az általa használt terminusokból következtethetünk ezek típusaira is, amit a régészeti adatok is alátámasztanak. A többi szerző munkái kapcsán többnyire az általuk említett fegyver használatára következtethetünk az avar hadseregben, ezen belüli típusra csak néhány esetben.¹

Az íj és nyíl felépítésére, szerkezetére, típusaikra nem nagyon utalnak a források. Az auktorok ezt a két fegyvertípust említik a legritkábban az avaroknál, kizárólag a régészeti anyagból tudjuk re-

¹ PINTÉR-NAGY 2017, 85–86.

konstruálni őket (csontlemezekkel ellátott összetett reflexij).² Az avarok vágófegyvereiről ugyanakkor számos forrás emlékezik meg. Az auktorok híradásaiból a hosszú, egy- és kétélű kard meglétére egyértelműen következtethetünk, melyek használatát a régészeti adatok is alátámasztják.³ A régészeti anyagban az egész avar koron át megfigyelhető saxokra utal a frank–avar háborúk időszakában egy forrásban található *sax terminus*.⁴ Ebben az időszakban azonban már ezt a terminust annyira általánosan, konkrét jelentés nélkül használják a szerzők, hogy pusztán ebből az adatból nem következtethetünk belőle konkrét típusra, annak ellenére, hogy a régészeti adatok alátámasztják a használatát.⁵ A régészeti anyagban a közép avar korszaktól megfigyelhető szabványokra⁶ utaló kifejezés sem lelhető fel az írott forrásokban.⁷ A vágófegyverek gyakorlati jelentőségét mutatja az is, hogy az auktorok híradásában megtalálható ezeknek a fegyvereknek a szimbolikus szerepe is az avarok körében.⁸ Szintén több szerző emlékezik meg az avarok lándzsáiról, azonban elsősorban Maurikios műve szolgáltat bővebb adatokat a lándzsára vonatkozólag. Az általa használt *kovtápiov* kifejezésből nem lehet egyértelműen eldönteni, viszont jellemzéséből következtetni lehet arra, hogy voltak döfőlándzsák is. Erre a korszakra vonatkozólag a leletanyagból viszont bizonyítható a páncéltörő döfőlándzsa.⁹ Az ütő- és sújtófegyverek közül a balták egyszer tűnnek fel az írott forrásokban a bi-

1. kép: Lovasíjász egy Altaj-vidéki türk kori ábrázoláson (MOGILNYIKOV 1981, 126.).

2. kép: Hátrafelé történő íjazási mód egy Altaj-vidéki türk kori ábrázoláson (MOGILNYIKOV 1981, 126.).

² Csúpn három auktor említi ezt a fegyvertípust: Geórgios Piszidész 113–124.; *Miracula S. Demetrii* I. (14) 139.; Maurikios XI. 2. 6.; XI 2. 8. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 166. Az avar kori íjakra lásd bővebben például CS. SEBESTYÉN 1930, 178–304.; CSALLÁNY 1939, 148–149.; SZÖLLŐSY 2004, 53.

³ Például Maurikios (XI. 2. 6.), Geórgios Piszidész (197–225., 328–339.), Zonaras (XIV 13, 7–23.) említi ezt a fegyvertípust (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83., 166., 48.). Avar kori egy- és kétélű kardokra lásd bővebben SIMON 1991, 282–283.; CSIKY 2015, 299–302.

⁴ *Epithapium Geroldi* 1–4. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 299.

⁵ GARÁM 1991, 156–157.; CSIKY 2012, 382–384.; CSIKY 2015, 303–305.

⁶ SIMON 1991, 282–283.; CSIKY 2015, 299–302.

⁷ Ez esetben fontos hangsúlyozni, hogy sem a latin, sem a görög nyelvben nem használtak olyan terminust, mely egyértelműen a szabványra vonatkozott volna (PINTÉR-NAGY 2017, 91.).

⁸ Erre vonatkozóan egyrészt Menandrosz Protéktór történeti munkája szolgáltat adatokat, mely részletesen megemlékezik az 579/580. évi bizánci–avar szerződésalkötésről alkalmazott esküformuláról. Baján először avar szokás szerint a kivont kardja előtt esküdött meg arról, hogy a Száván épülő híd nem a bizánciak elleni hadba vonulásra akarja használni. Ezt követően az avar kagán azt hangsúlyozta, hogy kard által vesszen el ő maga és egész népe is, ha megszegi esküjét (Menandrosz Protéktór 471., 25–476., 25. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 47.).

⁹ Maurikios I. 2. 2., XI. 2. 6. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 80., 83.; Theophylaktos Simokattész II 16. 1.; VII 9. 12. vö. OLAJOS 2012, 118. Avar kori lándzsákra lásd bővebben CSIKY 2015, 69–142.

zánci–avar háborúk időszakában, ez esetben azonban megállapítható, hogy nem fegyverként használták őket.¹⁰ A régészeti anyagban azonban egyértelműen tetten érhető a használatuk az egész avar koron át.¹¹ A paritthyákra — szerves anyagból való felépítésük folytán — csak az írott forrásokban lelhető fel az avarokra vonatkozó néhány bizonytalan adat.¹² A források adataiból úgy tűnik, hogy egyszerűbb felépítésű eszközről lehetett szó. Ezt a fegyvert valószínűleg Bizáncból vagy valamelyik nyugat-európai néptől vehették át az avarok. Valószínűsíthető, hogy az avarok is használhatták a pányvát harcászatiukban, annak ellenére, hogy az auktorok nem említik ezt az eszközt az avarok felszerelése között.¹³ Az avarok vérteteze kapcsán a bizánci–avar háborúk időszakában Maurikios közléséből kitűnik, hogy az avar hadseregben alkalmazták a sodronypáncélt, amit a régészeti adatok is alátámasztanak. Még három másik írott forrás (Theodórosz Synkellos és Menandrosz Protéktór munkái, *Miracula S. Demetrii*) is utal az avarok fémpáncéltára, de nem dönthető el a leírásokból egyértelműen a fémpáncél típusa.¹⁴ A régészeti anyag alapján viszont bizonyítható, hogy az avaroknak a sodronypáncélon kívül volt még lemez- és kombinált páncélzatuk (sodrony és lemez), és a lemezes vért volt a legelterjedtebb a leletanyagban.¹⁵ A frank–avar háborúk időszakra az írott források közül a 805-ös diethenhofeni rendeletből kikövetkeztethető, hogy ebben az időszakban az avarok használhattak frank típusú lemezpáncélt is.¹⁶ A bizánci–avar háborúk korszakának sisakhasználatáról írott források és régészeti adatok állnak a rendelkezésünkre. A Maurikios által említett terminus az avarok sisakjához tartozó nyakvédőt jelöli. Theodórosz Synkellos művéből megállapíthatjuk — míg Maurikios csak közvetve utal rá —, hogy az avaroknak volt fémsisakjuk is, a forrásban található kifejezés félgömbös, pántos vagy hegyesdű kónikus alakú típusra utal.¹⁷ Az előbbi típus meglétét támasztja alá a kora avar kori néhány régészeti lelet.¹⁸ A késő avar korra vonatkozóan a nagyszentmiklósi kincs „győztes fejedelem” ábrázolása szolgáltat információkat a vértetetről: sodronypáncél, lemezekből szegecselt pántos sisak, vállat, fület, tarkót takaró sodronycsuklya.¹⁹ Kevés információ van az avarok pajzshasználatáról. A bizánci–avar háborúk időszakában az írott források által említett pajzsterminusok a pajzsra általában vonatkoznak, nem jelölnek konkrét típust. Csúpn Menandrosz Protéktór utalásából következtethetünk arra, hogy az avaroknak könnyűszerelések, fából készült, bőrrel bevont pajzsai (is) lehettek.²⁰ Maurikios és Theodórosz Synkellos egybehangzó

¹⁰ *Miracula S. Demetrii* I. 14. 139., 147. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 115–116.

¹¹ SZÜCSI 2012, 121–129.; SZÜCSI 2014, 113–186.

¹² Theodórosz Synkellos XIX 305., 37–306., 12. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 187.

¹³ PINTÉR-NAGY 2019. A pányvavetés alkalmazása a harcászati Kr. u. 2. és 6. század között széles körben elterjedt a nomád népeknél (szarmaták, alánok, hunok) (MORAVCSIK 1967, 276–280.). A későbbiekben azonban nem figyelhető meg a kútfőkben ez a fegyver, csak a mongoloknál tűnik fel újból a forrásokban a használat (SHM 91.). Ennek ellenére azonban nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a 6. századtól a mongolokig terjedő időszakban a nomád népek ne használtak volna pányvát. Egyrészt fontos hangsúlyozni, hogy a pányva nemcsak fegyverként szolgált, hanem fontos eszköze volt a nomád népeknek a nagyállattartó pásztorkodásban. Másrészt a foglalkoztatásban is hasznos lehetett. Az avarok esetében is utalnak arra a kútfők, hogy a szlávoktól rabszolgákat hurcoltak el, és például bizánci területekről is szereztek foglyokat (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 21., 219–220.; POHL 1988, 40.; POHL 2015.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1994, 207.; SZÁDECZKY-KARDOSS 1996, 21.). Úgy tűnik, ekkorra már a bizánci hadseregben is általános fegyverre vált a pányva, ugyanis a használatáról Maurikios is megemlékezik a bizánci hadsereg fegyverzete felsorolásakor (Maurikios I. 2. 7. vö. DENNIS-GAMILLSCHEG 1981, 81.).

¹⁴ Maurikios XI. 2. 6.; Menandrosz Protéktór EL. 208., 11–210., 2.; Theodórosz Synkellos XVIII 305., 13–36., XXIV 308., 1–21., XLVI 317., 29–36., 318., 2–5.; *Miracula S. Demetrii* II.2 199, 203. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83., 46., 186–188., 159.

¹⁵ CSALLÁNY 1960, 17–22.; CSALLÁNY 1972, 9–41.; PÁSZTOR 1995, 60–63.; HÁGA 2021, 47–51.

¹⁶ A forrás arról szól, hogy Nagy Károly megtiltja a páncélok és a fegyverek szállítását szláv és avar területekre (Karolus Magnus, *Capitulare* 44., 7. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 307.).

¹⁷ Maurikios I. 2. 2.; Theodórosz Synkellos XVIII 305., 13–36. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 80., 186.

¹⁸ Mezőbánd pántos sisak (X. sír) maradt meg (KOVÁCS 1913, 13. kép). Németszentpéter/Sánpetru German lamellás vassisak töredéke (ERDÉLYI 1982, 175–177.), bácsújfalusi arcvédő lemez (CSALLÁNY 1953, 134., 138–139.) és a hajdúdorogi sisak részét képező bronzkorong (LÖRINCZY-STRAUB 2012, 399–400.).

¹⁹ BÁLINT 2004, 416–420.

²⁰ *Miracula S. Demetrii* I. 123.; Geórgios Piszidész 409–430.; Menandrosz Protéktór EL. 476., 26–477., 18.; Maurikios XII. 10. 5–8. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 114., 191., 47–48., 84.

3. kép: A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszakának „győztes fejedelem” ábrázolása (BÁLINT 2004, 360. alapján Boldog Zoltán rajzolta).

4. kép: Lándzsás, páncélos harcos rekonstrukciója egy Altaj-vidéki türök kori ábrázolás alapján (DOSZIMBAJEVA-GOLDEN-OSZAVA 2013).

híradásából tudjuk, hogy az avar hadsereg lovainak egy része rendelkezett vértességgel. A kifejezések azonban nem utalnak konkrét páncéltípusra, de az bizonyos, hogy használtak fémből készült példányokat is.²¹

Az avar hadsereg harcmódora

Ahogy más „barbár” népek esetében, az avaroknál is érzékelhető, hogy az auktorok többsége igyekszik negatív színben feltüntetni szokásaikat, harcmódorukat, külső megjelenésüket. Az avarok esetében is erősen túlzó módon emlékeznek meg arról, hogy hitszegők, haszonlesők, „komiszok és kétszínűek”, kegyetlenek és ocsmány a megjelenésük.²²

A hadjáratokra történő felkészülésre, a hadsereg felvonulására az avarokra vonatkozólag több forrás szolgáltat adatokat számunkra. Fontos szempont volt a nomád népek esetében is a különböző taktikai elemek begyakorlása. Az avarok kapcsán Maurikios egyrészt általánosságban utal arra, hogy nagy gondot fordítanak a lóháton történő nyilazás gyakorlására is. Emellett a *Stratégikon* szerzője ismerteti az avarok vadászati szokásait is, és kiemeli, hogy ez lényegében hadigyakorlásnak is tekinthető. Beszámol e nomád nép vadászatának a mozzanatairól és arról, hogyan alkalmazzák és gyakorolják a csatákban használt taktikai elemeket.²³

A csaták során végrehajtott különböző taktikai elemek sikeressége érdekében a gyakorlás mellett fontos szempont volt a fegyelem betartása is. Az avarok esetében Maurikios hadászati munkájában találunk erre vonatkozóan információkat. A hadászatban jártas császár utal arra, hogy az avar hadsereget a félelem tartja egyben, és vezetőiktől esetleges hibák elkövetése esetén súlyos retorzi-

²¹ Maurikios I. 2. 6.; XI. 2. 7.; Theodóros Synkellos XVIII. 305., 13–36. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 80., 83., 186.

²² Például Georgios Piszidész 113–114.; Theodóros Synkellos 301., 24–302. 8.; Maurikios XI. 2. 3. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 166., 176., 83.

²³ Maurikios XII. 10. 5., 7., 8., 33. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 84.

ókra számíthattak.²⁴ A Bizánc elleni sikeres hadjáratok egyik előfeltétele volt, hogy az avaroknak széles körű ismeretei legyenek a birodalomról. Fontos feladat volt egy-egy hadjárat megindítása előtt és a hadjáratok közben is tájékozódni a kiszemelt területek földrajzi helyzetéről és népességéről stb., valamint az ellenfél hadseregének felépítéséről, létszámáról, hadmozdulatairól. Ennek ellenére az avarokra vonatkozólag csak kevés adatból következtethetünk erre a tevékenységükre, de valószínűsíthető, hogy az avarok is rendelkeztek különböző felderítő egységekkel. Maurikios azonban ebben a kérdésben is csak általánosságban nyilatkozik, miszerint „ügyesen kilesik” a megfelelő helyzetet, és azt ki is használják.²⁵ Azonban más forrásokból kiderül, hogy az avarok a számukra ismeretlen területeken jól tájékozódni képes emberek, „útikalauzok” segítségét vették igénybe, akik a kívánt célpontig kalauzolták seregüket.²⁶ Emellett az avaroknál az a jelenség is megfigyelhető, hogy a felderítők az ellenfél hadseregéből elfogott foglyoktól, „nyelvektől” szereztek információkat az ellenség hadseregére, hadmozdulataira.²⁷

A nomád hadsereg vonulásában komoly nehézséget okozhatott a folyókön történő átkelés, amit többféle módon oldottak meg. Az avarok kisebb folyók esetében egyszerűen átúsztattak a lovaikkal,²⁸ vagy pedig bevárva a telet a befagyott vízen keltek át.²⁹ Emellett az alávetett népeikkel (szlávok) vagy pedig szövetségeseikkel (bizánciak, langobardok) is építettek átkelésre alkalmas eszközöket. A bizánciak hajók biztosításával és hidak építésével járultak hozzá az avarok folyón történő átkeléséhez szövetségi viszonyuk időszakában.³⁰ A langobardok hajóépítő ácsokat biztosítottak az avarok számára egy alkalommal.³¹ Az avar hadsereg alávetett szláv egységei pedig egyszerű fatörzsből kivájt csónakokat szolgáltatottak az avar hadsereg számára.³² A szövetségeseik és az alávetett segédnépek mellett azonban az is megfigyelhető az auktorok munkáiban, hogy az avarok saját maguk is alkottak vízi eszközöket. Maurikios a „szkíta módra” történő hídépítésre hívja fel a figyelmet.³³ A források adataiból azonban nem lehet megállapítani, hogy a „szkíta módra” épített hídnak milyen sajátosságai voltak, és miben különbözött a bizánciakétól. Ezenkívül Sirmium ostrománál találkozunk azzal az írott forrásokban, hogy a Száván átívelő híd építésében avarok is részt vettek.³⁴

A hadjáratokon résztvevő avar hadsereg is többféleképpen oldotta meg az utánpótlás problémáját. Egyrészt biztosíthatták maguk számára az élelmet zsákmányolásból és esetleg vadászatból.³⁵ Másrészt számos felszerelést kénytelenek voltak magukkal vinni a hadjáratokra, amelyekre a kút-fők a szekereik említésével (is) utalnak.³⁶ Tetten érhető a forrásokban továbbá az is, hogy a hadjáratokra jelentős számú tartalék loállománnyal indultak.³⁷ Továbbá megfigyelhető a kút-főkben, hogy a békekötések alkalmával biztosítottak maguk számára ellátmányt,³⁸ valamint más népekkel

²⁴ Maurikios XI. 2. 3. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

²⁵ Maurikios XI. 2. 5. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

²⁶ Suda II. 549. 3–5. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 37.

²⁷ Theophylaktos Simokattész VI. 5. 2–3., 11–16. vö. OLAJOS 2012, 220–222.

²⁸ Theophylaktos Simokattész VI. 14. 7. vö. OLAJOS 2012, 258.

²⁹ Corippus III. 151–152., 231–401. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 29.

³⁰ Menandros Protéktór 208., 11–210., 2.; Zonaras XIV. 11., 18–19. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 46., 48.; Pseudo-Ephraem VI. 24. vö. KMOSKÓ 2004, 136.

³¹ Paulus Diaconus IV. 20. vö. GALAMB 2012, 132.

³² Theophylaktos Simokattész VI. 3. 9., 4. 1. vö. OLAJOS 2012, 218.; Chronicon Paschale 722., 14–724., 7., 724., 9–725., 15.; Theodóros Synkellos XXII. 307., 8–17., XXIII. 307., 37–40. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 185., 187.

³³ Maurikios XI. 4. 16–17. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 84.

³⁴ Menandros Protéktór 471., 25–476., 25. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 47–48.

³⁵ Menandros Protéktór 208., 11–210., 2. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 46.; Paulus Diaconus IV. 24. vö. GALAMB 2012, 134.

³⁶ Corippus III. 231–401.; Theodóros Synkellos XIII. 303., 10. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 29., 176.; Theophylaktos Simokattész VII. 11. 7., VII. 13. 4. vö. OLAJOS 2012, 254., 256.

³⁷ Maurikios XI. 2. 13. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

³⁸ Gregorius Turonensis IV. 29. vö. ADAMIK-MEZEI 2010, 292.; Menandros Protéktór 454., 14–22. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 32.

szövetségben vezetett hadjárat esetében a szövetséges társuk is gondoskodhatott az avar hadsereg utánpótlásáról.³⁹

A csaták kezdetének időpontjára az avarok kapcsán néhány adatunk van, miszerint egyrészt megfigyelhető náluk a hirtelen, rajtaütésszerű, gyakran éjszakára időzített támadás.⁴⁰ Másrészt arra is találunk adatot a kútfőkben, hogy középkori szokás szerint az avarok is az ellenféllel előre megegyeztek a csata időpontjában.⁴¹

Az avarok hadrendjéről szintén Maurikios tájékoztat minket, véleménye szerint a „bizánci mintájú” hármas felosztással (jobb és bal szárny, középvéd) szemben az avarok több különböző ezredbe, egységbe tömörülnek, mely felállításukkor egységes, egyetlen csatarendnek tűnik. Végeredményben ez az egységesnek látszó hadrend bomlik fel a támadásaik során több részre, melyek különböző taktikai utasításokat hajtanak végre.⁴² Ezt a jelenséget más auktor munkájában található információ is megerősíti.⁴³

Az avar hadsereg létszámáról számos forrás nyújt információt, azonban a középkori forrásokban fellelhető létszámadatok többségében eléggé megbízhatatlanok, így messzemenő következtetéseket nem lehet levonni a hadsereg létszámáról. Ami azonban kitűnik az adatokból, hogy az avarok hadi szerveződése tízes rendszeren alapult, ahogy más steppei török és mongol nyelvű népek, valamint más kultúrkörből származó (például bizánciak) népek esetében is a hadsereg századokból, ezredek, tízezredek, századokból épült fel.⁴⁴

Az avar hadseregben az emberi hanggal és a hangszerekkel történő katonai jeladások, valamint hadijelvényekre utaló adatok figyelhetők meg az írott forrásokban. Több auktor munkája utal arra, hogy az avarok a csaták közben kiáltásokat, különböző hangadásokat és a kürtjeleket használtak.⁴⁵ Ezek többféle funkciót tölthettek be. Egyrészt az ellenség megfélemlítésére, saját „harci kedvük fel-tüzelésére” szolgálhattak, valamint az avar hadseregen belüli csapategységek közötti kommunikációra, katonai jelzések továbbítására. Az avar hadsereg katonai jeladásai közül az írott forrásokban leghangsúlyosabban a kürtök szerepe figyelhető meg, melyek az avaroknál a hadba vonulás jelképeként, valamint a kagán harci jelvényeként értelmezhetőek. Továbbá néhány adatból egyértelműen kitűnik, hogy a kürtöket harc közben is használták, melyek ez esetben szolgálhattak a harc közbeni kommunikációra a különböző egységek között.⁴⁶ Az avaroknál a hadijelvényekre is találunk példát, melyek közé a zászlós lándzsa és a korbács vagy ostor sorolható. Továbbá feltételezhető, hogy az auktorok által megemlített dobok erre a célra is szolgálhattak.⁴⁷ A pszichológiai hadviselés egyik formájaként értelmezhető az avaroknál is megfigyelhető jelenség, hogy nagyobb létszámúnak próbálják feltüntetni a hadseregüket az ellenség szemében, mint amekkora valójában. Erre vonatkozóan Maurikios *Stratégikon* című munkájában találunk jó adatokat, aki a tartalék lovak ilyen szerepét is hangsúlyozza.⁴⁸ Az avaroknál megfigyelhető az is, hogy különböző varázslási praktikákhoz is folyamodtak a győzelem elérése érdekében.⁴⁹

Az avar hadsereg táborának a védelméről Maurikios emlékezik meg, aki szerint nem létesítenek körülárokolt tábor, viszont őrszemeket állítanak, amivel biztosítják, hogy ne érje őket rajtaütés.⁵⁰ Az

³⁹ Menandros Protéktór 208., 11–210., 2. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 46.; Paulus Diaconus V. 18–21. vö. GALAMB 2012, 161–162.

⁴⁰ Maurikios XI. 2. 5., 10. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

⁴¹ Theophylaktos Simokattés VIII. 3. 9. vö. OLajos 2012, 271.

⁴² Maurikios II. 1. 6–7., XI. 2. 12–15. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 81., 83.

⁴³ Például Theophylaktos Simokattés VIII. 2. 10–4. 3. vö. OLajos 269–272.

⁴⁴ ZIMONYI 2004, 108.; ZIMONYI 2005, 89.

⁴⁵ Theodóros Synkellos XXXII. 310., 37–311., 16.; Suda II. 355. 6–16.; vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 188., 40.

⁴⁶ Corippus III. 345–349.; Theodóros Synkellos XXXII. 311., 3. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 27., 188.; Theophylaktos Simokattés I. 4. 1., VII. 11. 9. vö. OLajos 2012, 78., 254.

⁴⁷ Chronicon Paschale 712., 9–713., 11. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 165.; BÁLINT 2004, 364.

⁴⁸ Maurikios XI. 2. 9., 13–14. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

⁴⁹ Gregorius Turonensis IV. 29. vö. ADAMIK–MEZEI 2010, 292.

⁵⁰ Maurikios XI. 2. 10–11. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

avar hadsereg kapcsán csak az alávetett szláv segédnépükönél figyelhető meg egyértelműen a tábor szekérsáncsal történő védelme.⁵¹ Emellett feltételezhető, hogy a szükséges felszereléseket (például élelem, fegyverek, sátrak és az ostromeszközök egyes részei) szekereken magával szállító, hadjáratra vonuló avar sereg a tábora kialakításánál ezeket a szekereket felhasználhatta tábora védelmére.⁵²

A hadsereg egységei közül a hadjáratra vonuló sereg biztosítását az elővéd látta el, mely legtöbbször az alávetett segédnépekből verbuválódott. A bizánci–avar háborúk időszakában több forrás is megemlékezik az avar hadsereg elővédjéről.⁵³ Ezekből egy forrás utal egyértelműen arra, hogy ezt az egységet alávetett szlávok alkották az avar hadseregben.⁵⁴ Az avarok harcmódorának értékelése kapcsán érdekes jelenséget figyelhetünk meg az írott forrásokban. Míg a legtöbb nomád nép esetében a könnyűfegyverzetű lovasíjász harcmódot (íj és a nyíl használata, kiváló lovaglótudás, gyalogos közlekedésre és harcmódorra képtelenek) hangsúlyozzák erőteljesen, addig az avarok esetében teljesen más kép bontakozik ki az írott források többségének adataiból. Maurikios ugyan ennél a nomád népnél megemlíti — toposzt használva —, hogy gyalogosan nem képesek harcolni, mivel járni sem tudnak, de a többi forrásban nem érzékelhető a könnyűfegyverzetű lovasság erőteljes, hangsúlyos szerepe.⁵⁵ Lindner szó szerint vette a források adatait, arra a következtetésre jutott, a 6. század végi avar támadásokról szóló leírások azt mutatják, hogy a lovasságuk nem jelentős, és nem mutatható ki a könnyűfegyverzetű lovasíjászok nyoma. Véleménye szerint az avarok jelentősebb összecsapásai gyalogsági csaták voltak.⁵⁶ A források adataiból kibontakozó kép azonban valószínűleg nem azzal magyarázható, hogy az avar hadseregnek nem volt jelentős könnyűfegyverzetű lovassága, inkább a bizánci szemléletmód változásában keresendő a megoldás. A Volgát a 370-es években átlépő hunok jelentős támadást intéztek a Római Birodalom és a birodalmat körülvevő „barbár” népek ellen. A hun támadások jelentős hatást gyakoroltak Európa etnikai képének átalakulására. A mindent elsöprő hun támadás sokkhatásként érthette a rómaiakat, amit erősen túlzó módon le is jegyeztek. A hunok esetében a saját hadseregükben, harcmódorukban idegen, ismeretlen elemeket hangsúlyozták, emelték ki. A délorosz steppén a 6. század második felében megjelenő avaroknál viszont már nem volt ennyire meglepő, idegen a nomád könnyűfegyverzetű lovasnomád taktika a letelepült birodalmak számára. Ugyanis az 5. század közepétől megfigyelhető például, hogy a bizánci harcmódorra jelentős hatást gyakoroltak a birodalom határainál megjelenő nomád népek. Tehát az avarok „tetteit” lejegyző auktorok számára nem az volt a lényeges szempont, hogy a könnyűfegyverzetű lovasíjász harcmódorukat hangsúlyozzák, hiszen erről már jelentős tapasztalataik voltak, és nem volt ismeretlen a számukra.⁵⁷

Az avarok harcmódora kapcsán megfigyelhető a forrásokban az ék alakban történő támadás, amikor szétszóródó, több egységből álló, laza csatarendről van szó. Maurikios írja le először részletesen a színlelt megfutamodás taktikáját:⁵⁸ a színlelt megfutamodást, a rajtaütésszerű, lesből történő támadást és a bekerítést. Ennek a taktikai elemnek a lesben állás, bekerítés eleme szintén az avaroknál tűnik fel először.⁵⁹ Emellett hangsúlyozandó, hogy a bekerítés nem kizárólag a színlelt megfu-

⁵¹ Theophylaktos Simokattés VII. 2. 1–5. vö. OLajos 2012, 235.

⁵² Corippus III. 231–401.; Theodóros Synkellos XIII. 303., 10. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 109., 176.; Theophylaktos Simokattés VII. 13. 4. vö. OLajos 2012, 256.

⁵³ Például Theophylaktos Simokattés II. 11. 9–11. vö. OLajos 2012, 112.

⁵⁴ Fredegar V. 48. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 173.

⁵⁵ Maurikios XI. 2. 19. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 83.

⁵⁶ LINDNER 1981, 17.

⁵⁷ PINTÉR-NAGY 2017, 166–167.

⁵⁸ Emellett hangsúlyozandó, hogy a hunok esetében több forrás kisebb utalásaiból együtt vázolható fel a fent nevezett taktikai elemek.

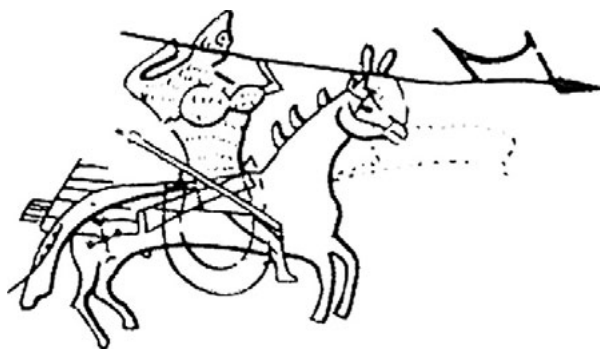
⁵⁹ Maurikios IV. 2. ford. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 81.

tamodáshoz kapcsolódik, más kontextusban is megfigyelhető a nomádok hadi repertoárjában, és ezen belül az avarokéban is.⁶⁰ A hunoknál a hátrafelé nyilazás is a színlelt megfutamodás taktikai elemeként tűnik fel a kútfőkben. Az avarok esetében viszont egyáltalán nem figyelhető meg az írott forrásokban, ugyanakkor egy, az avarokkal azonosítható ábrázoláson szerepel ez a nyilazási mód a frank–avar háborúk időszakából.⁶¹ A könnyűfegyverzetű lovasság egyik jellegzetes, nem csak a nomád népekre jellemző hadifogása, a felperzselt föld taktikája szintén feltételezhető az avaroknál. A kutatók egy része Nagy Károly 791-es hadjárata kapcsán úgy véli, hogy az avarok ezt a taktikát vetették be a frankok ellen, és ezzel kényszerítették ki a frank sereg visszavonulását.⁶²

A könnyűfegyverzetű lovasság mellett azonban feltételezhető nehézfegyverzetű lovasság is. Úgy tűnik, hogy a bizánci–avar háborúk időszakában jelentősebb szerepük lehetett ezeknek a nehézfegyverzetű lovas osztagoknak.⁶³ Az avar nehézfegyverzetű lovasságnak fő támadófegyverzete a hosszú döfőlándzsa volt és esetleg a hosszú, kétélű kard. Valamint a harcos páncélozottsága mellett feltételezhető, hogy a lovát is ellátták vértesszel.⁶⁴ A későbbiek folyamán, a frank–avar háborúk időszakában valószínűleg újból nagyobb jelentősége lehetett a nehézfegyverzetű lovasságnak, bár korántsem akkora, mint amilyen a Bizánci Birodalom elleni hadjáratok idején.⁶⁵ Ebben a kései időszakban megjelenhettek frank típusú fegyverek is a felszerelésükben (például páncél).⁶⁶

Egy-egy csata esetében feltételezhető, hogy a könnyűfegyverzetű lovasíjászok különböző taktikai elemeik bevetésével felbomlasztották és szétzilálták az ellenfél hadrendjét, és valószínűleg ekkor vethették be a nehézfegyverzetű lovas egységeiket, melyek végső csapást mértek az ellenfélre.

Több nomád népnél megfigyelhető, hogy rendelkezett a hadseregük saját népükből verbuvált gyalogsággal.⁶⁷ Az avaroknál azonban nem támasztható alá ez a jelenség. Hadseregük gyalogsága alávett segédnépekből szerveződhetett, szlávok és gepidák alkothatták e nomád népek seregének gyalogságát (is). Az avarok segédnépei között a fentebb felsorolt népek mellett még nomád népek is jelen voltak, például kutrigurok, bulgárok feltételezhetőek elsősorban.⁶⁸

5. kép: Lándzsatartási mód egy Altaj-vidéki türk kori ábrázoláson (MOGILNYIKOV 1981, 126.).

6. kép: Lándzsatartási mód egy Altaj-vidéki türk kori ábrázoláson (MOGILNYIKOV 1981, 126.).

⁶⁰ Nikephoros Patriarcha 12., 29–14., 10. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 165.

⁶¹ MESTREHÁZY 1968, 245–247.; BÓNA 1984, 79. kép; BACHRACH 1984, 5–24.

⁶² Annales regni Francorum 791. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 279.; VÁCZY 1974, 1057.; BÓNA 1984, 339–340.

⁶³ Menandros Protéktór 208., 11–210, 2.; Miracula S. Demetrii II. 2. 199.; Maurikios XI. 2. 6.; Theodóros Synkellos XVIII.

305., 13–36., XXIV. 308., 1–21., XLVI. 317., 29–36., 318., 2–5. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 46., 159., 83., 186–188.

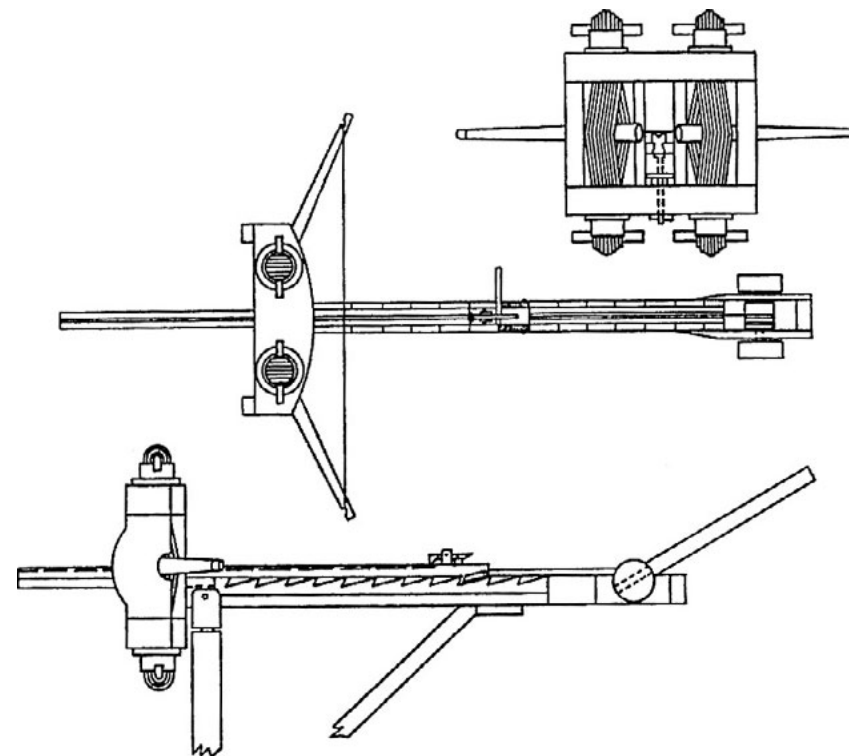
⁶⁴ Maurikios I. 2. 6., XI. 2. 7. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 80., 83.

⁶⁵ BÁLINT 2004, 416–420., 424.; HUSÁR 2007, 29–41.

⁶⁶ Karolus Magnus, Capitulare 44., 7. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 307.

⁶⁷ Például a türkök és a szabirok (PINTÉR-NAGY 2017, 65.).

⁶⁸ PINTÉR-NAGY 2017, 139–151.

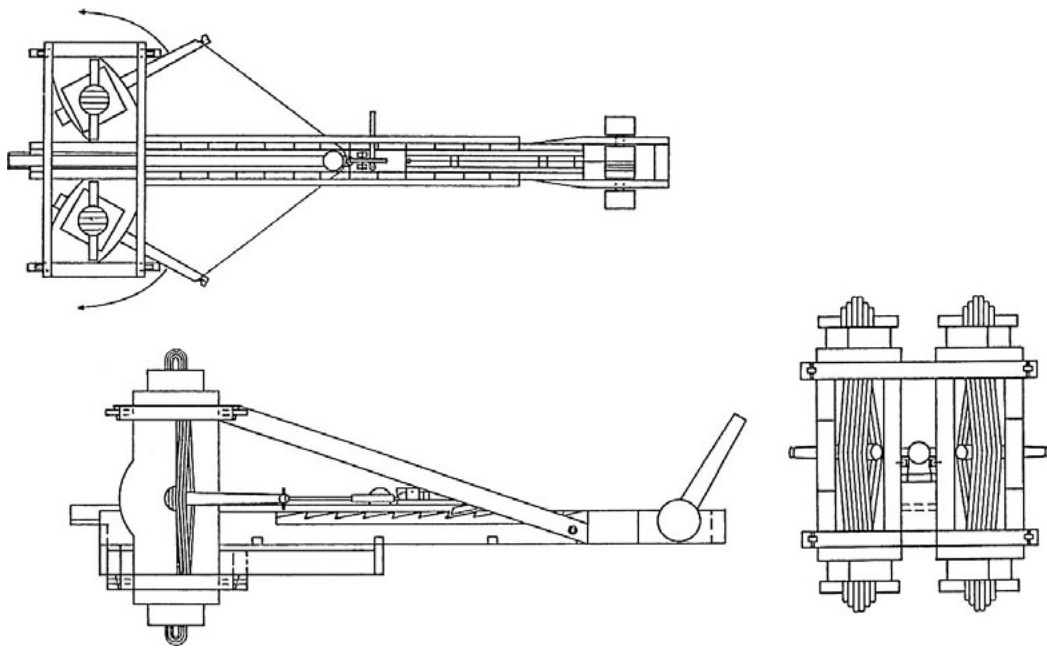
7. kép: Torziós szerkezetű nyílvetőgép (MARSDEN 1969, 34.).

Az avar kagán biztosító testőrség jelenlétére azonban csak néhány forrás közvetett utalásából következtethetünk.⁶⁹

Ahhoz, hogy az avarok a Bizánci Birodalommal szembeni támadásaik során sikereket érjenek el, elengedetlenül fontos volt az erődítmények elleni ostromtechnika alkalmazása is. Az avar hadseregbe vonatkozó írott források áttekintése után megállapítható, hogy az avarok erődített helyek bevételére vonatkozó adat csak a kora avar korszak első felében, a Bizánci Birodalom elleni támadások időszakában lelhető fel. Elsősorban három sikertelen ostrom kapcsán (Thessaloniki kétszer, illetve Konstantinápoly) vannak jó adataink az avarok ostromgépeiről. Megállapítható, hogy az erődített helyek kiéheztetése és hirtelen lerohanása, a városok csellel történő bevételével ostromgépeket is alkalmaztak. Megfigyelhető, hogy egy-egy városostrom esetében több ostromtechnikai fogást is alkalmazhattak az avarok. Például Sirmiumnál a kiéheztetés mellett csellel próbálták megtéveszteni az ellenséget. A hajtógépek típusai közül az avaroknál egyértelműen csak a kínai egyszerű típusú kőhajtógép bizonyítható. Emellett nem zárható ki a torziós kő- és nyílvetőgépek használata sem.⁷⁰ Ostromaik kapcsán szintén fontos szerepet kaptak a fából készült, valószínűleg többszintes ostromtornyok, a faalapú, megvasalt faltörő kosok, melyek keretbe voltak felfüggesztve. Ezenkívül használtak még ostromtetőket, amelyek segítségével az avar hadsereg könnyebben megközelíthette

⁶⁹ Sirmium ostroma során Menandros Protéktór megemlékezik arról, hogy bőrpajzsokat tartottak az avar kagán arca és mellkasa elé, hogy így védjék meg a rómaiak fegyvereivel szemben (Menandros Protéktór 476., 26–477., 18. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 50.). Az avarok 623-as meglepetésszerű támadása kapcsán a *Húsvéti krónikából* kiderül, hogy az avar kagán jelt adott a támadásra, és a sereg benyomult a Hosszú Falon át. A Hosszú Falon kívül csak a kagán maradt néhány emberével (Chronicon Paschale 712., 9–713., 14. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 164.).

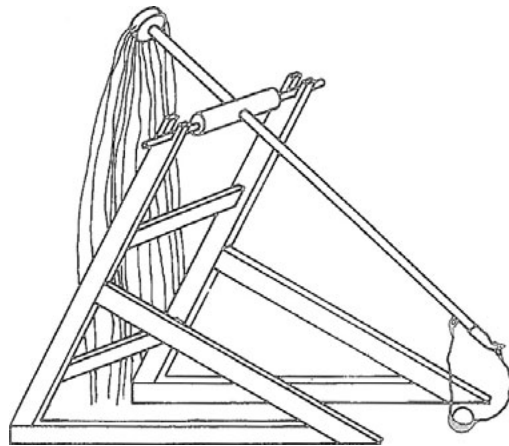
⁷⁰ PINTÉR-NAGY 2017, 129–138.

8. kép: Torziós szerkezetű kőhajítógép (MARSDEN 1969, 34.).

a városfalat, és biztonságban rongálhatta a fal alapzatát. Valószínűleg a létráknak csak az ostrom végén jutott főszerep, amikor a védők nagy részét sikerült a városfalakról eltávolítani egyéb ostromeszközökkel. Tenger- vagy folyóparti település esetében fapadozat, híd építésével vagy csónakok bevetésével próbálták a vízfelületen is támadni.⁷¹

A támadásaik során használt ostromgépek építését nemcsak az alávetett segédnépek és hadifoglyok végezheték, hanem maguk a nomádok is képesek voltak ilyen szerkezeteket előállítani. Némely típus építési technikáját átvehették európai birodalmaktól. Erre jó példa, hogy az avarok a Bizánci Birodalomtól tanulhatták el a torziós szerkezetű hajítógépek építési elvét.⁷² Egyes ostromgépfajtákat azonban keletről hozhattak magukkal a nomád népek. Feltételezhető, hogy az avarok a Kínában feltalált, egyszerűbb szerkezetű kőhajítógép építésének a tudását keletről hozhatták magukkal.⁷³ A nomád népek azonban nemcsak képesek lehettek önállóan elkészíteni ezeket az ostromgépeket, hanem újításokat is be tudtak vezetni az ostromtechnika terén.⁷⁴

9. kép: Egyszerűbb kínai típusú hajítógép (HILL 1973, 115.).

⁷¹ Az avar hadsereg ostromgépeiről több forrás is megemlékezik, például Theophylaktos Simokattés II. 16. 1. vö. OLAJOS 2012, 118.; Miracula S. Demetrii I. (14) 139., 146., 150., 151., 153.; II. 2. 203., 206.; Theodóros Synkellos XX. 306., 13–25., XXXV. 312., 19–313, 4.; Geórgios Piszidész 222. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 115–116., 159–160., 187., 191.

⁷² Appiareia ostromakor 587 táján az avarok elfogtak egy Busas nevű katonát, aki megtanította őket ostromgépek készítésére (Theophylaktos Simokattés II. 16. 1. vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 69.).

⁷³ PINTÉR-NAGY 2017, 132–135.

Összegezve a leírtakat megállapítható, hogy nem állja meg a helyét az az elképzelés, miszerint a könnyűfegyverzetű lovasság volt a kizárólagos az avarok hadi repertoárjában. Ezzel párhuzamosan azonban az az elmélet sem fogadható el, hogy harcmódorukból kiszorult volna a könnyűfegyverzetű lovasság. Harcmódorukban megfigyelhető a könnyűfegyverzetű és a nehézfegyverzetű lovasság, a gyalogság és az ostromtechnika is. Az, hogy melyik hadi egység és ezzel párhuzamosan mely taktikai elemek kerültek túlsúlyba változó. Hadászati szempontból kiemelendő az avarok harcmódoráról (is) megemlékező Maurikios *Stratégikon* című munkája. A szerző az avarok kapcsán a fegyverzetük felsorolása és a csaták közben alkalmazott taktikai elemek leírása mellett többnyire általános, más nomád népek harcászataira is alkalmazható információkat szolgáltat. Ezeket az általános, toposzokkal teli adatokat azonban jól kiegészítik (néhány esetben cáfolják) más auktorok adatai.

Források

Corippus

Corippe. *Flavius Cresconius Corippus: Éloge de l'Empereur Justin II.* Texte établi et traduit par Serge, A. Paris, 1981.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 16., 19., 26.

Chronicon Paschale

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Hrsg.: Ferluga, J. – Hellmann, M. – Ludat, H. – Zernack, K. Serie B. Griechische Namen bis 1025. Red.: Fourlas, Athanasios A. – Katzanakis, Anastasios A. Bd. I. Wiesbaden, 1988. 33–38.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 16., 19., 26., 174–175., 184–186., 204–205.

Epitaphium Geroldi

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi, Poetae Latini medii aevi I. Poetae Latini aevi Carolini I. Ed.: Duemmler, E. Berolini, 1881. 114.

Fredegar

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 173–174., 210–211., 212.

Geórgios Piszidész

Giorgio di Pisidia. Poemi I. Panegirici Epici. Studia Patristica et Byzantina, 7. Ed., Trans.: Pertusi, A. Ettal, 1959.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 164., 166., 178–179., 183., 190–193., 211.

Gregorius Turonensis

Gregorii Episcopi Turonensis. Historiarum libri decem I–V. Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. Ed.: Buchner, R. Berlin, 1967.

Tours-i Gergely. Korunk története. A frankok története. Ford.: Mezei M. – Adamik T. Pozsony, 2010.

⁷⁴ Jól példázza ezt Prokopios leírása, miszerint a szabírok olyan faltörőkos-típust építettek, mely mind a bizánciaknál, mind a perzsáknál teljesen ismeretlen volt (PINTÉR-NAGY 2017, 68–69.).

Karolus Magnus, Capitulare

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi, Legum sectio II. 1. Capitularia regum Francorum I. Ed.: Boretius, A. Hannoverae, 1883. 123.

Maurikios

Mauricii Strategicon – Das Strategicon des Maurikios. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 17. Ed.: Dennis, George T., Germanice vertit Gamillscheg, E. Vindobonae, 1981.

Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine military strategy. Trans.: Dennis, George T. Philadelphia, 1984.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 80–85*

Menandros Protéktór

The History of Menander the Guardsman. ARCA 17. Trans.: Blockley, R. C. Ottawa, 1985.

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Hrsg.: Ferluga, J. – Hellmann, M. – Ludat, H. – Zernack, K.. Serie B. Griechische Namen bis 1025. Red.: Fourlas, Athanasios A. – Katzanakis, Anastasios A. Bd. I. Wiesbaden, 1988., 106–112.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 14., 17., 19–22., 28–33., 35–40., 44–48., 50–51.*

Miracula S. Demetrii

Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius. Le texte par Lemerle, P. Éditions du Centre national de la recherche scientifique. Paris, 1979.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 75., 113–118., 120–121., 147–148., 157–161.*

Nikephoros Patriarkha

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 164–165., 169., 180., 194., 206., 212–213., 218–219., 221, 223.*

Paulus Diaconus, Historia Langobardorum

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Hrsg.: Ferluga, J. – Hellmann, M. – Ludat, H. – Zernack, K. Serie A. Lateinische Namen bis 900. Red.: Wojtecki, Dieter, Bd. I., Wiesbaden, 1973–1975. 246–247.

Paulus Diaconus. A langobardok története. Mediaevalia. Közreadja Galamb Gy. Budapest, 2012.

Pseudo-Ephraem

Kmoskó M.: *Szír írók a steppe népeiről. Magyar Őstörténeti Könyvtár 20. Szerk.: Felföldi Sz. Budapest, 2004. 82–85.*

SHM

The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century I–II. Trans.: Rachewiltz, I. Leiden–Boston, 2006.

Suda

Suidae Lexicon I–V. Lexicographi Graeci 1. Ed.: Adler, A. Stuttgart, 1967–1971.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 21., 37., 39–40., 49., 304–305.*

Theodóros Synkellos

Makk F.: *Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica 19. Opuscula Byzantina 3. Szeged, 1975.*

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Hrsg.: Ferluga, J. – Hellmann, M. – Ludat, H. – Zernack, K.. Serie B. Griechische Namen bis 1025. Red.: Fourlas, Athanasios A. – Katzanakis, Anastasios A. Bd. I. Wiesbaden, 1988. 55–68.

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 15–16., 40., 166., 167., 169–170., 175–178., 186–190., 205–206.*

Theophylaktos Simokattész

Theophylacti Simocatae. Historia. Ed.: Boor, C. de. Rev. Wirth, P. Stutgardiae, 1972.

The History of Theophylact Simocatta. Trans.: Whitby, M. – Whitby, M. Oxford, 1986.

Theophylaktosz Szimokattész. Világtörténelem. Magyar Őstörténeti Könyvtár 26. Ford.: Olajos T. Budapest, 2012.

Zonaras

Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Hrsg.: Ferluga, J. – Hellmann, M. – Ludat, H. – Zernack, K.. Serie B. Griechische Namen bis 1025. Red.: Fourlas, Athanasios A. – Katzanakis, Anastasios A. Bd. I. Wiesbaden, 1988. 83–85.

Szádeczky-Kardoss S.: *A bolgár történelem forrásai Asparuch előtt I–II. Kézirat. Szeged, 1979–1980. 28.*

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998. 48., 52., 58–60., 63–64., 93., 95–96., 129–130., 140., 145., 163., 168., 201., 222.*

Irodalom

ADAMIK–MEZEI 2010 Mezei M. – Adamik T. (ford.): *Tours-i Gergely. Korunk története. A frankok története. Pozsony, 2010.*

BACHRACH 1984 Bachrach, Bernard S.: *A Picture of Avar–Frankish Warfare from a Carolingian Psalter of the Early Ninth Century in Light of the Strategicon. Archivum Eurasia Medii Aevi 4 (1984) 5–28.*

BÁLINT 2004 Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. Varia Archaeologica Hungarica 16a. Budapest, 2004.*

BÓNA 1984 Bóna I.: *A népvándorláskor és kora középkor története. In: Magyarország története I/1. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984. 310–346.*

CSALLÁNY 1939 Csallány D.: *Kora-avarkori sírleletek. Folia Archaeologica 1–2 (1938–1939) 1939. 121–180.*

CSALLÁNY 1953 Csallány D.: *A bácsújjfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kutrugurbulgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékáról. Archaeologiai Értesítő 80 (1953) 133–140.*

CSALLÁNY 1960 Csallány D.: *A hajdúdorogi avar mellpáncél. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 45 (1958–1959) 1960. 17–23.*

CSALLÁNY 1972 Csallány D.: *Avarkori páncélok a Kárpát-medencében I. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 13–14 (1969–1971) 1972. 7–44.*

CSIKY 2012 Csiky, G.: *Saxe im Awarenzeitlichen Karpatenbecken*. In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk.: Vida Tivadar. Budapest, 2012. 371–393.

CSIKY 2015 Csiky, G.: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 32. Leiden–Boston, 2015.

DENNIS–GAMILLSCHEG 1981 Dennis, G. T. – Gamillscheg, E.: *Mauricii Strategicon – Das Strategicon des Maurikios*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 17. Ed.: DENNIS, George T., Germanice vertit Gamillscheg, Ernst. Vindobonae, 1981.

DOSZIMBAJEVA–GOLDEN–OSZAVA 2013 Досымбаева, А. М. – Голден, П. – Осава, Т.: *Из истории Западного Тюркского каганата. Общие вопросы становления и истории государства*. In: Западный Тюркский каганат. Атлас. Ред.: Досымбаева, А. – Жолдасбеков, М. Астана, 2013. 10–99.

ERDÉLYI 1982 Erdélyi I.: *Az avarság és kelet a régészeti források körében*. Budapest, 1982.

GALAMB 2012 Galamb Gy. (közreadja): *Paulus Diaconus. A langobardok története*. Mediaevalia. Budapest, 2012.

GARAM 1991 Garam É.: *Tiszakécskei-óbbögi avarkori sírok. Adatok az avarkori szabályához és az egyenes, egyélű kardokhoz*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1991. 129–163.

HÁGA 2021 Hága T.: *A leletanyag bemutatása*. In: A kagán lovasa, avagy egy avar páncélos lovas életre keltése. Kiállítási katalógus. Debrecen, 2021. 29–34.

HILL 1973 Hill, D. R.: *Trebuchets*. Viator 4 (1973) 99–116.

HUSÁR 2007 Husár, M.: *Ikonografické doklady jazdcov s kopijami a oštepmi z územia avarského kaganátu*. Studia Historica Nitriensia 12 (2007) 29–41.

KMOSKÓ 2004 Kmoskó M.: *Szír írók a steppe népeiről*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 20. Szerk.: Felföldi Sz. Budapest, 2004.

KOVÁCS 1913 Kovács I.: *Mezőbándi ásatások. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből* 4/2 (1913) 279–381.

LINDNER 1981 Lindner, R. P.: *Nomadism, Horses and Huns*. Past and Present 92 (1981) 3–19.

LŐRINCZY–STRAUB 2012 Lőrinczy G. – Straub P.: *Néhány megjegyzés a Hajdúdorog–Vársokert úti 1. sírról*. In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk.: Vida T. Budapest, 2012. 397–403.

MARSDEN 1969 Marsden, E. W.: *Greek and Roman artillery*. Historical Development. Oxford, 1969.

MESTERHÁZY 1968 Mesterházy K.: *Az utrechti zsoldár avar ábrázolásai*. Alba Regia 8–9 (1967–1968) 1968. 245–248.

MOGILNYIKOV 1981 Могильников, В. А.: *Тюрки*. In: Степи Евразии в эпоху средневековья. Археология СССР. Ред.: Плетнева, С. А. Москва, 1981. 29–42.

MORAVCSIK 1967 Moravcsik Gy.: *A hunok taktikájához*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 1 (1921–1925) 1967. 276–280.

OLAJOS 2012 Olajos T. (ford.): *Theophylaktosz Szimokattész. Világtörténelem*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 26. Budapest, 2012.

PÁSZTOR 1995 Pásztor A.: *Újabb adatok az avarkori páncélviselet kérdésköréhez*. In: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak IV. összejevetele. Visegrád 1993. szeptember 20–22. Altum Castrum

4. A Visegrádi Mátyás király Múzeum füzetek 4. Szerk.: Borsody I. – Gróf P. – Gróh D. – Jékely E. Visegrád, 1995. 58–78.

PINTÉR-NAGY 2017 Pintér-Nagy K.: *A hunok és az avarok fegyverzete, harcmódora az írott források alapján*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Budapest, 2017.

PINTÉR-NAGY 2019 Pintér-Nagy, K.: *The Tether and the Sling in the Tactics of the Nomadic People*. In: Competing Narratives between Nomadic People and their Sedentary Neighbours. Papers of the 7th International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe Nov. 9–12, 2018. Shanghai University, China. Studia uralo-altaica 53. Ed.: Chen Hao. Szeged, 2019. 223–236.

POHL 1988 Pohl, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988.

POHL 2015 Pohl, W.: *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. London, 2015.

CS. SEBESTYÉN 1930 Cs. Sebestyén K.: *Rejtélyes csontok népvándorlaskori sírokban*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 6 (1930) 178–204.

SHM *The Secret History of the Mongols*. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century I–II. Trans.: Rachewiltz, Igor. Leiden–Boston, 2006.

SIMON 1991 Simon L.: *Korai avar kardok*. Studia Comitatus 22 (1991) 263–347.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1994 Szádeczky-Kardoss, S.: *The Avars*. In: The Cambridge History of Early Inner Asia. Ed.: Sinor, D. Cambridge–New York–Oakleigh, 1994. 206–228.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1996 Szádeczky-Kardoss S.: *Az avarok története Európában*. In: Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerk.: Kristó Gy. – Makk F. Szeged, 1996. 21–30.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998.

SZÖLLÖSY 2004 Szöllösy G.: *Az avar íjak és a magyar íj fejlődéstörténeti kapcsolatai*. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia Szeged, 2002. szeptember 9–10. Magyar Őstörténeti Könyvtár 21. Szerk.: Balogh L. – Keller L. Budapest, 2004. 53–61.

SZÜCSI 2012 Szücsi F.: *A kora- és késő avar kori balták és fokosok*. In: Hadak útján. XX. Népvándorlaskori Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. Szerk.: Petkes Zs. Budapest, 2012. 121–138.

SZÜCSI 2014 Szücsi F.: *Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében*. Alba Regia 42 (2013–2014) 2014. 113–186.

VÁCZY 1974 Váczy P.: *A frank háború és az avar nép*. Századok 108 (1974) 1041–1061.

ZIMONYI 2004 Zimonyi I.: *A honfoglaló magyar haderő létszáma*. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia. Szeged, 2002. szeptember 9–10. Magyar Őstörténeti Könyvtár 21. Szerk.: Balogh L. – Keller L. Szeged, 2004. 101–111.

ZIMONYI 2005 Zimonyi I.: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról*. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Szeged, 2005.

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK
RÉGÉSZETI SOROZAT ELŐADÁSAI

2014. évi előadások

2014. február 19.

Kürti Béla

*nyugalmazott régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
V. századi fejedelmi lelet Szeged-Nagyszéksósról*

2014. március 19.

Dr. Wolf Mária

*régész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti
Tanszék
Régészeti kutatások Hódmezővásárhely-Gorzsa lelőhelyen*

2014. április 23.

Paluch Tibor

*régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Ókori kincsek nyomában Afganisztánban*

2014. május 14.

Dr. Bíróné Sey Katalin

*nyugalmazott régész, numizmata, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
V. századi aranypénz lelet Hódmezővásárhely Szikáncs-tanyáról*

2015. évi előadások*2015. február 25.***Dr. Istvánovits Eszter***régész, muzeológus, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza**A szkíták utódai a Volgától a Dunáig**2015. március 25.***Dr. Révész László***régész, szakmuzeológus, tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék**Honfoglalás kori temetők Hódmezővásárhely határában**2015. április 22.***Csányi Viktor***régész, muzeológus, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely***Bacskai István***kulturális örökségvédő**A kingéci tallérlelet — a Hódmezővásárhely-Kingécen végzett műszeres leletfelderítés eredményei**2015. május 20.***Dr. V. Szabó Gábor***régész, egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet, Budapest**Aktuális bronzkor — A Kárpát-medencei bronzkori ember világa***2016. évi előadások***2016. február 24.***Dr. Kulcsár Valéria***régész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék**Szarmaták békében — A sztyeppei nomádtól az alföldi földművesig**2016. március 23.***Dr. Pusztai Tamás***régész, múzeumigazgató, Herman Ottó Múzeum, Miskolc**Megtalálni — feltárni — darabokra szedni — újra összerakni**A miskolci Hermann Ottó Múzeum új régészeti kiállítása**2016. április 27.***Dr. Lajkó Orsolya***régész, muzeológus, osztályvezető, Móra Ferenc Múzeum, Szeged**Cserepén ismerem, minemű fazék volt...*

2016/2017. évi előadások*2016. december 7.***Dr. Lajkó Orsolya***régész, muzeológus, osztályvezető, Móra Ferenc Múzeum, Szeged**„Veres fazék, tokános tál, paraszt csupor” — A történeti források szerepe a régészeti kerámia kutatásában**2017. január 11.***Dr. Béres Mária***régész, muzeológus, múzeumigazgató, Koszta József Múzeum, Szentes**A csomorkányi régészeti kutatások újabb eredményei**2017. február 8.***Dr. Felföldi Szabolcs***régész, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék**Régészeti kutatás egy 1600 éves szőlőskertben — Kultúrák találkozása a 4-5. századi selyemúton***2018/2019. évi előadások***2018. november 30.***Dr. Vörös Gabriella***régész, muzeológus, címzetes egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék**Mit kaptunk a szarmatáktól? Hódmezővásárhely környékének római kori emlékei**2019. január 30.***Prof. Dr. Sümegi Pál***tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék**Az éghajlat változása és a környezet átalakulása a Kárpát-medencében a régészeti kultúrák időszakában**2019. február 27.***Kovács Enikő***régész, numizmata, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest**„Amit már nem rejt a föld...” Egy 11. századi hódmezővásárhelyi éremlelet**2019. március 27.***Rózsa Zoltán***régész, muzeológus, múzeumigazgató, Nagy Gyula Területi Múzeum, Orosháza**Egy 12–13. századi muszlim közösség és hagyatéka Orosházán*

2019/2020. évi előadások*2019. november 27.***Dr. Horváth Ferenc***nyugalmazott régész, muzeológus, Móra Ferenc Múzeum, Szeged**Amit a régészet adott Hódmezővásárhelynek: hétezer éves település feltárása Gorzsán**2019. december 11.***Haraszti László***régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged**A szarmaták dél-alföldi aranykora a hódmezővásárhely-aranyági temetőjük tükrében**2020. január 29.***Varga Sándor***régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged**Ásatások a Kenyere-ér partján — Egy 3. századi germán harcos sírja a szarmaták között**2020. február 12.***Sóskuti Kornél***régész, Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.**Építés alatt — Nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti munkálatok Hódmezővásárhelyen és környékén (2014–2019)***2020/2021. évi előadások***2020. október 28.***Dr. Raczky Pál***régész, egyetemi tanár, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest***Dr. Füzesi András***régész, tudományos munkatárs, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest**Újkőkori települési halmok Hódmezővásárhely környékén és európai jelentőségük**2020. november 25.***Dr. Szabó Géza***régész, főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd**Európa átalakulása a gorzsai kora vaskori leletek tükrében**2021. január 27.***Dr. Béres Mária***régész, Tornyai János Múzeum — Hajdú Bihar Megyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály**Csomorkány mezőváros újabb régészeti kutatása és egy készülő monográfia**2021. február 24.***Csányi Viktor***régész, muzeológus, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely**Mozaikok Hódmezővásárhely történetéhez — régészeti leletek a tram–train nyomvonaláról*

2021/2022. évi előadások*2021. október 27.***Berta Adrián***régész, tudományos segédmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet Ókori, népvándorlás kori és középkori régészeti osztály, Budapest**Régészeti topográfiai kutatások Hódmezővásárhely északi határrészén**2021. november 24.***Dr. V. Szabó Gábor***régész, tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet, Budapest**A krízisek évszázada. Járványok, természeti katasztrófák és az első lovasnomádok érkezése a Kárpát-medencében a Kr.e. 8-7. században**2022. január 26.***Dr. Masek Zsófia***régész, tudományos titkár, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet Ókori, népvándorlás kori és középkori régészeti osztály, Budapest**Gepidák a Tisza-vidéken és Hódmezővásárhelyen**2022. február 23.***Dr. Türk Attila***régész, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Régészeti Tanszék, Budapest**A korai magyar történelem régészeti és bioarcheológiai kutatásának új eredményei napjainkban***2022/2023. évi előadások***2022. október 26.***Csányi Viktor***régész, muzeológus, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely**Kérdőjelek a középkori Vásárhely körül**2022. november 30.***Dr. Mordovin Maxim***régész, habilitált egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Népvándorlás kori és Középkori Régészeti Tanszék, Budapest**Márkavédelem és hamisítás a középkori textilgyártásban (avagy hol készült az „angol” posztó?)**2023. január 25.***Buzás Gergely***régész, művészettörténész, múzeumigazgató, MNM Mátyás Király Múzeuma, Visegrád**Visegrád, a római erődtől Mátyás király palotájáig**2023. február 22.***Dr. Pintér-Nagy Katalin***régész, történész, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék, Szeged**Az avar hadsereg harcmodora és fegyverzete az írott források alapján*

Tornyai János Múzeum